

NÉPRAJZI

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG TÁJÉKOZTATÓJA

Szerkeszti Hála József

NOPCSA FERENC-EMLEKSZÁM

Emlékezés Nopcsa Ferencre (3)

Nopcsa Ferenc élete és munkássága (7)

A „Nopcsa Ferenc és Albánia” című konferencia néprajzi előadásairól (50)

Magyar kutatók az albánok között (67)

Abstract (103)

Përmbledhje (105)

HUSZONHARMADIK ÉVFOLYAM

1994/1—2.

A szerkesztésben közreműködött
TERBÓCS ATTILA

E számunkat NOPCSA FERENC
Albániában készített
és a Magyar Természettudományi Múzeum
Tudománytörténeti Gyűjteményében őrzött
diafelvételeivel illusztráltuk.

ISSN 0133-8021

Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság
Felelős kiadó: ANDRÁSFALVY BERTALAN
Engedélyszám: III/Szl/426/1980.

Terjeszti a Magyar Néprajzi Társaság

Megrendelhető:
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Neotipp Nyomdaipari és Kereskedelmi Betéti Társaság
1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5
Felelős vezető: Dr. Naszályi Gábor

Magyarország a Horthy-korszakban

Bárá Nopcsa Ferenc
(1877–1933)

EMLÉKEZÉS NOPCSA FERENCRE

Bevezetés a Néprajzi Hírek Nopcsa Ferenc-émlékszámahoz

„Közel egy évszázada jelentek meg Nopcsa Ferenc első néprajzi tanulmányai, de ma is friss levegőt árasztanak” – írta nemrégiben GUNDA BÉLA az Ethnographia 1994. évi 2. számában a jeles, nemzetközi hírű és jelentőségű geológus, paleontológus és etnográfus műveiről. Természettudományi és albanológiai könyvei, tanulmányai maradandó értékkel bírnak, az azokban felvetett gondolatok újabb és újabb vizsgálatokra, továbblépésre ösztönzik a nyomdokain járó kutatókat. Sok tekintetben úttörőek azok a művei, amelyeket századunk első évtizedeiben Albánia földjéről és népéről, az ország földtani felépítéséről, valamint az albánok történelméről és néprajzáról írt. E műveket megjelenésük óta Magyarországon és külföldön egyaránt hasznosítják a kutatók.

Ennek az értékes munkásságnak „újrafelfedezése” 1993-ban történt meg. Abban az évben először Albániában, majd később hazánkban, Budapesten is megemlékezéseket és tudományos konferenciákat rendeztek a tiszteletére, amelyeken számbavették sokrétű kutatásainak maradandó eredményeit és elemezték továbbgondolásra érdemes felvetéseit.

Eredetileg azt terveztük, hogy a Néprajzi Hírekben a budapesti konferencia néprajzi előadásait közöljük, de kollégákkal folytatott beszélgetéseket követően az a gondolat érelődött meg bennünk, hogy talán hasznos lenne, ha nem csupán NOPCSA, hanem más magyar néprajzkutatóknak az albánok körében végzett gyűjtéseit és azok eredményeit is bemutatnánk. Így állt össze lassan ez az emlékszáma, amelynek szerkesztését 1997 áprilisában fejeztük be.

Az első fejezetben NOPCSA FERENC, a természettudós és néprajzkutató életét és munkásságát ismertetjük, röviden kitérve a fent említett, 1993-ban megrendezett emlékünnepek és konferenciák eseményeire is. A hosszabb életrajzi bemutatást egy rövidebb, NOPCSA születési helyét pontosító dolgozat követi. Ugyanabban a részben, átdolgozva és kibővítve, közöljük azt a NOPCSA életére és családjá történetére vonatkozó, valamint Albániával kapcsolatos műveit felsorakoztató bibliográfiát is, amely eredetileg a budapesti konferencia alkalmából jelent meg. Újbóli közzétételét az indokolja, hogy az eredeti kiadvány kis példányszámban látott napvilágot és nagy része külföldre került.

A következő fejezetben tesszük közzé a budapesti konferencia két néprajzi előadását, a másodikat a szerző által lényegesen átdolgozva és kiegészítve.

A harmadik, egyben utolsó fejezetben áttekintést adunk a magyar etnográfusok és folkloristák Albániában végzett kutatásairól, amely dolgozat a témával kapcsolatos művek válogatott bibliográfiáját is tartalmazza. Úgy véljük, hogy külön értéket képvisel a következő írás, NOPCSA FERENC máig kiadatlan, sajnos csak töredékes kéziratban fennmaradt önéletrajzának egy részlete. E részt két kutatási beszámoló zárja. Az egyik egy 1996-ban Albániában végzett gyűjtőút, a másik egy korábbi, az olaszországi albánok körében folytatott több éves folklorisztikai kutatás eredményeit mutatja be.

A budapesti Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében őrzik NOPCSA FERENC 106 db albániai diafelvételét. A Néprajzi Hírek e számának egyes fejezetei között látható illusztrációkat e kollekcióból válogattuk ki. A képaláírások az eredeti diafelvéte-

lek feliratainak helyesírásilag korszerűsített és értelmezéssel ellátott változatai. Ezeket és a kiadatlan NOPCSA-kéziratot HORVÁTH CSABA gyűjteménykezelő bocsátotta rendelkezésünkre, amiért e helyen is köszönetet mondunk. További köszönet illeti SUELA MÉNERIT, aki kiadványunkat albán helyesírási szempontból ellenőrizte. Hasonlóképpen köszönjük minden szerző és fordító közreműködését és reméljük, hogy folyóiratunknak e száma sok olvasó érdeklődésével fog találkozni.

HÁLA JÓZSEF

A Qafa e Pejës vidéke, Thethitől északra
(Fotó: NOPCSA FERENC, 1907)

A kisebbik Vezir Hidja (Ura e Vezirit) a Drini folyón
(Fotó: NOPCSA FERENC, 1903)

Úszótömlő (írréshek) használata Raja vidékén
(Fotó: NÓPCSA FERENC, 1906)

Úszkübi (ma Skopje) török nő
(Fotó: NÓPCSA FERENC)

NOPCSA FERENC ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Nopcsa Ferenc, a természettudós és néprajzkutató

1933 tavaszán a bécsi és a budapesti lapok feltűnő helyeken és címekkel közölték a hírt, hogy báró NOPCSA FERENC, a világhírű magyar tudós Bécsben, a Singerstrasse 12. szám alatti lakásán április 25-én lelötte albán titkárát, majd öngyilkosságot követett el, „...szétlőtte saját koponyáját, a legzseniálisabb magyar elmék egyikét. Antik sorstragédia volt ez, borzalmas összeomlása egy történelmi név meghasonlott viselőjének. Vértfogasztó végének csak egy enyhítő körülménye van, az, hogy stílusos volt: illett ahhoz a színes élethez, amelynek végére vértől párolgó pontot tett.”¹ Holttestét április 28-án a bécsi Központi Temető krematóriumában elégették, s hamvait ugyanott helyezték örök nyugalomra. Akkor és arról írta a pályatárs és barát, az ugyan-csak jeles tudós, LAMBRECHT KÁLMÁN: „... a Nopcsa név utolsó viselője túl korán esett áldozatul a lángoknak: szelleme a lángelme lobogásának, teste a krematórium tűzének.”²

A báró Nopcsa család kastélya Szacsalon

(Az archiv felvételek lelőhelye: Magyar Állami Földtani Intézet, Tudománytörténeti Gyűjtemény)

NOPCSA FERENC 1877. május 3-án született a Hunyad vármegyei Déván egy, az Erdély történetében, politikai és társadalmi életében évszázadok óta jelentős szerepet játszó főúri (1852-től bárói címet viselő) családból. Középiskolai tanulmányait a bécsi Collegium Theresianumban végezte. Életének és pályájának további alakulását alapvetően befolyásolta, hogy ILONA nevű testvére szentpéterfalvai birtokukon 1895-ben különös csontmaradványokat talált. A leleteket NOPCSA még ugyanabban az évben Bécsbe vitte és megmutatta EDUARD SUESSnek, a bécsi

egyetem nagy hírű professzorának. A professzor ösztönzésére fogott hozzá a csontok, az első magyarországi dinoszaurusz-leletek vizsgálatához. Munkájában egyre inkább elmélyült, a szakirodalmat a bécsi Természettudományi Múzeumban tanulmányozta és az egyetemen rendszeresen hallgatta SUESS professzor előadásait. Első előadását 22 éves korában, 1899. június 21-én a bécsi tudományos akadémia (Wiener Akademie) osztályülésén tartotta meg *Dinosaurier aus Siebenbürgen* címmel. A tudományos körökben nagy feltűnést keltett előadás a Bécsi Akadémia munkálataiban jelent meg. 1903-ban kitüntetéssel tett doktori szigorlatot EDUARD SUESS és VICTOR KARL UHLIG professzoroknál.

NOPCSA FERENC Bécsben végérvényesen elkötelezte magát a paleontológiának és a geológiának. A következő három évtizedben összehasonlító vizsgálatok végzése céljából felkereste Európa legjelentősebb természettudományi múzeumait, ahol főleg az őshüllőmaradványokat (elsősorban a dinoszaurusz-félfeket) tanulmányozta, de foglalkozott a madarak repülésének eredetével, rendszertannal, származástannal és egyik megalapozója lett két tudományágnak, a paleofiziológiának és a paleopatológiának. Geológiai és tektonikai kutatásokat elsősorban Erdélyben és a Balkán-félszigeten végzett.

Rendszeres utazásai során először 1899 augusztusában fordult meg a Balkánon, 1903 végén Albániába, Szkutariba is eljutott. Az 1905. év végén tett albániai utazásakor vette kezdetét az az élete végéig tartó munkásság, amelynek célja Albánia földjének és népének tanulmányozása volt. „Nopcsa Ferenc báró előítélet nélkül lépte át e roszshírű ország határait. Az igazi explorátor rátermettségével és finom tapintatával hamarosan megtalálta az utat a nép lelkületéhez. Vándorlásai közben módjában volt színről-színre megismerkednie az országban uralkodó viszonyokkal, a nép életével, szokásaival.”³ Több mint egy évtizeden keresztül (gyakran életveszélynek és számos kalandnak kitéve) rendszeresen visszajárt az országba (1903 és 1916 között 4000 kilométernyi utat tett meg és 360 napot töltött ott⁴), az időközben nagyon megszeretett nép, ahogyan ő nevezte az albánokat, „Európa nagy fegyveres gyermekei” közé. Körükben nem csupán kutatóként, hanem barátként is mozgott. Egyik művében a következőket írta:

„Ha meggondoljuk, hogy Észak-Albánia nincsen távolabb a turistáktól látogatott dalmát partoktól, mint Esztergom Budapeستől, valóban csodálkoznunk kell rajta, hogy mind a mai napig oly kevés utazó fordult meg ennek az országnak a hegyvidékén.

A kényelem hiánya és az ország rossz híre visszatérésre készítetik a legtöbb utazót. Való igaz, hogy Albánia nem nyújt valami sok kényelmet az utazónak, – ezen nincs is mit szépitgetni – de viszont bajosan sikerülne bebizonyítani bárkinek is, hogy *veszedelmesebb* az utazás Észak-Albánia katolikus lakosságú részében, mint egy esti séta egyik-másik európai nagyváros külső városrészeiben. Több mint félesztendő tapasztalataim alapján hajlandó vagyok ezt legalább is kétségbe vonni.

Mint mindenütt, úgy természetesen Albániában is érhetik az utazót apró, váratlan események, amelyek esetleg kellemetlen következtetésekkel járnak – ez azonban nem ennek a földnek a különlegessége. Ellenkezőleg: az ilyen kiszámíthatatlan kellemetlenségek sokkal ritkábban fordulnak elő itten, mint más országokban. Aki ugyanis tud kissé alkalmazkodni a nép gondolkodásmódjához, néhány jó szóval többre jut Albániában, mint akárhol másutt Európában. Azok a »személyesen átélt rabló-kalandok«, amelyeket egy néhány észak-albániai utazó elmesél, csakis ezeknek az esetlenségéből erednek. Magam is, aki e sorokat írom, felhozhatnék efélfeket Albániában szerzett tapasztalataimból, csakhogy méltán magamra is olvashatnám utólag a mondást: *mea maxima culpa*.

A mi már most a benszülött, állítólag vad lakosságot illeti, ez – bátran merem mondani – rászolgál a legnagyobb dicséretre. A legrokonszenvesebb nép ez, amit csak ismerek, már pedig bizonyára nem vagyok nagyon otthonülő természetű. Rossz hírük jórészt politikai ellenségeiknek [...] a rágalmozásai nyomán keletkezett.

Valóban elmondhatom, hogy a katolikus lakosságú albán hegyvidéken mindenütt ragaszkodó, igaz, jó barátokra találtam.⁵

Megtanulta a nyelvüket (akkor már a magyar mellett angolul, németül, olaszul, románul és szerbül is beszélt) és a nyelvjárásokat. Elmélyülten tanulmányozta Észak-Albánia földrajzát és földtanát, valamint az albán nép nyelvét, történelmét és néprajzát is, ahogy LAMBRECHT KÁLMÁN írta róla: „Behatol[t] ennek a népnek sajtóságos törzsszervezetébe, ahol még él az eskütétel bizonyítás, amelynek alapja nem a tudás, hanem a bizalom. Ahol nagy a vendégszeretet, a vendég oltalom alatt áll, de ahol él a vérbosszú is. Ahol a golyó süvít, a kés villan.”⁶ Annyira kivívta az albánok tiszteletét és szeretetét, hogy 1913-ban kevés híján királyukká választották.

Nopcsa Ferenc albán népviseletben

NOPCSA FERENCET 1925. április 20-án a Magyar Királyi Földtani Intézet igazgatójává nevezték ki. E feladatát 1928. november 28-ig látta el. A több mint 3 év alatt megújította, újjászervezte az első világháború utáni években lelassult földtani munkálatokat, korszerűsítette és felvirágoztatta az intézetet. A gyermekora óta időnként kiújuló idegbaja és más betegségei (pl. vagotóniás depresszió), a megfeszített munka miatt bekövetkezett kimerültség, a független tudós számára addig ismeretlen adminisztrációs kööttség és a tudóstársaival folytatott kiélezett viták mind, mind hozzájárultak ahhoz, hogy 1928-ban lemondott igazgatói állásáról és visszavonult bécsi lakásába.

Az osztrák fővárosban ismét talpra állt és folytatni tudta paleontológiai, geológiai és albanológiai kutatásait. A hozzá közel állókat is váratlanul érte az 1933. április 25-én elkövetett öngyilkossága, hiszen tudták, hogy mennyi terve volt még. A kiújuló betegség és a súlyos anyagi gondok miatt elsütött pisztoly golyója egy tevékeny, megfeszített munkában eltelt, kalandokban is bővelkedő életnek és világviszonylatban is jelentős munkásságnak vetett véget.

NOPCSA FERENC 22 éves korától haláláig több mint 150 tudományos művet (Albániáról és az albánokról mintegy 60-at) publikált. Könyvei és tanulmányai egyaránt megjelentek magyar és idegen nyelven, az utóbbiakat nem csak a hazai, hanem a legjelentősebb külföldi szakfolyóiratok is közölték.⁷ Munkásságát számos elismerés övezte. Több magas kitüntetést kapott és rangos tudományos társaságok választották őt tagjaik közé (pl. levelező tag: Zoological Society, Geological Society of London, Österreichische Geologische Gesellschaft; levelező, majd rendes tag: Magyar Tudományos Akadémia; tiszteleti tag: Magyarhoni Földtani Társulat, Magyar Földrajzi Társaság, Gesellschaft für Erdkunde).

Bep Muzhani szkutari háza, Nopcsa egyik „főhadiszállása”

Az 1934-ben megtartott előadásában LAMBRECHT KÁLMÁN az alábbiakat mondta NOPCSÁRÓL, a tudósról és az emberről: „Most már csak az marad hátra, hogy Nopcsáról, az emberről szóljak. Megvallom, nehéz feladat. Lángelméről beszélni sohasem könnyű, hát még egy ennyire sokoldalú, ennyire ellentétekből összetett lángelméről. A tudománytörténet kétféle tudóstípust ismer: a klasszikus és romantikus tudóst. [...] Melyik típushoz soroljuk már most Nopcsát? Mind a kettőhöz és egyikhez sem. Nopcsa keveréke a két típusnak. Közlékeny, szenvedélyes, bőbeszédű, temperamentumos, mint minden romantikus. Szellemileg utolérhetetlenül mozgékony, aki csak úgy ontja a súlyosabbnál súlyosabb közleményeket, könyveket, mint minden romantikus, de azért minden témája sokáig, évekig foglalkoztatja. [...] És noha ontja írásait, mint minden romantikus, minden írását gonddal cizellálja, mint a klasszikus. Tanárnak nem lett volna való, mint a legtöbb klasszikus, de azért élvezetes csevegő, mint a romantikus. Írásait érvek, bizonyítékok, irodalmi adatok légiójával támasztja alá, minden sorát megrágja, megvitatja, végigboncolja, mint a klasszikus, de minden sorából kiérzik az eleven étellel való intim kapcsolata. Nopcsa, aki irtózott a rendszertől, a beskatulyázástól, a klasszikus és romantikus típus skatulyáiba sem szorítható be: romantiko-klasszikus egyéniség volt, átmenet a két ellentét között, a két véglét minden előnyével, de minden tehertételével is. Éveken át láttam őt nagyvonalú témáin dolgozni. Láttam, amint súlyos kérdéseket játszi könnyedséggel oldott meg, de láttam azt is, hogyan vergődött, birkózott egy-egy súlyosabb kérdéssel. Láttam őt a politikai intrika hálójában figyelve, láttam szenvedélyes kitérései perceiben és láttam az alkotás lázában. És ahányszor láttam, csodálgattam benne a lángelmét, akit kortársai közül csak kevesen értenek meg. De minden esetben sajnáltam is benne a lángelmét, mert láttam, micsoda emberfölötti áldozatot hoz a tudományos kutatásért. Egész élete egyetlen, végtelen, szünet nélkül lobogó fátyla, amely időnek előtte égett el a korlátot, akadályt, gátlást nem ismerő alkotás szent hevületében. Tudom, sokan vannak idehaza, akik pálcát törtek zabolátlan természeté, sokszor kíméletlen magatartása miatt.

De azt is tudom, hogy mindezeknek sejtelve sincs arról, micsoda testi és lelki gyötrődéseken ment végig ez a lángelme, aki földi vándorlása alatt a Nopcsa nevet viselte. Egész élete tanulás és alkotás volt, pihenésre csak pillanatok jutottak zaklatott életéből. Egész életében csak adott: kincseket, gondolatokat, maradandó szépségeket, örök igazságokat. És amikor élete sora úgy alakult, hogy nem tudott volna többet adni, amikor a napi gondok szürke felhője árnyékolta be az ormokat, amelyeken járt, véres pontot tett egy agyonhajszolt szervezet földi pályafutásának végére, amelynek tragikuma abban rejlett, hogy az alkotó lángelme törékeny porhüvelybe volt beszorítva, amelyet gazdája egyetlen pillanatig sem engedett pihenni.”⁸ Geológus, paleontológus és albanológus volt, mindhárom tudományágban egyike az úttörőknek.

A paleontológia NOPCSA FERENC halálával „...Kowalewsky és Dollo után az egyik legnagyobb elméjét veszítette el.”⁹ LOUIS ANTOINE MARIE JOSEPH DOLLO a következőket írta róla: „Üstökös, aki megvilágítja az eget, anette átvonul.”¹⁰ FRITZ DREVERMANN szerint korának „legszellemesebb, legélesebb látású paleontológusa” volt.¹¹ TILLY EDINGER írta NOPCSA FERENC halála után: „A lenyűgözően termékeny lángész csak bámulatosan kevés tudományos tévedést követett el...”¹² A tudománytörténészek ma is a világ egyik legnagyobb paleontológusaként tartják számon. KORDOS LÁSZLÓ az 1973 és 1983 közötti időszakra vonatkozóan összehasonlította NOPCSA FERENC és négy jeles kortárs (OTHENIO ABEL, FRIEDRICH VON HUENE, LAMBRECHT KÁLMÁN és LOUIS ANTOINE MARIE JOSEPH DOLLO) paleontológiai műveinek idézettségét és megállapította: „Mindezek az adatok azt mutatják, hogy [NOPCSA] munkássága még mindig él, azonos szinten van nagynevű kortársaiéval.”¹³ Hasonló megállapítást tett egy 1993-ban megtartott előadásában is, amelyben a következő évtizedre vonatkozó ugyanilyen vizsgálatainak eredményeit közölte.¹⁴

Szerényen „amatőr etnográfus”-nak vallotta és nevezte magát, de művei egy professzionista kutatóról tanúskodnak. Amit az albánok népi kultúrájáról, gazdálkodásukról, építkezésükről, viseletükről, gazdasági és használati eszközeikről, mondáikról, mitikus alakjaikról, jogszokásairól, hely- és családneveikről leírt, lerajzolt, lefényképezett és kartografikus módszerrel ábrázolt, bármelyik „hivatásos etnográfus”-nak is a dicséretére válna.

„Amatőr etnográfus”-ként szerepelt a Magyar Néprajzi Társaságban is, amikor 1924. március 27-én, a XXXVI. évi rendes közgyűlésen vetített képekkel illusztrált előadást tartott Albániáról. Az előadásról a Magyarország tudósítója a következőket írta:

„A legnemzetibb tudomány: a néprajz magyar művelői ma délután tartották meg működésük harminchatodik évéről beszámoló közgyűlésüket az Iparművészeti Múzeum előadótermében. A látogatott ülést Czákó Elemér dr. h. államtitkár, a Magyar Néprajzi Társaság társelnöke nyitotta meg nagyobb beszéddel. [...] A lelkes tapssal fogadott elnöki megnyitó után Madarassy László dr. terjesztette elő főtítkári jelentését, beszámolva az elmúlt társulati év összes eredményeiről. [...] Ezután Nopcsa Ferenc báró, az Európaszerte ismert nagynevű geológus és őselétbűvár lépett a dobogóra, hogy megtartsa Albániában végzett néprajzi megfigyeléseiről beszámoló előadását. A kiváló tudós, aki évtizedeket szentelt Albánia, Európa legsötétebb pontjának tanulmányozására, közvetlen modorban szerényen amatőrként mutatkozott be, de figyelmes hallgatósága már az első percekben tisztában volt azzal, hogy egy élesszemű polihisztor ragyogó meglátásaiban gyönyörködhetik. [...] Nopcsa Ferenc báró néprajzi megfigyeléseiben olyan meglátások villantak fel, hogy az egyetemes etnográfiában is számot tesznek. [...] Nopcsa Ferenc báró előadását a lelkesen figyelő közönség nevében Czákó Elemér dr. köszönte meg. [...]”¹⁵ Az előadás az Ethnographiában is megjelent.¹⁶ Ebben olvashatjuk többek között azt az

azóta gyakran idézett, találó és fontos megállapítását, amely szerint: „Sokan el sem hiszik, pedig tény, hogy a legegyszerűbb tárgyak és eszközök a legérdekesebbek.”¹⁷

Albanológiai munkásságának jelentőségét jól bizonyítják az ez irányú tevékenységét behatóan vizsgáló GERT ROBEL megállapításai:

„Halála, amelyet barátai fájlaltak, munkatársai pedig sajnáltak, nem csak az őslénytan és a földtan számára jelentett veszteséget. Albániával foglalkozó két nagy kézírata, amelyek fontos etnológiai anyagot foglaltak magukba, halála előtt eltűnt és mindmáig kiadatlan. Ez annál is inkább sajnálatos, mert aligha volt még egy olyan ember, aki ilyen élességgel regisztrálta és rögzítette, amit átélt és aki ebben az időben hosszabb időn át Albániában tartózkodott. NOPCSA csaknem univerzálisnak nevezhető kíváncsisággal gyűjtötte és jegyezte fel, amivel ebben az országban találkozott. [...] Neki még alkalma volt a »régik« Albániát megélnie, mielőtt még az országot elérte a »civilizáció«, és a régi rend, erkölceivel és szokásaival együtt eltűnt. A tudományos kíváncsiságnak, a megfigyelő-képességnek és a kiemelkedő szorgalomnak eme ötvöződése, amellyel kitűnt, mindenki másnál hivatottabbá tette arra, hogy ennek a »régik« Albániának képét rögzítse és továbbadja. Az idők mostohaasága e vállalkozást, amelyre készen állt, csak töredékeiben engedte megvalósulni. De még a be nem fejezett mű is helyet biztosít számára a legjelentősebb albanológusok között. [...]

Mind terjedelme, mind pedig jelentősége tekintetében NOPCSA albanológiai tanulmányai a legnagyobbak közé tartoznak, amelyek e területen megszülettek. Semmiképpen sem csökkenteni művének értékét, ha a »kivülálló« részletekben tévedett és néhány olyan vonatkozást nem teremtett meg, amelyek ma az etnológus számára adódnak, akár azért, mert ő ezt nem látta, akár azért, mert a problémát nem fedezte fel. A történész és az összehasonlító jogtörténész is másként sorol be egyes részleteket. Mindezen fenntartások azonban részletekre vonatkoznak, és semmit sem változtatnak azon, hogy NOPCSA egy rendkívül kiterjedt területet elsőként ragadott meg rendszeresen és mutatta be így. Ennek íve a törzsi szervezet keletkezésétől – amint ő ezt a 20. század elején Észak-Albániában megélte –, e törzsek jogi irányelveinek regisztrálásán és ezeknek besorolásán át az általános jogtörténetbe, az észak-albánok erkölcein és szokásain keresztül a mindennapi élet eszközeiig, végezetül pedig ama tájig terjed, ahol ezek az emberek éltek.

Más kortársakkal szemben NOPCSA bizonyosan rendelkezett ama felbecsülhetetlen előnnyel, hogy külső körülmények kedveztek kutatómunkáinak a megbízhatatlan országban, ama merészség nélkül azonban, amelyet tanúsított és amellyel kitűnt, az ilyen jellegű munka nem lett volna lehetséges. Joggal utalhatunk arra is, hogy NOPCSA nagymértékben ismeretlen területre tette a lábát, s ezáltal az utódokkal szemben jelentős előnyre tett szert – ő volt az első, ő jelölte ki a mércéket. Azonban – és ezt javára kell írunk – munkáját megfelelő szakképzettség nélkül teljesítette, sőt, bizonyos mértékben mintegy mellékesen végezte. Már az anyaggyűjtés is »mellékterméke« volt a geodéziai és geológiai munkának, és a nagy kéziratok részben olyan időszakban keletkeztek, amikor NOPCSA az őslénytannal kapcsolatos úttörő munkáit írta, amelyekkel a tudomány új ágát alapozta meg. Ami azonban NOPCSA nagy érdeme: felismerte, hogy Albánia kérdéseket vet fel, és nem habozott ezekre választ adni, amennyire ez számára lehetséges volt. Ennek eredménye egy ritka méretű mű, egy rendkívüli munkaszorgalom és a tudományos kérdések zseniális felfogásának terméke. [...] És csak legmélyebben sajnálhatjuk, hogy NOPCSA-nak nem adatott meg, hogy a két nagy kéziratot, amelyeket végül is NORBERT JOKLFA hagyományozott, átadhassa a nyilvánosságnak. Kutatói tekintélyét ez aligha kibővítette – a már közzétett vizsgálataival biztosította magának az albanológia területén őt megillető helyet.”¹⁸

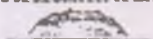

Sokrat Shkreli és Nopcsa szkutari barátja, Bep Muzhani

NOPCSA FERENC műveit a megjelenésük óta Albániában is számon tartották, de hogy emberi alakja is elevenen él az albánok emlékezetében és hogy mennyire becsülik ma is, az csak a közelmúltban derült ki.

A magyar–albán kapcsolatokban nagy és jelentős fordulatot jelentett az 1991. szeptember 2-án Tiranában megkötött *Magyar–albán kulturális és tudományos együttműködési megállapodás*, majd az ennek alapján kidolgozott és 1992. július 22-én Budapesten aláírt *A Magyar Köztársaság és az Albán Köztársaság közötti tudományos, oktatási és kulturális együttműködési munkaterv az 1992–93-as évekre* című dokumentum. A munkaterv 23. cikke egyebek mellett a következőket tartalmazza: „A Felek a kölcsönösség alapján tanulmányozni fogják a két ország kulturális életében kiemelkedő személyiségek (különösen az UNESCO által ajánlott személyiségek) életét és tevékenységét. A Felek megkülönböztetett figyelmet fordítanak a Nopcsa Ferenc emléklülés előkészítésére és 1993-as budapesti megrendezésére. [...]”¹⁹

SIPAS SHPALLJES SE KESHILLIT TE BASHKISE SHKODRE

dr. Baron Franc Nopça

I IEDPET TITULLI

QYTETAR NDERI

SIPAS SHPALLJES SE KESHILLIT TE BASHKISE
JU JENI DEKLARUAR "QYTETAR NDERI, I QYTETIT
TE SHKODRES DHE SI ERJEDHIM PERFORME TE
DRESTAT, PRIVILEGJET DHE NDERET QE MBANE
NJË QYTETAR I TILLE

1978/1113

DATE

KRYETARI I KESHILLIT TE BASHKISE

ARMET BASHKISE

A shkodrati diszpolgári oklevél

A Naim Frashëri-dij

REPUBLIKA E SHQIPERISE

PRESIDENTI I REPUBLIKES

I JEP

BARON FRANC NOPSCA

URDHËRIM "NAIM FRASHËRI" TË KLASIT I

Tirane më, 12.8.1993

Dokum Nr. 632

PRESIDENTI

SALI BERISHA

Sali Berisha

"PËR KONTRIBUTIN E SHUAR QË KA DHËNË
PËR VËNTEN NË BAZA SHKENCORE TË GJEOLOGJISË
SË SHQIPËRISË, NË STUDIME TË GJEOGRAFIKË,
ETNOGRAFIKË, ARKEOLOGJISË DHE LINGUISTIKËS
SHQIPE, SI DHE PËR DASHURINË E MADHE DHE
NDIHMESËN E PAKURSYER QË KA DHËNË PËR VENDIN
TONË"

A Naim Frashëri-dij adományozásának dokumentuma

A munkatervben megfogalmazottak értelmében először a Magyar Állami Földtani Intézet vezetői és kutatói utaztak Albániába egy tanulmányútra, amelyre 1993. augusztus 23. és 30. között került sor. A magyar küldöttség részt vett a NOPCSA FERENC halálának 60. évfordulója alkalmából Shkodrában és Tiranában augusztus 26–27-én megrendezett emléktünnepségen. 26-án Shkodrában utcát neveztek el az ünnepeltről, leleplezték a Geológiai Szolgálat épületének falán elhelyezett emléktábláját és a város posztumusz díszpolgárává választották. 27-én Tiranában, a Nemzeti Múzeumban folytatódott az ünnepség. Ezen egyebek mellett az albán kulturális miniszter NOPCSA FERENCET, halála után több mint fél évszázaddal az egyik magas állami kitüntetésben, a Naim Frashëri-díj I. fokozatában részesítette. A díszpolgárságot igazoló oklevelet és a kitüntetést GAÁL GÁBOR, a Magyar Állami Földtani Intézet igazgatója vette át.²⁰

1993. október 13–14-én a budapesti Magyar Állami Földtani Intézet volt a színhelye a *Nopcsa Ferenc és Albánia* című nemzetközi konferenciának, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Természettudományi Múzeum, a Magyarhoni Földtani Társulat és az Osztrák Földtani Intézet közreműködésével a Magyar Állami Földtani Intézet és az Albán Földtani Kutatóintézet rendezett. A konferenciát GAÁL GÁBOR igazgató nyitotta meg és beszédet mondott LISEN BASHKURTI, az Albán Köztársaság magyarországi nagykövete is.

A kétnapos rendezvényen NOPCSA FERENC albániai általános földtani, szerkezetföldtani, vízföldtani, öslénytani, földrajzi, régészeti és néprajzi eredményeit értékelték ki. Előadásokat tartottak azok a geológusok is, akik a nagy előd nyomdokain végeztek kutatásokat Albániában. A néprajztudományt három szakember képviselte. MARK TIRTJA (A Népi Kultúra Intézete, Tirana) *Az albánok etnokulturális jellemzői Nopcsa Ferenc kutatásai szerint*, KATONA IMRE (Budapest) pedig *Törzsi maradványok, táji és etnikai-vallási csoportok Albániában* címmel tartott előadást. A betegség miatt akadályoztatott GUNDA BÉLA (Debrecen) *Nopcsa Ferenc és az albán néprajz* című kéziratát TÓTHNÉ MAKK ÁGNES olvasta fel. A közbejött akadályok miatt szintén távol levő ANDRÁSFALVY BERTALAN *Az albán népi kultúra sorsa a szőlőművelés tükrében* címmel bejelentett előadása, sajnos elmaradt.

A konferencia alkalmából két kiadvány is napvilágot látott. A Magyar Állami Földtani Intézet angol nyelven megjelentette a rendezvény előadásainak kivonatait,²¹ és ugyanaz az intézmény az Osztrák Földtani Intézettel közösen kiadta a NOPCSA FERENC életére, munkásságára és családjára vonatkozó, valamint Albániával kapcsolatos műveinek 71 ábrával illusztrált bibliográfiáját.²²

Nopcsa Ferenc emléktáblája a shkodrai Geológiai Szolgálat épületének falán
(Fotó: GAÁL GÁBOR, 1993)

*Katona Imre az előadását tartja a budapesti konferencián, balról a tolmácsoló Dudich Endre
(Fotó: JENEINÉ FÖRDŐS GYÖNGYI)*

A fentiek is azt bizonyítják, hogy NOPCSA FERENC földtani és néprajzi munkásságát ma is számon tartják és eredményei napjainkban is hatnak a hazai és a nemzetközi kutatásban.

HÁLA JÓZSEF

Jegyzetek

- ¹ LAMBRECHT K. 1934. 1–2.
- ² LAMBRECHT K. 1933a. 214.; 1933b. 372.
- ³ HALÁSZ GY. 1911. 4.
- ⁴ LAMBRECHT K. 1934. 20.
- ⁵ NOPCSA F. 1907. 191–192.
- ⁶ LAMBRECHT K. 1934. 21.
- ⁷ LAMBRECHT, K. 1933a. 214–221.; TASNÁDI KUBACSKA, A. 1945. 254–263.
- ⁸ LAMBRECHT K. 1934. 33–37.
- ⁹ LAMBRECHT K. 1933c. 232.
- ¹⁰ LAMBRECHT K. 1933b. 364.; TASNÁDI-KUBACSKA A. 1937. 31.
- ¹¹ TASNÁDI-KUBACSKA A. 1937. 31.
- ¹² EDINGER, T. 1934. 62.
- ¹³ KORDOS L. 1985. 247.

- ¹⁴ Az előadás 1993. október 14-én, a Budapesten megrendezett *Nopcsa Ferenc és Albánia* című konferencián hangzott el.
- ¹⁵ Magyarország 1924. 2.
- ¹⁶ NOPCSA F. 1924.
- ¹⁷ NOPCSA F. 1924. 65.
- ¹⁸ ROBEL, G. 1966. 137, 162–163. Az idézett részeket fordította: HONTVÁRI OTTÓ.
- ¹⁹ Munkaterv 1992. 7.
- ²⁰ GAÁL G. – VETŐNÉ ÁKOS É. 1993. 2.
- ²¹ DUDICH, E. – HÁLA, J. 1993.
- ²² HÁLA, J. 1993.

Irodalom

- DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.) (1993): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* — Budapest
- EDINGER, TILLY (1934): *Nopcsa †.* — *Anatomischer Anzeiger*, 79. 1–4: 59–62.
- GAÁL GABOR – VETŐNÉ ÁKOS ÉVA (1993): *Albániai tanulmányút Nopcsa Ferenc halálának 60. évfordulója alkalmából. 1993. augusztus 23–30.* — *Kzt. Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest), Tudománytörténeti Gyűjtemény*
- HALÁSZ GYULA (1911): *Előszó.* — *NOPCSA FERENC: A legsötétebb Európa. (Vándorlások Albániában).* 3–4. Budapest
- HÁLA, JÓZSEF (1993): *Franz Baron von Nopcsa. Anmerkungen zu seiner Familie und seine Beziehungen zu Albanien. Eine Bibliographie.* — Wien
- KORDOS LÁSZLÓ (1985): *Nopcsa Ferenc emlékezete.* — *Földtani Tudománytörténeti Évkönyv*, 10.: 245–249.
- LAMBRECHT, K. [ÁLMÁN] (1933a): *Franz Baron Nopcsa † der Begründer der Paläophysiologie 3. Mai 1877 bis 25. April 1933.* — *Palaeontologische Zeitschrift*, 15. 2–3.: 201–221.
- LAMBRECHT KÁLMÁN (1933b): *Báró Nopcsa Ferenc.* — *Budapesti Szemle*, 230. (670.): 361–372.
- LAMBRECHT KÁLMÁN (1933c): *Báró Nopcsa Ferenc.* — *A Természet*, 29. 19–20.: 231–232.
- LAMBRECHT KÁLMÁN (1934): *Báró Nopcsa Ferenc élete és működése.* — *Kzt. Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest), Tudománytörténeti Gyűjtemény.* Az előadás a Magyar Földrajzi Társaság 1934. március 12-én megrendezett „estély”-én hangzott el.
- Magyarország (1924): *Nopcsa Ferenc báró előadása Albániáról.* — *Magyarország*, 5. 73. (972.): 2.
- Munkaterv (1992): *A Magyar Köztársaság és az Albán Köztársaság köztudományos, oktatási és kulturális együttműködési munkaterv az 1992–93-as évekre.* — *Kzt. Az eredeti. Művelődési és Közoktatási Minisztérium (Budapest); másolat: Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest), Tudománytörténeti Gyűjtemény*
- NOPCSA FERENC (1907): *A katolikus Észak-Albánia.* — *Földrajzi Közlemények*, 35.: 191–213, 243–266.
- NOPCSA FERENC (1924): *Úti jegyzetek egy amatőr-etnográfus naplójából.* — *Ethnographia*, 34–35. 1923–1924.: 65–74.

- ROBEL, GERT (1966): *Franz Baron Nopcsa und Albanien. Ein Beitrag zu Nopcsas Biographie.*
— Albanische Forschungen, 5. Wiesbaden
- TASNÁDI-KUBACSKA András [1937]: *Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete.* — Budapest
- TASNÁDI KUBACSKA, András (1945): *Franz Baron Nopcsa.* — Leben und Briefe Ungarischen
Naturforscher, 1. Budapest

* * *

Adalék báró Nopcsa Ferenc életrajzához

Mindazon közleményekben és művekben, amelyeket NOPCSA FERENCCEL kapcsolatosan tanulmányoztam (beleértve az 1916-os *Révai nagy lexikonát* is), születési helyeként a Hunyad vármegyei, Hátszeg (Hațeg) melletti Szacsal (Săcel) szerepel. E helyütt ma is áll még, bár meglehetősen romos állapotban, a NOPCSA család egykori kastélya.

A magyar utazók, geográfusok és a rokntudományok kiemelkedő személyeinek emlékhelyei a Kárpát-medencében, Erdély és Partium című tanulmányában (Földrajzi Múzeumi Tanulmányok [Érd], 12. 1993.: 71–73.) KUBASSEK JÁNOS megemlíti, hogy NOPCSA valódi születési helye nem Szacsal, hanem az attól 20 kilométerre északra fekvő Déva (Deva) lehetett, Hunyad vármegyében. KUBASSEK azonban a kérdést nem vizsgálta tovább.

Ezért az Állami Levéltár dévai kerületi fiókjában megkezdtem NOPCSA FERENC születési helyének tisztázására irányuló kutatásaimat. Mivel azonban születési évében, 1877-ben állami anyakönyvezés nem volt, a kutatást a dévai római katolikus egyház keresztelési anyakönyvének áttekintésével folytattam.

Az egyházi anyakönyv 29. sorszáma alatt, 1877. május 7-i keltezéssel találtam is egy bejegyzést az 1877. május 3-án született FRANCISCUS LADISLAUS GEORGIUS megkereszteléséről. Ugyanitt feltüntették születési helyét (Déva, „in aula fisci regii”, nr. 60), édesapja (Liber Báró ALEXIUS NOPCSA DE FELSŐSZILVÁS c.[esaro] r[egius] Militiae resuprem locum tenens) és édesanyja személyét (ZELENSZKY MATILDA grófnő), vallásukat (mindketten római katolikusok), valamint a keresztszülők nevét (Liber Báró FRANCISCUS NOPCSA c. r. Camerarius Suae Sacratissimae Majestatis Reginae Supremus Magister Aulicus Vicegerens, Liber Báró LADISLAUS NOPCSA).

A dévai egyházkönyvi regiszter egy másolata megtalálható a gyulafehérvári püspökségen is. Birtokomban van egy másolat az anyakönyv 29. tételéről, amely világosan rögzíti, hogy NOPCSA FERENC 1877. május 3-án Déván született.

Köszönet illeti VASILE IONAȘ urat (Állami Levéltár dévai kerületi levéltára), az általa nyújtott segítségért.

CORALIA-MARIA JIANU

Jegyzet

A szerző fenti dolgozatát az 1993-ban Budapesten megrendezett *Nopcsa Ferenc és Albánia* című konferenciára készítette el, de felolvasására sajnos nem került sor. Időközben az írás angol nyelven megjelent a Dévai Múzeum természettudományi évkönyvében (*Note about Franz Baron Nopcsa's birthplace*. Sargetia, 16. 1994.: 182.), közlésünk ennek fordítása.

A Nopcsa család, Nopcsa Ferenc és albániai kutatásai

Bibliográfia

E bibliográfia a *Nopcsa Ferenc és Albánia* című konferencia (Budapest, 1993. október 13–14.) alkalmából készült és jelent meg (HÁLA, JÓZSEF: *Franz Baron Nopcsa. Anmerkungen zu seiner Familie und seine Beziehungen zu Albanien. Eine Bibliographie.* Wien, 1993). Az adatgyűjtést BALOGH BALÁZS, a Néprajzi Múzeum, HÁLA JÓZSEF, a Magyar Állami Földtani Intézet, HORVÁTH CSABA, a Magyar Természettudományi Múzeum és KÁZMÉR MIKLÓS, az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkatársa végezte.

Munkánk megkezdésekor a LAMBRECHT KÁLMÁN (*Franz Baron Nopcsa † der Begründer der Paläophysiologie 3. Mai 1877 bis 25. April 1933.* Palaeontologische Zeitschrift, 15. 2–3.: [201–221.] 214–221.) és a TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (*Franz Baron Nopcsa. Leben und Briefe Ungarischen Naturforscher, 1.* Budapest, 1945. 13–16, 254–263.) által összeállított bibliográfiákból, illetve GERT ROBEL művéből (*Franz Baron Nopcsa und Albanien. Ein Beitrag zu Nopcsas Biographie.* Albanische Forschungen, 5. Wiesbaden, 1966) és az Akadémiai Értesítőben megjelent cikkjegyzékekből (1917. 638–640., 1924. XVI–XVIII.) indultunk ki. Különböző budapesti és bécsi könyvtárakban végzett kutatásaink alapján a fent említett művekben megjelent adatokat összesítettük, pontosítottuk és a jegyzéket újabb tételekkel egészítettük ki. A bibliográfiákban idézett könyveknek, folyóiratoknak stb. mintegy 95%-át kézbe vettük. Csak néhány olyan írás van, amelyet hozzáférhetlensége miatt más bibliográfiákból idézünk. Munkánk csak a publikált irodalmat tartalmazza. NOPCSA FERENC kéziratos hagyatékának nagy részét GERT ROBEL már feltárta (i. m. 165–171.), a további kéziratok megkeresése a jövő feladatát képezheti.

A bibliográfia első része (a szerzők, illetve a név nélkül megjelent írások esetében a közlő újság, folyóirat stb. nevének betürendjében) a NOPCSA családra, valamint a NOPCSA FERENC életére és munkásságára vonatkozó irodalmat tartalmazza. Ahol az egyes tételek címéből nem derül ki, hogy abban a családnak mely tagjáról van szó, ott ezt külön jelöltük. Ugyanigy jártunk el, ha nem az egész írás szól a NOPCSA családról vagy annak valamelyik tagjáról.

NOPCSA FERENC nagyapját a magyar irodalomtörténet is számon tartja. Ugyanis JÓKAI MÓR a 19. században élt NOPCSA LÁSZLÓRÓL, Hunyad vármegye egykori főispánjáról mintázta meg az egyik legismertebb regényének, az először 1860-ban megjelent, azóta többször és több nyelven kiadott népszerű művének, a *Szegény gazdagoknak* a főszereplőjét. A főhős (a regényben Hát-szegi Loránd) nappal előkelő, bőkezű úr, társaságbeli gavallér, éjszakánként viszont a környék (Hunyad vármegye, Déva környéke) rettegett haramiája, fosztogató rabló, aranycsempész és pénzhamisító volt. Ez utóbbi tetteit fekete álarcban (innen a regénybeli másik neve: Fatia Negra) követte el. NOPCSA LÁSZLÓ és Fatia Negra azonosságának kérdése JÓKAI regényének megjelenése óta foglalkoztatta a kutatókat. Az irodalomtörténész álláspontja szerint „...nem lehet vitás a főispán és a rablóvezér azonossága, és azt is megállapíthatjuk, hogy Fatia Negra kulcsalakja Nopcsa László volt.” (TÉGLÁS TIVADAR: *Jegyzetek.* In JÓKAI MÓR: *Szegény gazdagok.* Összes művei. Regények, 12. Budapest, 1962. [437–533.] 454.). A vonatkozó irodalmat – amelyekről tudomásunk volt –, mi is felvettük bibliográfiánkba.

A bibliográfia második része NOPCSA FERENC Albániával kapcsolatos földrajzi, földtani, nyelvészeti, régészeti, történeti és néprajzi műveinek adatait tartalmazza a megjelenés időrendjében. Közzöljük mindazon recenziók bibliográfiai adatait is, amelyekről tudomást szereztünk.

Szögletes zárójelet használtunk a rövidítéssel írt szerzőnevek feloldásánál, azon szerzők esetében, akik nevüket nem írták alá, illetve amikor a túl hosszú címeket lerövidítettük. Az utóbbi esetekben a zárójelek közé három pontot tettünk. A rövidítéseket azokon a nyelveken írtuk, amelyeken az íráások megjelentek, kivétel a p.(agina) nemzetközi rövidítés.

E bibliográfia szűkebb és bővebb is az 1993-ban megjelentnél. Szűkebb, mert az eredetiben közölt ábrákat nem tartalmazza és bővebb, mert TERBÓCS ATTILA 1997-ben újabb adatokkal egészítette ki.

Tudjuk, hogy munkánk így sem teljes, azonban reméljük, hogy jó kiindulásul szolgálhat mindazoknak, akik a NOPCSA család története, valamint NOPCSA FERENC élete és munkássága iránt érdeklődnek.

HÁLA JÓZSEF

A Nopcsa Ferencre és családjára vonatkozó irodalom

- (1) ABONYI GYULA (1933): *Agyonlőtte a titkárát és önmagát Bécsben báró Nopcsa Ferenc.* — Magyar Hirlap (Budapest), 43. (93.): 5–6.
- (2) AGÁRDI FERENC (1955): *Nopcsa Ferenc Albánia ősi szokásjogáról.* — AGÁRDI FERENC: *A nagyvilág magyar vándorai.* p. 45–48. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 45.
- (3) ALIA, SHYGYRI – SHKUPI, DEFRIM (1993): *Ferenc Nopcsa's concept about the tectonics of Albania.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 18–20. Budapest
- (4) ALLODIATORIS IRMA (1960): *Nopcsa Ferenc.* — *Élővilág* (Budapest), 5. (4.): 45–49. 1 á.
- (5) BALDACCI, ANTONIO (1933): *Prof. Barone Francesco Nopcsa.* — Rendiconto delle Sessioni della R. Accademia delle Scienze dell' Instituto di Bologna. Classe di Scienze Fisiche. Nuova Serie. 1932–33. 37.: 143–149.
- (6) BALOGH IMRE (1897): *A „Fatia Negra”-ról.* — *Hazánk* (Budapest), 4. (94.): 1–2.
- (7) BALOGH, KÁLMÁN (1987): *A brief history of the stratigraphical and palaeontological research in Hungary.* — HÁLA, JÓZSEF (ed): *Rocks, fossils and history. Italian–Hungarian relations in the field of geology.* Annals of the History of Hungarian Geology, Special Issue. p. 13–38. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 17, 19–20.
- (8) BALOGH KÁLMÁN (1988): *A magyar rétegtani és őslénytani kutatás rövid története.* — *Őslénytani Viták* (Budapest), (35.): 3–49.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 12, 16–17.

- (9) BALOGH LÁSZLÓ (1958): *Ki volt Fatia Negra? Új irodalomtörténeti adatok szerint báró Nopcsa Lászlóról mintázta Jókai regényének bandita-hősét.* — *Esti Hírlap* (Budapest), **3.** (16.): 4.
- (10) B.[ALÁZS] D.[ÉNES] (1993): *Nopcsa Ferenc (báró).* — BALÁZS DÉNES (szerk.): *Magyar utazók lexikona.* p. 283–284. Budapest
- (11) BENDEFY LÁSZLÓ (1970): *Nopcsa Ferenc a tudós és az ember.* — *Hidrológiai Tájékoztató* (Budapest), (jún.): 10–12. 1 á.
- (12) BISZTRAY GYULA (1925): *Jókai Erdélyben.* — *Nemzeti Ujság* (Budapest), **7.** (255.): 3–4.
Fatia Negra.
- (13) BISZTRAY GYULA (1943): *Jókai Erdélyben.* — BISZTRAY GYULA: *Író és nemzet.* p. 244–250. Budapest
Fatia Negra: p. 247–248.
- (14) BISZTRAY GYULA (1944): *Farkaskaland.* — BISZTRAY GYULA: *Az ősi föld.* p. 145–152. Budapest
Fatia Negra: p. 147.
- (15) BISZTRAY GYULA (1972): *Jökedvü magyar tudósok.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 504, 507.
- (16) BÓJTHE ÖDÖN (1891): *Felső-szilvási Nopcsa család, most báró.* — BÓJTHE ÖDÖN: *Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra.* p. 235–238. Budapest. 1 á.
- (17) BRASSÓI FUCHS HERMAN (1977): *Erdély sárkánygyikjai.* — *Természet Világa* (Természettudományi Közlöny) (Budapest), **108.** (10.): 454–456. 4 á.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (18) BREZNAY IMRE (1902): *Jókai regényalakjai.* — *Hevesvármegyei Hírlap* (Eger), **10.** (154–155.): 4–6.
Fatia Negra: p. 5.
- (19) CHERESTEȘIU, VICTOR (1967): *A balázsfalvi nemzeti gyűlés.* — Bukarest
Báró Nopcsa László: p. 196, 238–239, 274, 461, 469–470, 496, 499–501, 504, 534–535.
- (20) COLBERT, EDWIN HARRIS (1968): *Men and dinosaurs: the search in the field and laboratory.* — New York
Báró Nopcsa Ferenc.
- (21) COLBERT, EDWIN HARRIS (1984): *The great dinosaur hunters and their discoveries.* — New York
Báró Nopcsa Ferenc: p. 107, 112–119, 2 figs., 1 pl.
- (22) [CONRAD, V.] (1933): *Personalia. [...] Dr. Franz Baron Nopcsa [...].* — *Gerlands Beiträge zur Geophysik* (Leipzig), **39.** (1.): 120.
- (23) CSERGHEÓ, GÉZA (1893): *Nopcsa v. Felső-Szilvás.* — *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der ungarische Adel.* p. 455–456. 1 Abb. Nürnberg

- (24) DÉVAI-MAKRAY ALADÁR (1897): *Ki volt Fatia Negra?* — *Hazánk* (Budapest), 4. (100.): 4.
- (25) DIÓSZEGI VILMOS (1981): *Nopcsa Ferenc, báró [...]*. — ORTUTAY GYULA (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. 4.: 41. 1. á. Budapest
- (26) DOBOS, IRMA (1993): *Ferenc Nopcsa's hydrogeological studies in Albania*. — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts*. p. 26–28. Budapest
- (27) DOBOSI, VIOLA T. (1993): *Ferenc Nopcsa and albanian archaeology*. — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts*. p. 35–36. Budapest
- (28) EDINGER, TILLY (1934): *Nopcsa †*. — *Anatomischer Anzeiger* (Jena), 79. (1–4.): 59–62. 1 Abb.
- (29) EDINGER, T.[ILLY] (1955): *Personalities in Paleontology. Nopcsa*. — *Society of Vertebrate Paleontology News Bulletin* (New York), (43.): 35–39.
- (30) EDWARDS, WILLIAM R. (1961): *Nopcsa, Franz (1877–1933)*. — LA ROCQUE, AURÈLE (ed.): *Biographies of geologists*. p. 83. Columbus
- (31) F. (1847): *Utazás nemes Hunyadmegyében régiségek kinyomozása végett*. — *Hon és Külföld* (Kolozsvár), (87.): 346–348, (88.): 351–352, (89.): 355–356, (90.): 358–360, (91.): 362–364.
Báró Nopcsa László: p. 347.
- (32) FEJÉRVÁRY, G.[ÉZA] GY.[ULA] (1925): *Remarks on Baron Nopcsa's paper on „Reversible and irreversible evolution”*. — *Archiv für Naturgeschichte* (Berlin), 90. A. (12.): 103–108.
- (33) FEKETE GÉZÁNÉ (összeáll.) (1975): *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–1973*. — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 203.
- (34) FERENCZ, KÁROLY (1993): *Scientific investigations in Albania – following in Ferenc Nopcsa's steps*. — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts*. p. 52–54. Budapest
- (35) FÖZY ISTVÁN (1991): *A tudomány nagy különce: Nopcsa Ferenc*. — *Természet Világa* (Természettudományi Közlöny) (Budapest), 122. (10.): 467–469. 4 á.
- (36) GAÁL ISTVÁN (1939): *A természet világa. 4. A föld és az élet története*. — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 59, 179, 182, 184, 193, 194, 269, 270, 278.
- (37) GAÁL ISTVÁN (1940): *Sárkányok szárnyán a krétakori föld körül*. — *Búvár* (Budapest), 6. (9.): 421–424.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 424.
- (38) GÁSPÁR IMRE (1878): *Jókai mint regényíró*. — *Családi Kör* (Budapest), (41.): 966–969.
Báró Nopcsa László: p. 966.

- (39) GÉCZY BARNABÁS (1993): *Ósállattan. Vertebrata Palaeontologia.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 12, 13, 133, 164, 184, 201, 202, 221.
- (40) GODIN, MARIE AMELIE FREIIN VON (1956): *Herkunft und Alter des Kanun i Lek Dukagjinit. (Bemerkungen zum Aufsatz des Freih. Dr. Franz v. Nopcsa.)* — Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (Stuttgart), **58.** (2.): 186–196.
- (41) GOSZTONYI LAJOS (1933): *Dr. Lambrecht Kálmán beszél báró Nopcsa izgalmas életéről.* — Magyar Hírlap (Budapest), **43.** (93.): 6.
- (42) GRUDA, GJOVALIN (1993): *The historical and actual values of Ferenc Nopcsa's studies on albanian geography.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 31–32. Budapest
- (43) GUNDA, BÉLA (1993): *Ferenc Nopcsa, the ethnographer.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 39–40. Budapest
- (44) Gy. R. (összeáll.) (1903): *Ősfák.* — Genealogiai Füzetek (Kolozsvár), **1.** (10.): 111–115.
Báró Nopcsa család: p. 114
- (45) HÁLA, JÓZSEF (1993): *Franz Baron von Nopcsa. Anmerkungen zu seiner Familie und seine Beziehungen zu Albanien. Eine Bibliographie.* — Wien
- (46) HALÁSZ GYULA [1945]: *Világjáró magyarok.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 29.
- (47) HORVÁTH MIHÁLY (1865): *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* — 1–3. Genf
Báró Nopcsa László: 1.: 53–55.
- (48) HORVÁTH MIHÁLY (1871–1872): *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben.* — 1–3. Pest
Báró Nopcsa László: 1.: 53–55.
- (49) JÁVORKA SÁNDOR (1921): *Új adatok Albánia flórájához.* — Botanikai Közlemények (Budapest), 1920–1921. **19.** (1–6.): 17–19.
Gentiana Nopcsae Jáv. n. spec.: p. 18.
- (50) JÁVORKA SÁNDOR (1934): *Magyar természetkutatók a Balkánon.* — Természettudományi Közlöny (Budapest), **66.** (1007–1008.): 353–365.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 362.
- (51) JIANU, CORALIA-MARIA (1994): *Note about Franz Baron Nopcsa's Birthplace.* — Sargetia (Deva), **16.**: 182.
- (52) JIANU, CORALIA-MARIA (1996): *Il barone Franz Nopcsa e i dinosauri della Transilvania.* — Natura Nascosta (Monfalcone), **13.**: 13–18 1 fig.
- (53) [JUGOVICS LAJOS] (1943): *Nopcsa Ferenc báró (1877–1933).* — RADISICS ELEMÉR (szerk.): *Magyar lélek, magyar munka.* p. 152. 4 á. Budapest

- (54) KÁDÁR ZOLTÁN – NAGY ISTVÁN ZOLTÁN (1978): *100 éve született Nopcsa Ferenc.* — *Állattani Közlemények* (Budapest), **65.** (1–4.): 7–12.
- (55) KÁLMÁN GYULA (1974): *A világhírű őseletbúvár.* — *Magyar Nemzet* (Budapest), **33.** (86.): 7.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (56) KÁROLY SÁNDOR (1933): *Az utolsó Nopcsa.* — *Erdélyi Hírlap* (Arad), **17.** (4445.): 6.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (57) KÁROLY SÁNDOR (1933): *Uj "Fatia Negra" legenda születik a hunyadi havasokban. [...]* — *Pesti Napló* (Budapest), **84.** (97.): 38.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (58) KÁROLY SÁNDOR (1933): *Egy zseniális kalandor a XX. században. [...]* — *Pesti Napló* (Budapest), **84.** (292.): 38. 1 á.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (59) KÁRPÁTI AURÉL (1925): *Kulcs – Jókai regényeihez.* — *Az Est Hármaskönyve* (Budapest), **1925.**: 277–281.
Fatia Negra: p. 280.
- (60) KECSKEMÉTI, TIBOR (1993): *Nummulites from Northern Albania collected by Ferenc Nopcsa – in the collection of the Hungarian Museum of Natural History.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 29–30. Budapest
- (61) KEMPELEN BÉLA (1914): *Magyar nemes családok.* — **8.** Budapest
Báró Nopcsa család: p. 4.
- (62) KEMPELEN BÉLA (1931): *Magyar főrangú családok.* — Budapest
Báró Nopcsa család: p. 180.
- (63) KOBER, L.[EOPOLD] (1926): *Meine Antwort an Dr. Franz Baron Nopcsa.* — *Verhandlungen Geologischen Bundesanstalt* (Wien), **1925.** (3–4.): 92.
- (64) KODRA, ALAUDIN (1993): *Gjeologu i shqar Nopca, personalitet i madh i shkencës dhe kulturës shqiptare.* — *Rilindja Demokratike* (Tiranë), **3.** 446.: 2–3.
- (65) KODRA, ALAUDIN – GJATA, KADRI – BAKALLI, FIQIRI (1993): *Nopcsa's contribution to the knowledge of the magmatism and structure of the Mirdita Zone (Albania).* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 21–23. Budapest
- (66) KORDOS LÁSZLÓ (1983): *Őshüllők az Erdélyi-medencében. Nopcsa Ferenc kutatásai.* — *Élet és Tudomány* (Budapest), **38.** (16.): 485–487. 4 á.
- (67) KORDOS LÁSZLÓ (1985): *Nopcsa Ferenc emlékezete.* — *Földtani Tudománytörténeti Évkönyv* (Budapest), (10.): 245–249.
- (68) KORDOS, LÁSZLÓ (1987): *Ferenc Nopcsa (1877–1933).* — HÁLA, JÓZSEF (ed.): *Rocks, fossils and history. Italian–Hungarian relations in the field of geology.* *Annals of the History of Hungarian Geology, Special Issue.* p. 97–99. 2 figs. Budapest

- (69) KORDOS, LÁSZLÓ (1993): *Quotation index of Ferenc Nopcsa's works in the scientific literature*. — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts*. p. 41–42. Budapest
- (70) KÖVÁRY LÁSZLÓ (1854): *Nopcsa család*. — KÖVÁRY LÁSZLÓ: *Erdély nevezetesebb családai*. p. 196–197. Kolozsvár
- (71) KRISTÓF GYÖRGY (1925): *Jókai napjai Erdélyben*. — Cluj Kolozsvár
Fatia Negra: p. 79–81.
- (72) KRISTÓF GYÖRGY (1942): *Királyhágón inneni írók Erdélyben*. — Kolozsvár
Fatia Negra: p. 125–127.
- (73) KUBASSEK JÁNOS (1993): *A magyar utazók, geográfusok és a rokontudományok kiemelkedő személyeinek emlékhelyei a Kárpát-medencében. Erdély és Partium. II. rész*. — Földrajzi Múzeumi Tanulmányok (Érd), 12.: 71–73.
Bárá Nopcsa Ferenc: p. 72–73.
- (74) KUN ANDOR (1933): *A Nopcsák*. — Magyar Hírlap (Budapest), 43. (93.): 2.
- (75) KUN ANDOR (1938): *Nopcsa báró volt-e Fatia Negra, a hírhedt rablóvezér?* — 8 Órai Ujság (Budapest), 24. (6.): 4.
- (76) (kyp) (1928): *Ujra felméri a földalatti Budapestet. Nopcsa Ferenc báró, a Földtani Intézet igazgatója nyilatkozik*. — Új Budapest (Budapest), 5. (5.): 4.
- (77) LAMBRECHT KÁLMÁN [1923]: *Az őslények világa. A Föld és az élet története*. — Budapest
Bárá Nopcsa Ferenc: p. 8, 96, 98. [...].
- (78) [LAMBRECHT KÁLMÁN] (1926): *A mi értékeink. Nopcsa ferenc báró*. — Magyarország (Budapest), 7. (242.): 6. 1 á.
- (79) LAMBRECHT KÁLMÁN (1927): *Paleopatológia és paleofiziológia*. — Therapia (Budapest), 4. (23–24.): 532–536.
Bárá Nopcsa Ferenc: p. 532, 535.
- (80) LAMBRECHT KÁLMÁN (1927): *Az ősemlék elődei. (Az ősszállatok)*. — Budapest
Bárá Nopcsa Ferenc: p. 168–202. 1 á.
- (81) LAMBRECHT, K.[ÁLMÁN] (1933): *Franz Baron Nopcsa † der Begründer der Paläo-physiologie 3. Mai 1877 bis 25. April 1933*. — Palaeontologische Zeitschrift (Berlin), 15. (2–3.): 201–221. 1 Abb.
- (82) LAMBRECHT KÁLMÁN (1933): *Bárá Nopcsa Ferenc*. — Budapesti Hírlap (Budapest), 53. (93.): 3.
- (83) LAMBRECHT KÁLMÁN (1933): *Bárá Nopcsa Ferenc*. — Budapesti Szemle (Budapest), 230. (670.): 361–372.
- (84) LAMBRECHT KÁLMÁN (1933): *Bárá Nopcsa Ferenc. [...]* — A Természet (Budapest), 29. (19–20.): 231–232.

- (85) LAMBRECHT KÁLMÁN (1933): *Fossilis és kihalt madarak*. — BREHM, ALFRED EDMUND: *Az állatok világa. 8. Madarak*. p. 100–105. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 100, 104.
- (86) LAMBRECHT KÁLMÁN (1933): *Handbuch der Palaeornithologie*. — Berlin
Báró Nopcsa Ferenc: p. 2, 36, 70, 71, 85, 86, 87, 169, 287, 659, 805, 861, 872, 873, 880, 881, 888, 889, 891, 893, 894, 895, 897, 916.
- (87) LAMBRECHT, COLOMAN (1934): *Le baron François Nopcsa (1877–1933)*. — Nouvelle Revue de Hongrie (Budapest), XXVIIe (IIIe) année (1 Janvier): 77–81.
- (88) LAMBRECHT KÁLMÁN (1935): *Amikor Nopcsa Ferenc báró a Times-t tudósította*. — Vasárnapi Ujság, a Budapesti Hírlap melléklete (Budapest), (jan. 20): 3.
- (89) LAMBRECHT KÁLMÁN (1935): *Tudósok a politikában – politikusok a tudományban*. — Ünnepek (Budapest), 2. (16): 21–22.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 22.
- (90) LAMBRECHT KÁLMÁN [1936]: *Báró Nopcsa Ferenc*. — LAMBRECHT KÁLMÁN: *Az ősvilági élet*. p. 192–196. 1 á. Budapest
- (91) LAMBRECHT K.[ÁLMÁN] † – QUENSTEDT, W.[ERNER] – QUENSTEDT, A.[NNEMARIE] (1938): *Palaeontologie. Catalogus bio-bibliographicus*. — Fossilium Catalogus, I. Animalia. Pars 72. Gravenhage
Báró Nopcsa Ferenc: p. 315.
- (92) L.[AMBRECHT] M.[IKLÓS] (1983): *Az ősgyíkok bűvára*. — Magyar Nemzet (Budapest), 46. (140): 8.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (93) LAMBRECHT MIKLÓS (1986): *Nopcsa Ferenc [...]*. — NAGY FERENC – NAGY DÉNES (főszerk.): *Magyarok a természettudomány és technika történetében. Életrajzi lexikon A–Z-ig*. p. 218–219. Budapest
- (94) LAMBRECHT MIKLÓS (1992): *Nopcsa Ferenc [...]*. — NAGY FERENC (főszerk.): *Magyarok a természettudomány és a technika történetében. Életrajzi lexikon A-tól Z-ig. Javított és bővített kiadás*. p. 376–377. Budapest
- (95) LÁSZLÓ-BENCSIK SÁNDOR (1971): *Nopcsa Ferenc*. — LÁSZLÓ-BENCSIK SÁNDOR: *Nagy magyarok idegenben*. p. 118–125. 2 á. Budapest
- (96) L. F. (1933): *Vier Generationen Nopcsa*. — Arbeiter-Zeitung (Wien), 46. (118): 8.
- (97) LÓCZY LAJOS (1939): *Beköszöntő*. — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1933–35. évekről (Budapest), 1.: 1–38.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 4–6.
- (98) LÓCZY, LUDWIG (1939): *Amtsantritt*. — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1933–35. évekről (Budapest), 1.: 38–80.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 42–44.

- (99) LOUIS, HERBERT (1927): *Albanien. Eine Landeskunde. Vornehmlich auf Grund eigener Reisen.* — Stuttgart
Báró Nopcsa Ferenc: p. 3.
- (100) MARKU, DED (1993): *Ferenc Nopcsa's studies on the Triassic of Kçira and the Cretaceous of Munella in the light of the recent data.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 24–25. Budapest
- (101) MAROSI BARNA (1974): *A Lúcsia-barlang.* — MAROSI BARNA: *A megbolygatott világ. Riportok.* p. 139–144. Bukarest
Báró Nopcsa család, Fatia Negra.
- (102) MIKSZÁTH KÁLMÁN (1954): *Jókai Mór élete és kora.* — Budapest
Fatia Negra: p. 222.
- (103) NAGY IVÁN (1861): *Noptsa család (Felső-szilvási, báró).* — NAGY IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* 8.: 159–163. 1 á. Budapest
- (104) NAGY LÁSZLÓ JÁNOS (1991): „Nopcsa báró ellenzi.” — NAGY LÁSZLÓ JÁNOS: „A csillagok gyermekei vagyunk.” *Dr. Pávai-Vajna Ferenc élete és munkássága.* p. 150–159. [Debrecen].
- (105) NAGY MIKLÓS (1955): *Jókai Mór: Szegény gazdagok.* — Irodalomtörténet (Budapest), 43. (1.): 32–41.
Fatia Negra.
- (106) NAGY MIKLÓS (1968): *Jókai. A regényíró útja 1868-ig.* — Budapest
Báró Nopcsa László: p. 184–198.
- (107) NEMERKÉNYI, ANTAL (1993): *Ferenc Nopcsa's geographical investigations in Albania – as seen today.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 33–34. Budapest
- (108) NOPCSA FERENC (1935): *Igazgatói jelentés az 1925. évről.* — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 3–6.
- (109) NOPCSA, F.[RANZ] (1935): *Direktionsbericht über das Jahr 1925.* — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 6–10.
- (110) NOPCSA FERENC (1935): *Igazgatói jelentés az 1926. évről.* — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 11–13
- (111) NOPCSA, F.[RANZ] (1935): *Direktionsbericht über das Jahr 1926.* — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 13–16.
- (112) NOPTSA FERENCZ (1862): *Adalékul Hunyad vármegye történetéhez.* — Magyar Tudományos Értekező (Esztergom), 2. (1.): 56–61.
Báró Nopcsa család.

- (113) PAPP KÁROLY (1926): *Az őslénytan (paleontologia) multja, jelene és jövője.* — GORKA SÁNDOR (szerk.): *Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus Munkálatai.* p. 145–154. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 151.
- (114) PEZA, LUAN (1993): *State of the geological knowledge of Northern Albania prior to Ferenc Nopcsa and the new level due to his contribution.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 10–11. Budapest
- (115) PROBÁLD FERENC (1973): *A magyar Balkán-kutatások.* — HAVASNÉ BEDE PIROSKA – SOMOGYI SÁNDOR (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők.* p. 313–315. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 314.
- (116) PUSCARIU, I. CAV. (1892, 1895): *Date istorice privitorie la familieele nobile Române.* — 1–2. Sibiu.
Báró Nopcsa család: 1.: 49, 144., 2.: 262.
- (117) RAPAICS RAYMUND (1953): *A magyar biológia története.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 257, 259, 262, 263, 265, 266, 288, 291.
- (118) REICHENAUER, CONSTANTIN – CSERGHEÖ, GÉZA – BÁRCZAY, OSCAR (1898): *Nopcsa v. Felső-Szilvás.* — *J. Siebmacher's allgemeines Wappenbuch.* Vierter Band. Theil 12. *Der Adel von Siebenbürgen.* Zweiter Band. p. 107–108 2 Abb. Nürnberg
- (119) ROBEL, GERT (1966): *Franz Baron Nopcsa und Albanien. Ein Beitrag zu Nopcsas Biographie.* — *Albanische Forschungen*, 5. Wiesbaden
- (120) SARJEANT, WILLIAM A. S. (1980): *Nopcsa von Felső-szilvás, Ferenc, baron, (1877–1933).* — SARJEANT, WILLIAM A. S.: *Geologists and the history of geology. An international bibliography from the origins to 1978.* 3.: 1797. New York
- (121) SCHNEEWEIS, FELIX (1986): *Albanien im Spiegel österreichischer volkswissenschaftlicher Forschung.* — *Kittseer Schriften zur Volkskunde (Kittsee)*, 3.: 9–14.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 9–10.
- (122) SEMPER VICTOR (1941): *A tudomány hősei. Nopcsa Ferenc a „sátán” báró.* — *Tolnai Világlapja (Budapest)*, 43. (22.): 12. 1 á.
- (123) SH.[KURTI], S.[PIRO] – PA.[SHO], S.[ERVET] (1985): *Nopça Franc [...].* — BUDA, ALEKS (kryered.): *Fjalor enciklopedik shqiptar.* p. 761. Tiranë
- (124) STADTMÜLLER, GEORG (1942): *Forschungen zur albanischen Frühgeschichte.* — *Ostmitteleuropäische Bibliothek*, 31. Budapest. (Zweite erweiterte Auflage: *Albanische Forschungen*, 2. Wiesbaden 1965.)
Báró Nopcsa Ferenc: p. 3, 10, 11, 12, 15, 19, 25, 44, 57, 60, 62, 74, 80, 84, 90.
- (125) SUSS, FRANZ E. (1934): *Franz Baron Nopcsa † (3. Mai 1877 – 25. April 1933).* — *Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien (Wien)*, 26.: 215–221.
- (126) SZALAI TIBOR (1981): *Emlékezés Nopcsa Ferencre, születésének 100. évfordulóján.* — *Földtani Tudománytörténeti Évkönyv (Budapest)*, (8.): 19–25.

- (127) SZERENC S JÁNOS (1885): *Magyarország és Társországainak főrendei.* — Budapest
Báró Nopcsa család: p. 9.
- (128) SZERENC S JÁNOS (1902): *A Főrendház Évkönyve.* — Budapest
Báró Nopcsa család: p. 363.
- (129) SZILÁDY ZOLTÁN (1933): *Emlékezés Nopcsa Ferenc báróról.* — Magyarország (Budapest),
14. (103.): 33.
- (130) SZILÁDY ZOLTÁN (1933): *Ki volt báró Nopcsa Ferenc?* — Ellenzék (Kolozsvár), 54.
(104.): 8.
- (131) SZINNYEI JÓZSEF (1903): *Nopcsa Ferencz (felső-szilvási báró) [...].* — SZINNYEI
JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* 9.: 1088–1089. Budapest
- (132) SZŐKE IMRE (1933): *Báró Nopcsa Ferenc, a világhírű és kalandos életű tudós Bécsben
gyilkolt és öngyilkos lett.* — Pesti Napló (Budapest), 84. (93.): 3–4. 4 á.
- (133) TÁBORI KORNÉL (1938): *Kalandos magyar sorsok. Egy lángész tragédiája.* — Tolnai
Világlapja (Budapest), 40. (6.): 35–36.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (134) TASNÁDI-KUBACSKA ANDRÁS [1937]: *Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete.* — Budapest.
31 á., 1 térk.
- (135) TASNÁDY-KUBACSKA, ANDREW (1938): *Nopcsa – „Almost King of Albania”.* — The
Hungarian Quarterly (Budapest), 4. (3.): 517–528. 2 figs.
- (136) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (1939): *A mondák állatvilága.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 53, 60, 61, 66, 94, 261.
- (137) TASNÁDI KUBACSKA, ANDRÁS (1945): *Franz Baron Nopcsa.* — *Leben und Briefe
Ungarischer Naturforscher*, 1. Budapest. 2 Textabb., 7 Taf. (7 Abb.).
- (138) TASNÁDI-KUBACSKA ANDRÁS (1957): *Nopcsa Ferenc.* — *Élet és Tudomány* (Budapest),
12. (52.): 1635–1639. 4 á.
- (139) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (1958): *A mondák állatvilága.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 47, 55, 56, 59, 221.
- (140) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (1958): *Nagy magyar természettudósok.* — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 151–194.
- (141) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (1969): *A Földtani Intézet igazgatói.* — FULÓP JÓZSEF –
TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: *100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet.* p. 35–81.
Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 63–68. 1 á.
- (142) TASNÁDI-KUBACSKA, ANDRÁS (1969): *Directors of the Hungarian Geological Institute.*
– FULÓP, JÓZSEF – TASNÁDI-KUBACSKA, ANDRÁS: *One hundred years of the Hungarian
Geological Institute.* p. 37–85. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 65–70. 1 fig.

- (143) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (1970): *Dinoszaurusz történetek. [...] Utószó az élethez. [...]* — TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS: *Óriások birodalma*. p. 65–78. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc.
- (144) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS (1978): *Nopcsa Ferenc*. — Földtani Tudománytörténeti Évkönyv (Budapest), (6.): 79–83.
- (145) TASNÁDI KUBACSKA ANDRÁS – CSERGEZÁN PÁL (1968): *Az élet fejlődése képekben*. — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 114.
- (146) TÉGLÁS TIVADAR (1960): *A százéves Szegény gazdagok néhány kérdéséhez*. — Irodalomtörténeti Közlemények (Budapest), 64. (2.): 235–240.
Báró Nopcsa László, Fatia Negra.
- (147) TÉGLÁS TIVADAR (1962): *Jegyzetek*. — JÓKAI MÓR: *Szegény gazdagok*. Jókai Mór összes művei – Regények, 12. p. 437–533. Budapest
Báró Nopcsa László, Fatia Negra.
- (148) TELEGDI ROTH KÁROLY (1953): *Ősállattan*. — Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 513, 534, 543–544, 551, 668, 720, 757.
- (149) TELEKI PÁL – CSIKI ERNŐ (szerk.) (1926): *Adatok Albánia flórájához*. — *A Magyar Tudományos Akadémia Balkán-kutatásainak eredményei*, 3. Budapest
Gentiana Nopcsae Jáv.: p. 302–303.
- (150) TEMESY GYÓZÓ [1938]: *Sasok országában*. — A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 69–70, 122, 129.
- (151) TIMKÓ IMRE (1935): *Igazgatói jelentés az 1927. évről*. — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 17–23.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 17, 18, 19–20.
- (152) TIMKÓ, I.[MRE] (1935): *Direktionsbericht über das Jahr 1927*. — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 23–30.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 23, 25, 26.
- (153) TIMKÓ IMRE (1935): *Igazgatói jelentés az 1928. évről*. — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 31–41.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 31, 32, 39.
- (154) TIMKÓ, I.[MRE] (1935): *Direktionsbericht über das Jahr 1928*. — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentései az 1925–1928. évekről (Budapest), p. 41–53.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 41, 42, 43, 51.
- (155) TIRTJA, MARK (1993): *Ethno-cultural characteristics of the Albanians in the ethnologic research of Ferenc Nopcsa*. — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts*. p. 37–38. Budapest

- (156) TÓTH BÉLA (1896): *Mendemondák. A világtörténet furcsaságai.* — Budapest
Fatia Negra: p. 126.
- (157) TULOGDY JÁNOS (1933): *A világhírű természettudós.* — Pásztortűz (Kolozsvár), 19.
(10.): 189.
Bárá Nopcsa Ferenc.
- (158) VADÁSZ ELEMÉR (1933): *Egy nagy magyar tudós halálához.* — Századunk (Budapest),
8. (4–5.): 133–134.
Bárá Nopcsa Ferenc.
- (159) VENDL ALADÁR (1934): *Elnöki megnyitó a Magyarhoni Földtani Társulat 1934. évi
rendes közgyűlésén.* — Földtani Közlöny (Budapest), 64. (1–3): 46–57.
Bárá Nopcsa Ferenc: p. 46–48.
- (160) VERESS, ANDREJ (1931–1937): *Bibliografia Romána-Ungara.* — 1–3. București
Fatia Negra: 3.: XIII–XIV.
- (161) VITA ZSIGMOND (1975): *Fatia Negra a legendában és a valóságban.* — VITA
ZSIGMOND: *Jókai Erdélyben.* p. 128–136. 3. á. Bukarest
- (162) WEISHAMPEL, DAVID B. – REIF, WOLF-ERNST (1984): *The work of Franz Baron Nopcsa
(1877–1933): dinosaurs, evolution and theoretical tectonics.* — *Jahrbuch der
Geologischen Bundesanstalt (Wien)*, 127. (2.): 187–203. 2 figs., 1 table.
- (163) WEISHAMPEL, DAVID B. – GRIGORESCU, DAN – NORMAN, DAVID B. (1991): *The
dinosaurs of Transylvania.* — *National Geographic Research and Exploration*, 7. (2.):
196–215. 16 figs.
Bárá Nopcsa Ferenc.
- (164) WOODWARD, A.[RTHUR] S.[MITH] (1934): *Obituary Notices. Baron Francis Nopcsa.* —
The Quarterly Journal of the Geological Society of London 15., *Proceedings (London)*,
p. 48–49.
- (165) XHOMO, ABEDIN – CSÁSZÁR, GÉZA – PEZA, LUFTULLA – PIRDENI, AGIM (1993): *Ferenc
Nopcsa the pioneer of scientific geological research on the stratigraphy and the
structure of Northern Albania (Albanian Alps and Cukali Zone).* — DUDICH, ENDRE –
HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14
October 1993. Abstracts.* p. 12–15. Budapest
- (166) XHOMO, ABEDIN – THEODORI, POLIKRON – PIRDENI, AGIM (1993): *The Cukali Zone and
Ferenc Nopcsa's contribution.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International
Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 16–17.
Budapest
- (167) ZAPFE, H.[ELMUTH] (1976): *Nopcsa von Felsőszilvás, Franz, Frh., Baron.* —
Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 32.: 148. Wien
- (168) ZOJZI, RROK – MUZHANI, ZEJ (1993): *Some notes on Ferenc Nopcsa's life and activity
in Albania.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Fe-
renc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* p. 5–9. Budapest

- (169) ZOLNAY VILMOS (1927): *Párbaj – a regényalak miatt.* — ZOLNAY VILMOS: *Magyar történelmi anekdoták.* p. 133–134. Budapest
Fatia Negra.
- *
- (170) Akadémiai Értesítő (1917): *Negyedik akadémiai ülés [...] 1917 január 29-én.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **28.** (1–2.): 76–79.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 78.
- (171) Akadémiai Értesítő (1917): *Heinrich Gusztáv főtitkár jelentése az akadémiai választásokról.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **28.** (5.): 329–330.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 330.
- (172) Akadémiai Értesítő (1917): *Huszonegyedik akadémiai ülés [...] 1917 május 29-én.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **28.** (6–7.): 421–422.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 422.
- (173) Akadémiai Értesítő (1917): *Főtitkári jelentés Heinrich Gusztáv főtitkártól.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **28.** (8–10.): 432–438.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 438.
- (174) Akadémiai Értesítő (1918): *Tizenötödik akadémiai ülés [...] 1918 május 27-én.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **29.** (6–8.): 364–367.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 364.
- (175) Akadémiai Értesítő (1919): *LXXIX. Nagygyűlés [...] 1919. október 22-én.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **30.** (5–12.): 270–278.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 277.
- (176) Akadémiai Értesítő (1922): *Az Igazgató-Tanács ülései. Első ülés: 1922. évi január 23.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **32.** (9–12.): 247–249.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 248.
- (177) Akadémiai Értesítő (1928): *Jelentés az akadémiai választásokról.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **39.** (1–5.): 117–118.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 118.
- (178) Akadémiai Értesítő (1928): *LXXXVIII. Nagygyűlés. Első nap, 1928 május 16-án.* — Akadémiai Értesítő (Budapest), **39.** (5–7.): 135–143.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 141, 143.
- (179) Akadémiai kislexikon (1990): *Nopcsa Ferenc, br. (1877–1933).* — BECK MIHÁLY – PESCHKA VILMOS (főszerk.): *Akadémiai kislexikon. 2.:* 307. Budapest
- (180) Arbeiter-Zeitung (1933): *Um den Freund nicht im Elend zurückzulassen.* — Arbeiter-Zeitung (Wien), **46.** (114.): 7.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (181) Az Athenaeum kézi lexikona [1893]: *Nopcsa.* — ACSÁDY IGNÁCZ (szerk.): *Az Athenaeum kézi lexikona. 2.:* 1271. Budapest

- (182) Biológiai lexikon (1977): *Nopcsa Ferenc (1877–1933)*. — STRAUB F. BRUNÓ (főszerk.): *Biológiai lexikon*. 3.: 204. Budapest
- (183) Brockhaus Enzyklopädie (1971): *Nopcsa, Franz Baron*. — *Brockhaus Enzyklopädie*. 13.: 507. Wiesbaden
- (184) Budapesti Hírlap (1884): *A Facia Negra*. (*Nopcsa László*.) — Budapesti Hírlap (Budapest), 4. (15.): 1–2.
- (185) Budapesti Hírlap (1884): (*Nopcsa László*.) — Budapesti Hírlap (Budapest), 4. (16.): 6.
- (186) Budapesti Hírlap (1884): (*Jókai Mór*.) — Budapesti Hírlap (Budapest), 4. (18.): 5.
Fatia Negra.
- (187) Budapesti Hírlap (1924): (*Magyar tudós angol kitüntetése*.) — Budapesti Hírlap (Budapest), 44. (6.): 4.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (188) Budapesti Hírlap (1925): *Nopcsa Ferenc báró tapasztalatai Szovjetországban*. — Budapesti Hírlap (Budapest), 45. (221.): 3.
- (189) Budapesti Hírlap (1928): *Az új albán királyság. Albán–magyar kapcsolatok*. — Budapesti Hírlap (Budapest), 48. (205.): 4.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (190) Budapesti Hírlap (1928): *Nopcsa Ferenc báró lemondott a Földtani Intézet igazgatói állásáról*. — Budapesti Hírlap (Budapest), 48. (265.): 6.
- (191) Budapesti Hírlap (1928): *Jancsó Benedek anekdotái. Facia Negra kesztyűje*. — Budapesti Hírlap (Budapest), 48. (292.): 41.
- (192) Budapesti Hírlap (1929): *Nopcsa Ferenc éles válasza Pávai-Vajna előadására. [...]* — Budapesti Hírlap (Budapest), 49. (95.): 7.
- (193) Budapesti Hírlap (1929): (*Nopcsa Ferenc bárót levelező tagjává választotta a bolognai akadémia*.) — Budapesti Hírlap (Budapest), 49. (123.): 14.
- (194) Budapesti Hírlap (1933): *Nopcsa Ferenc báró tragédiája. [...]* — Budapesti Hírlap (Budapest), 53. (93.): 5.
- (195) Budapesti Hírlap (1933): *Idegösszeomlás és anyagi bajok idézték elő Nopcsa Ferenc báró tragédiáját. [...]* — Budapesti Hírlap (Budapest), 53. (94.): 2.
- (196) Budapesti Hírlap (1937): (*Megtalálták Nopcsa báró Fatia Negra titkos pénzverdjét*.) — Budapesti Hírlap (Budapest), 57. (264.): 6.
- (197) Ellenzék (1884): *Br. Nopcsa László*. — Ellenzék (Kolozsvár), 5. (11.): 2.
- (198) Ellenzék (1884): *Jókai és a Fatia Negra*. — Ellenzék (Kolozsvár), 5. (15.): 3.
- (199) Ellenzék (1933): *Nopcsa Ferenc báró tragikus halála*. — Ellenzék (Kolozsvár), 54. (97.): 3.
- (200) Erdélyi Hírlap (1933): *Nopcsa Ferenc báró Bécsben agyonlőtte titkárát, azután önmagával végzett*. — Erdélyi Hírlap (Arad), 17. (4441.): 3.

- (201) Erdélyi Hírlap (1933): *Nopcsa Ferenc báró, a Balkán nagy kalandora örökké kiderítetlen titkokat visz magával a sirba.* — Erdélyi Hírlap (Arad), 17. (4442.): 3–5.
- (202) Erdélyi Hírlap (1933): *Sulyos anyagi gondokkal küzdött az öngyilkos báró Nopcsa Ferenc.* — Erdélyi Hírlap (Arad), 17. (4443.): 2.
- (203) Erdélyi Lapok (1933): *Báró Nopcsa Ferenc agyonlőtte titkárát s aztán öngyilkos lett.* — Erdélyi Lapok (Nagyvárad), 2. (95.): 2.
- (204) Erdélyi Magyar Szó (1933): *Idegrohamában agyonlőtte titkárát és önmagát egy erdélyi arisztokrata.* — Erdélyi Magyar Szó (Nagyvárad), 2. (94.): 7.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (205) Erdélyi Magyar Szó (1933): *Magyarázó levélben írta le báró Nopcsa Ferenc rejtélyes tragédiájának előzményeit.* — Erdélyi Magyar Szó (Nagyvárad), 2. (95.): 6.
- (206) Az Est (1925): *Báró Nopcsa Ferenc és Vámbéry Rusztem becsületsértési pöre a bíróság előtt.* — Az Est (Budapest), 16. (230.): 3–4.
- (207) Az Est (1930): *Báró Nopcsa Ferenc nyilatkozik, hogy miért mondott le akadémiai tagságáról.* — Az Est (Budapest), 21. (287.): 12.
- (208) Az Est (1932): *Báró Nopcsa Ferenc felfedezte Miss Ósgyik-ot.* — Az Est (Budapest), 23. (18.): 2.
- (209) Az Est (1933): *Mielőtt báró Nopcsa Ferenc agyonlőtte titkárát, altatóporral elaltatta. [...]* — Az Est (Budapest), 24. (94.): 9. 1 á.
- (210) Az Est (1933): *Az öngyilkos báró Nopcsa Ferenc egyik legutolsó fényképe.* — Az Est (Budapest), 24. (95.): 7. 1 á.
- (211) Esti Kurir (1933): *Nopcsa Ferenc báró tragikus öngyilkossága.* — Esti Kurir (Budapest), 11. (93.): 4.
- (212) Esti Kurir (1933): *Eltemetik báró Nopcsát és titkárát.* — Esti Kurir (Budapest), 11. (94.): 4.
- (213) Ethnographia (1924): *Jegyzőkönyv a Magyar Néprajzi Társaság 1924. évi [...] rendes közgyűléséről.* — Ethnographia (Budapest), 1923–1924. 34–35.: 126–127.
Báró Nopcsa Ferenc: p. 127.
- (214) Ethnographia (1933): *† Nopcsa Ferenc.* — Ethnographia (Budapest), 44. (1–2.): 88.
- (215) Földrajzi Közlemények (1933): *Báró Nopcsa Ferenc †.* — Földrajzi Közlemények (Budapest), 61. (4–6.): 120.
- (216) Friss Ujság (1933): *Agyonlőtte titkárát és önmagát Nopcsa Ferenc báró.* — Friss Ujság (Budapest), 40. (93.): 3. 2 á.
- (217) Friss Ujság (1933): *Rémdráma a bárói lakásban.* — Friss Ujság (Budapest), 40. (94.): 3.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (218) Függetlenség (1933): *Nopcsa Ferenc báró Bécsben agyonlőtte alvó titkárát és azután önmagával végzett. [...]* — Függetlenség (Budapest), 1. (56.): 3.

- (219) Függetlenség (1933): [*Nopcsa Ferencről.*] — A Függetlenség képes melléklete (Budapest), 1. (57.): 1. 1 á.
- (220) Hajnal (1867): *Báró Nopcsa Ferencz.* — SARKADY ISTVÁN (szerk.): *Hajnal. Arczképekkel és életrajzokkal diszitett album.* o. n. 1 á. Bécs
- (221) Irodalmi lexikon (1927): *Nopcsa Ferenc báró* — BENEDEK MARCELL (szerk.): *Irodalmi lexikon.* p. 844. Budapest
- (222) A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve (1933): *Az 1933-ban elhunyt természettudósok nekrológia.* — A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve 1934-re. p. 99–108. Budapest
Báró Nopcsa Ferenc: p. 105.
- (223) A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve (1940): *A hazai természettudósok rövid életrajza. Nopcsa Ferenc báró.* — A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyve 1941-re. p. 127–128. Budapest
- (224) Kürschners [...] Kalender (1931): *Nopcsa, Franz Baron.* — LÜDTKE, GERHARD (Hrsg.): *Kürschners Deutscher Gelehrten-Kalender 1931.* Sp. 2101. Leipzig
- (225) Magyar életrajzi lexikon (1982): *Nopcsa Ferenc, báró.* — KENYERES ÁGNES (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon.* 2.: 301, 302. 1 á. Budapest
- (226) Magyar Hírlap (1933): *Báró Nopcsa Ferenc tragédiája ügyében véget ért a bécsi nyomozás.* — Magyar Hírlap (Budapest), 43. (94.): 5.
- (227) Magyar Hírlap (1933): *Elhamvasztották báró Nopcsa Ferenc holttestét.* — Magyar Hírlap (Budapest), 43. (96.): 3.
- (228) Magyar nemzeti zsebkönyv (1888): *Nopcsa. (Felső-szilvási.)* — *Magyar nemzeti zsebkönyv. 1. Főrangú családok.* 1.: 380–381. Budapest
- (229) Magyar politikai lexikon (1929): *Nopcsa Elek báró.* — T. BOROS LÁSZLÓ (szerk.): *Magyar politikai lexikon 1914–1929.* p. 309–310. Budapest
- (230) A magyar társadalom lexikonja (1933): *Nopcsa Ferenc (báró).* — *A magyar társadalom lexikonja.* p. 411. Budapest
- (231) Magyar Tudományos Értekező (1862): *Báró Nopcsa Elek halála.* — Magyar Tudományos Értekező (Pest), 2.: 496.
- (232) Magyarország (1933): *Nopcsa Ferenc báró agyonlőtte titkárát és önmagát.* — Magyarország (Budapest), 40. (93.): 1–2. 1 á.
- (233) Magyarország (1933): *A „Magyarország” munkatársa Doda Elmas Izmael, az agyonlőtt titkár öccsének lakásán. [...]* — Magyarország (Budapest), 40. (93.): 2.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (234) Magyarország (1933): *Nopcsa meghasonlott élete, harcai tudósokkal, tudományos intézetekkel és önkéntes emigrálása.* — Magyarország (Budapest), 40. (93.): 2.
- (235) Magyarország (1933): *Nopcsa báró gyilkosságának és öngyilkosságának titkai. [...]* — Magyarország (Budapest), 40. (94.): 1–2.

- (236) Magyarország (1923): *Három magyar tudós művei a német könyvpiacra.* — Magyarország (Budapest), 4. (267.): 7.
Bárá Nopcsa Ferenc.
- (237) Magyarország (1924): *(Nopcsa Ferenc báró angol kitüntetése.)* — Magyarország (Budapest), 5. (6.): 5.
- (238) Magyarország (1924): *Nopcsa Ferenc báró előadása Albániáról.* — Magyarország (Budapest), 5. (73.): 2.
- (239) Magyarország (1924): *A Földtani Intézet igazgatóválsága.* — Magyarország (Budapest), 5. (179.): 4.
Bárá Nopcsa Ferenc.
- (240) Magyarország (1924): *(Nopcsa Ferenc báró és a Földtani Intézet igazgatói széke.)* — Magyarország (Budapest), 5. (185.): 8.
- (241) Magyarország (1925): *(A Földtani Intézet új igazgatója.)* — Magyarország (Budapest), 6. (131.): 19.
Bárá Nopcsa Ferenc.
- (242) Magyarország (1925): *A többtermelés alapja az agrogeológia. Nopcsa Ferenc báró nyilatkozata.* — Magyarország (Budapest), 6. (141.): 6.
- (243) Magyarország (1925): *Kopottruhás tudósok parancsszóra ünnepelték az orosz akadémia kétszázéves fennállását. Nopcsa Ferenc báró nyilatkozata szentpétervári utazásáról.* — Magyarország (Budapest), 6. (221.): 4.
- (244) Magyarország (1930): *Nopcsa Ferenc báró lemondott akadémiai tagságáról.* — Magyarország (Budapest), 11. (285.): 13.
- (245) Magyarország (1933): *Nopcsa Ferenc báró, az ismertnevű magyar tudós bécsi lakásán agyonlőtte titkárát, azután öngyilkosságot követett el.* — Magyarország (Budapest), 14. (93.): 5–6.
- (246) Magyarország (1933): *Vizsgálat Nopcsa Ferenc báró véres drámája ügyében.* — Magyarország (Budapest), 14. (94.): 6.
- (247) A Mai Nap (1933): *Nyomasztó anyagi gondjai miatt lett öngyilkos Nopcsa báró.* — A Mai Nap (Budapest), 10. (93.): 3.
- (248) Morning Express (1933): *Baron Francis Nopcsa [...].* — Morning Express (Budapest), 1. (18.): 2.
- (249) MTESZ [Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége] Évfordulóink (1982): *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 1983.* Budapest
Bárá Nopcsa Ferenc: p. 17.
- (250) Nemzet (1884): *Bárá Nopcsa László haláláról [...].* — Nemzet (Budapest), 3. (16.): 3.
- (251) Nemzet (1884): *A Nopcsa László br. halála [...].* — Nemzet (Budapest), 3. (20.): 2.
- (252) Népszava (1933): *Bárá Nopcsa Ferenc idegdrámája.* — Népszava (Budapest), 61. (94.): 3.

- (253) Népszava (1933): „*Tragédiámat hozzátartozóimnak köszönhetem*” – írta báró Nopcsa Ferenc az ügyvédjének. — Népszava (Budapest), 61. (95.): 6.
- (254) Neue Freie Presse (1933): *Mordtat eines ungarischen Aristokraten in Wien*. — Neue Freie Presse (Wien), (24647.): 1.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (255) Neue Freie Presse (1933): *Das blutige Drama in der Singerstrasse*. — Neue Freie Presse, Morgenblatt (Wien), (24648.): 7.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (256) Neues Politisches Volksblatt (1933): *Schreckenstat eines Gelehrten in Wien*. — Neues Politisches Volksblatt (Budapest), 57. (93.): 4.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (257) Neues Wiener Abendblatt (1933): *Bluttat in der Innern Stadt*. — Neues Wiener Abendblatt (Wien), 67. (114.): 1.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (258) Neues Wiener Abendblatt (1933): *Das Drama in der Singerstrasse*. — Neues Wiener Abendblatt (Wien), 67. (115.): 3.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (259) Neues Wiener Journal (1933): *Wiener Aristokrat erschießt seinen Sekretär*. — Neues Wiener Journal (Wien), 41. (14163.): 5.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (260) Neues Wiener Journal (1933): *Sonderbares Testament des Barons Nopcsa*. — Neues Wiener Journal (Wien), 41. (14165.): 6.
- (261) Neues Wiener Tagblatt (1933): *Das Drama des Forschers Baron Nopcsa*. — Neues Wiener Tagblatt (Wiener), 67. (115.): 7.
- (262) [Nyolc] 8 Órai Ujság (1930): *Tudósok háborúsága a Paleontologica Hungarica és egy 2000 pengős kölcsön körül*. — 8 Órai Ujság (Budapest), 16. (84.): 14.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (263) A Pallas nagy lexikona (1897): *Nopcsa-család*. — *A Pallas nagy lexikona*. 13.: 208–209. Budapest
- (264) Pester Lloyd (1933): *Selbstmord des Barons Franz Nopcsa in Wien*. — Pester Lloyd (Budapest), 80. (92.): 3.
- (265) Pesti Hirlap (1884): („*Fatia Negra*.”) — Pesti Hirlap (Budapest), 6. (18.): 5.
- (266) Pesti Hirlap (1925): *A lerongyolt oroszország*. — Pesti Hirlap (Budapest), 47. (221.): 5. 1 á.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (267) Pesti Hirlap (1933): *Báró Nopcsa Ferenc agyonlőtte titkárát, azután öngyilkos lett*. — Pesti Hirlap (Budapest), 55. (93.): 7. 1 á.
- (268) Pesti Napló (1884): *Br. Nopcsa László*. — Pesti Napló (Budapest), 35. (15.): 3.

- (269) Pesti Napló (1884): *Jókai Mór* [...]. — Pesti Napló (Budapest), **35.** (18.): 2.
Fatia Negra.
- (270) Pesti Napló (1928): *Báró Nopcsa Ferenc nyilatkozata.* — Pesti Napló (Budapest), **79.** (117.): 11.
- (271) Pesti Napló (1933): *Súlyos anyagi viszonyok közt élt Nopcsa Bécsben.* — Pesti Napló (Budapest), **84.** (93.): 4.
- (272) Pesti Napló (1933): *Báró Nopcsa Ferenc és Elmas Doda Bajazid bécsi élete. [...]* — Pesti Napló (Budapest), **84.** (94.): 6.
- (273) Dr. A. Petermanns Mitteilungen (1933): *Gestorben [...]. Dr. Franz Baron Nopcsa* [...]. — Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), **79.**: 205.
- (274) A Reggel (1928): *Beszélgetés Fatia Negra unokájával. [...]* — A Reggel (Budapest), **7.** (29.): 6.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (275) Révai nagy lexikona (1916): *Nopcsa-család. [...]. N. Ferenc, báró [...].* — Révai nagy lexikona. **14.**: 509. Budapest
- (276) Szabad Szó (1933): *Öngyilkos báró.* — Szabad Szó (Budapest), **35.** (18.): 5.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (277) Szózat (1920): *Báró Nopcsa Ferencet súlyosan bántalmazták a románok.* — Szózat (Budapest), **2.** (290.): 4.
- (278) Természettudományi lexikon (1967): *Nopcsa Ferenc (1877–1933).* — ERDEY-GRÚZ TIBOR (szerk.): *Természettudományi lexikon.* **4.**: 654. Budapest
- (279) Tolnai új világlexikona (1928): *Nopcsa Ferenc báró.* — Tolnai új világlexikona. **13.**: 91. Budapest
- (280) Tolnai Világlapja (1933): *Nopcsa Ferenc báró [...].* — Tolnai Világlapja (Budapest), **35.** (19.): 8. 1 á.
- (281) Uj Idők lexikona (1940): *Nopcsa Ferenc br. [...].* — Uj Idők lexikona. **19.**: 4789. Budapest
- (282) Uj Lap (1933): *Báró Nopcsa Ferenc a Trianon halottja.* — Uj Lap (Budapest), **32.** (94.): 4.
- (283) Új magyar lexikon (1961): *Nopcsa Ferenc, báró (1877–1933) [...].* — Új magyar lexikon. **5.**: 205. Budapest
- (284) Uj Nemzedék (1926): *Készül Magyarország új földtani és kőbányakataszteri térképe. Beszélgetés Nopcsa Ferenc báróval, a Földtani Intézet újabb programjáról. [...]* — Uj Nemzedék (Budapest), **8.** (273.): 4.
- (285) Uj Nemzedék (1933): *(Most folyik Bécsben az öngyilkos Nopcsa Ferenc báró hagyatékának rendezése.)* — Uj Nemzedék (Budapest), **15.** (94.): 6.
- (286) Uj Nemzedék (1933): *(Elhamvasztották Nopcsa Ferenc bárót.)* — Uj Nemzedék (Budapest), **15.** (98.): 5.

- (287) Ujság (1933): *Nopcsa Ferenc báró bécsi lakásán agyonlőtte titkárát és önmagát.* — Ujság (Budapest), 9. (93.): 3.
- (288) Vasárnap (1925): *Magyar tudós sikere Oroszországban.* — Vasárnap (a Magyarság melléklete) (Budapest), 6. (265.): 30.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (289) Világlexikon (1925): *Nopcsa Ferenc.* — *Világlexikon.* p. 595. Budapest
- (290) Wiener Allgemeine Zeitung (1933): *Mord in der Singerstrasse.* — Wiener Allgemeine Zeitung (Wien), 54. (16471.): 1.
Báró Nopcsa Ferenc.
- (291) Wiener Zeitung (1933): *Mord und Selbstmord in der Singerstrasse.* — Wiener Zeitung (Wien), 230. (97.): 6.
Báró Nopcsa Ferenc.

Nopcsa Ferenc írásai Albániáról

1905

- (1) *Zur Geologie von Nordalbanien.* — Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt (Wien), 55. (1.): 85–152. 20 Textabb., 1 K.
Ism.: TOULA, FRANZ. Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1906. 52.: 178. — PLIENINGER. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1909. 12. (8.): 556–557.

1906

- (2) *Neues aus Nordalbanien.* — Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie (Stuttgart), 1906.: 65–66.
Ism.: PLIENINGER. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1909. 12. (8.): 556.

1907

- (3) *Bemerkungen zu E. Barbarichs Arbeit „Albania“.* — Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 50.: 424–428.
- (4) *A katolikus Észak-Albánia.* — Földrajzi Közlemények (Budapest), 35. (5.): 191–213., (6.): 243–266. 14 sz. á., 5 t. (10 á., 1 térk.).
- (5) *Das katholische Nordalbanien.* — Supplement au 35. volume de Földrajzi Közlemények (Budapest), 35.: 45–88.

- (6) *Das katholische Nord-Albanien. Eine Skizze.* — Separat aus Földrajzi Közlemények (Budapest). In Commission bei Gerold und Comp. Ohne Jahr. Wien. 56 p. 24 Textabb., 1 K.

Ism.: A. [NDRÉ, RICHARD]. Globus (Braunschweig), 1907. 92. (24.): 385. — GÖTZ, W. Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1908. 54.: 235. — G., E. Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 1908. 51.: 68–69. — GÖTZ, W. Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1909. 55.: 226.

- (7) *Beitrag zur Statistik der Morde in Nordalbanien.* — Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 50.: 429–437.

1908

- (8) *Weitere Beiträge zur Geologie Nordalbaniens.* — Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 51. (1–2.): 103–111. 2 Taf.

Ism.: KLAUTZSCH, A. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1911. 15. (12.): 584–585.

- (9) *Baron Nopcsas Reise in Nordalbanien. [Brief über seine Reise in Nordalbanien.]* — Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 51.: 61–62.

- (10) *Die Mineralquellen Makedoniens.* — Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 51. (5–6.): 242–292. 1 K.

Ism.: GAÁL, Földrajzi Közlemények (Budapest), 1910. 38. (10.): 456–457.

1909

- (11) *Archäologisches aus Nordalbanien.* — Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina (Wien), 11.: 82–90. 12 Textabb.

1910

- (12) *Bemerkungen zu Prof. Frech's Publikation über die Geologie Albaniens.* — Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie (Stuttgart), 1910.: 699–707. 1 Textabb.

Ism.: BERG, G. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1911. 16. (1.): 28.

- (13) *Aus Šala und Klementi. Albanische Wanderungen.* — Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Reisen und Beobachtungen, 11. Herausgegeben von PATSCH, CARL. Druck und Verlag von Daniel A. Kajon. Sarajevo. II und 116 p. 1 Textabb., 16 Taf. (32 Abb.), 1 K.

Ism.: Globus (Braunschweig), 1910. 97. (19.): 305–306. — GÖTZ, W. Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1910. 56.: 227. — GALLINA, E. Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 1910. 53.: 403–404.

- (14) *Über seine archäologischen Funde in Nordalbanien.* — Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien (Wien), 1909–1910.: 31–32.

1911

- (15) *Geologie von Nordalbanien, mit besonderer Berücksichtigung der Tektonik.* — Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft, B. Monatsberichte (Berlin), 1911. (4.): 189–191.
Ism.: BERG, G. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1912. 17. (6.): 255–256.
- (16) *Geology of Northern Albania.* — Quarterly Journal of the Geological Society of London 67., Proceedings (London), p. XCIV.
- (17) *Zur Stratigraphie und Tektonik des Vilajets Skutari in Nordalbanien.* — Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt (Wien), 61. (2.): 229–284. 7 Textabb., 12 Taf. (mit geologischen Landschaftsbildern), 1 K.
Ism.: BERG, G. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1912. 17. (8.): 362. — FRECH, Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1912. 58.: 228–229. — KOBER, L. Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien (Wien), 1912. 5. (4.): 490–493.
- (18) *A legsötétebb Európa. Vándorlások Albániában.* — Utazások Könyvtára, 3. Szerk.: HALÁSZ GYULA. Budapest. 64 p., 1 térk.
- (19) *Sind die heutigen Albanesen die Nachkommen der alten Illyrier? (Ein Kommentar zu E. Fischers gleichnamigen Aufsatz.)* — Zeitschrift für Ethnologie (Berlin), 43. (6.): 915–921.
Ism.: WIRTH, Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1912. 58.: 229.
- (20) *Über das Photographieren in Nordalbanien.* — Wiener Mitteilungen Photographischen Inhalts (Wien), 14.: 13–15. 3 Textabb.

1912

- (21) (Társszerző/Mitverfasser: REINHARD, MAX) *Zur Geologie und Petrographie des Vilajets Skutari in Nordalbanien.* — Anuarul Institutului Geologic al României (București), 5.: 1–27. 3 Taf., 1 K.
Ism.: KOBER, L. Mitteilungen der Geologischen Gesellschaft in Wien (Wien), 1912. 5. (4.): 490–493.
- (22) *Beiträge zur Vorgeschichte und Ethnologie Nordalbaniens.* — Wissenschaftliche Mitteilungen Bosnien und der Herzegowina (Wien), 12.: 168–253. 103 Textabb., 1 Stammbaum.
Ism.: PATSCH, C. Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1913. 59.: 223. — N., J. L'Anthropologie (Paris), 1914. 25.: 152–155.
- (23) *Haus und Hausrat im katholischen Nordalbanien.* — Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Reisen und Beobachtungen, 16. Herausgegeben von PATSCH, CARL. Im Selbstverlage des B. H. Instituts für Balkanforschung Bosn.-Herz. Landesdruckerei. Sarajevo. 92 p. 50 Textabb., 1 Taf.
Ism.: M. L. Földrajzi Közlemények (Budapest), 1913. 91. (1.): 66–67. — WIRTH, A. Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 1913, 59.: 223.

1913

- (24) *Die Albaner.* — Sonderabdruck aus der Wochenschrift *Urania* (Wien), Nr. 1 und 2. 16 p.
Ism.: M. L. Földrajzi Közlemények (Budapest), 1913. 91. (2.): 65–66.
- (25) *Thrakisch-albanische Parallelen.* — *Anthropos* (Wien), 8. (1.): 138–150.

1914

- (26) *Zu Fischers Albanerforschung.* — Korrespondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte (Braunschweig), 45. (5.): 29–31.

1916

- (27) *Adatok az északalbán parti hegyláncok geológiájához.* — A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve (Budapest), 25. (5.): 365–393. 4 á., 3 t.
Ism.: ROTH V. TELEGD, K. *Geologisches Zentralblatt* (Leipzig), 1925. 32. (1.): 29.
- (28) *Észak-Albánia, Rácország és Keletmontenegro geologiai térképe.* — Földtani Közlöny (Budapest), 46. (7–12.): 227–231. 1 t.
- (29) *Begleitworte zur geologischen Karte von Nord-Albanien, Rascien und Ost-Montenegro.* — Supplement zum Földtani Közlöny (Budapest), 46. (7–12.): 301–305. 1 Taf.
Ism.: ROTH V. TELEGD, K. *Geologisches Zentralblatt* (Leipzig), 1925. 32. (1.): 29–30.
- (30) *Zur Geschichte der Kartographie Nordalbaniens.* — Mitteilungen der K. K. Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 59.: 520–585. 31 Textabb.
Ism.: TELEKI PÁL. Földrajzi Közlemények (Budapest), 1916. 44. (8.): 474–475. — HASSERT, K. Dr. A. *Petermanns Mitteilungen* (Gotha), 1917. 63.: 197–198.

1917

- (31) *Adalékok Észak-Albánia népességi statisztikájához.* — Turán (Budapest), (6–7.): 311–321., (8–9): 347–358.

1918

- (32) *Karsthypothesen.* — Verhandlungen der K. K. Geologischen Reichsanstalt (Wien), (5.): 114–123. 1 Tab.
- (33) *Ein mittelalterliches geographisches Dokument aus Albanien.* — Dr. A. Petermanns Mitteilungen (Gotha), 64.: 266–267. 1 Textabb. (K.).
- (34) *Über das Auftreten des Namens Montenegro auf alten Karten.* — Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien (Wien), 61.: 49–50.

- (35) *Az Albániáról szóló legújabb irodalom.* — Hornyánszky Viktor Könyvnyomdájából, Budapest. 21. p.

1919

- (36) *Zur Genese der primitiven Pflugtypen.* — Zeitschrift für Ethnologie (Berlin), 51. (4–6.): 234–242. 1 Textabb.

1921

- (37) *Geologische Grundzüge der Dinariden.* — Geologische Rundschau (Leipzig), 12.: 1–19. 1 Textabb., 1 Tab.

Ism.: POTONIÉ, R. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1924. 30. (16.): 523–524.

- (38) *A Dinári Alpok geologiai szerkezete. I. rész.* — Földtani Szemle (Budapest), 1. (1): 13–21. 1 Textabb., 1 Tab.

1922

- (39) *A Dinári Alpok geologiai szerkezete. 2. rész.* — Földtani Szemle (Budapest), 1. (2): 104–108. 1 Tab.

Ism.: BOGSCH, L. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1934. 51. (4): 214–215.

- (40) *On the Primitive Wooden Ploughs of the Balkan Peninsula.* — Glasnik Geografskog Društva (Beograd), (7–8.): 260–262. 1 fig.

1923

- (41) *Die Herkunft des nordalbanischen Gewohnheitsrechtes, des Kanun Lek Dukadžinit.* — Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft (Stuttgart), 40.: 371–376.

1924

- (42) *Úti jegyzetek egy amatőr-etnográfus naplójából.* — Ethnographia (Budapest), 34–35.: 65–74. 9 á.

1925

- (43) *Zur Geologie der Küstenketten Nordalbaniens.* — Mitteilungen aus dem Jahrbuche der kgl. Ungarischen Geologischen Anstalt (Budapest), 24. (4.): 131–164. 4 Textabb., 3 Taf.

Ism.: T., R. v. Geologisches Zentralblatt (Leipzig), 1926. 33. (8.): 360.

- (44) *Zur Arbeitsmethode Professor L. Kobers.* — Verhandlungen der Geologischen Bundesanstalt (Wien), 1924. (10–11.): 198–199.

- (45) *Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens.* — Verlag von Walter de Gruyter und Co. Berlin und Leipzig. VIII und 257 p. 132 Textabb., 4 Taf., 3 Tab.
 Ism.: SZILÁDY ZOLTÁN. *Ethnographia* (Budapest), 1925. 36. (1–6.): 74–76. — MIELKE, R. Dr. A. *Petermanns Mitteilungen* (Gotha), 1925. 71.: 270. — SZILÁDY ZOLTÁN. *Földrajzi Közlemények* (Budapest), 1926. 54. (1–4.): 69. — [LAMBRECHT KÁLMÁN]. *Literatura* (Budapest), 1926. 1. (1.): 28. — JOKL, NORBERT. *Deutsche Literaturzeitung* (Berlin und Leipzig), 1926. 3. (38.): 1849–1852. — CAPIDAN, TH. *Dacoromania* (Cluj), 1927. 4. (2.): 1273–1275. — *Nederlandsch Tijdschrift voor Volkskunde*, 31.: 115. — GAVAZZI, M. *Slavica* (*Časopis pro Slovanskou Filologii*) (Praze), 1926–1927. 5.: 625–628. — KRÜGER, F. *Volkstum und Kultur der Romanen* (Hamburg), 1928. 1. (1.): 103–105.

1927

- (46) *Az eruptív kőzetek eloszlásának kérdéséhez.* — *Földtani Közlöny* (Budapest), 1926. 56.: 10–21. 1 á., 7 tábl.
 (47) *Beiträge zur Verteilung der Eruptivgesteine.* — Supplement zum *Földtani Közlöny* (Budapest), 1926. 56.: 149–160. 1 Textabb., 7 Tab.
 (48) *Sur la géologie de l'Albanie et spécialement sur la tectonique.* — *Comptes-Rendus des Séances, Institut Géologique de Roumanie* (Bucarest), 1914–1915. 6.: 30–32.

1928

- (49) *Sur la distribution des principaux types des roches éruptives.* — *Congrès Géologique International. Comptes Rendus de la XIVe session, en Espagne 1926. Quatrième Fascicule.* p. 1381. Madrid
 (50) *Zur Tektonik der Dinariden.* — *Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Paläontologie, Abteilung B., Geologie und Paläontologie* (Stuttgart), 1928.: 434–438.
 Ism.: K. K. *Geologisches Zentralblatt* (Leipzig), 1929. 38. (8.): 379. — K., O. *Geologisches Zentralblatt* (Leipzig), 1929. 40. (8.): 449.

1929

- (51) *Geographie und Geologie Nordalbaniens. Anhang: MZIK, HANS: Beiträge zur Kartographie Albaniens nach orientalischen Quellen.* — *Geologica Hungarica, Series Geologica*, 3. Budapest. 704 p. 189 Textabb., 35 Karten- und Bildertafeln.
 Ism.: LOUIS, H. *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin* (Berlin), 1929. 29.: 386–388. — LAMBRECHT KÁLMÁN. *Budapesti Hírlap* (Budapest), 1929. 49. (73.): 34. — ROTH V. TELEGD, K. *Geologisches Zentralblatt* (Leipzig), 1930. 41. (2.): 89–92. — NOWACK, E. Dr. A. *Petermanns Mitteilungen* (Gotha), 1930. 76. (5–6.): 160–161. — GREGORY, J. W. *Nature* (London), 1930. 125. (3140.): 8–9. — TEMESI GYÖZÖ. *Földrajzi Közlemények* (Budapest), 1931. 59. (1–3.): 30–31.
 (52) *Ergänzungen zu meinem Buche über die Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens.* — *Zeitschrift für Ethnologie* (Berlin), 1927. 59. (3–6.): 279–281.

1930

- (53) *Zur Tektonik Mittelalbaniens.* — Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft (Berlin), **82.**: 1–13. 2 Textabb.

1932

- (54) *Glossen zu E. Haarmanns Oszillations-Theorie.* — Centralblatt für Mineralogie, Geologie und Palaontologie, Abteilung B., Geologie und Paläontologie (Stuttgart), **1932.**: 265–268.
- (55) *Zur Geschichte der Adria. Eine tektonische Studie.* — Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft (Berlin), **84.**: 280–316. 3 Textabb., 1 Taf.
Ism.: NOWACK, E. Geologischen Zentralblatt (Leipzig), 1933. 49. (6.): 327–328.
- (56) *Topographie und Stammesorganisation in Nordalbanien.* — *Festschrift für Carl Uhlig. Zum sechzigsten Geburtstag von seinen Freunden und Schülern dargebracht.* p. 295–305. 1 K. Öhringen

1933

- (57) *Gehört Niederalbanien zur Adriatis?* — 6 p. Megjelenési helye ismeretlen. A szerző halála miatt kijavítatlan korrektúrapéldány lelőhelye: Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény (Budapest)

1955

- (58) *Szemelvények A legsötétebb Európa (Vándorlások Albániában) című könyvből.* — AGÁRDI FERENC: *A nagyvilág magyar vándorai.* p. 45–48. Budapest

A bibliográfiában előforduló rövidítések

á. — ábra

Abb. — Abbildung(en) — ábra

ed(s). — editor(s) — szerkesztő

fig(s) — figure(s) — ábra

főszerk. — főszerkesztő

Hrsg. — Herausgeber — szerkesztő

Ism. — ismertetés

K. — Karte(n) — térkép

kryered. — kryeredaktor — főszerkesztő

Nr. — Nummer — szám

o. n. — oldalszám nélkül

összeáll. — összeállító

p. — pagina — oldal

pl. — plate(s) — tábla

Sp. — Spalte(n) — hasáb

sz. á. — szövegközi ábra

szerk. — szerkesztő

t. — tábla

Tab. — Tabelle(n) — táblázat

tábl. — táblázat

table(s) — táblázat

Taf. — Tafel(n) — tábla

térk. — térkép

Textabb. — Textabbildung(en) — szövegközi ábra

* * *

Kthella vidéki vadászok
(Fotó: NÓPCSA FERENC)

Kthella vidéki vadászok
(Fotó: NÓPCSA FERENC)

Albánok a ferizaji (ma Uroševac) plébánia udvarán
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Rajai emberek csoportja Mérturiban
(Fotó: NOPCSA FERENC, 1906)

A „NOPCSA FERENC ÉS ALBÁNIA” CÍMŰ KONFERENCIA NÉPRAJZI ELŐADÁSAIBÓL

Báró Nopcsa Ferenc és az albán néprajz

A rendelkezésemre álló 20 percben igen nehéz báró NOPCSA FERENC etnográfiai kutatásairól megfelelő képet nyújtanom. NOPCSA az albán népi kultúra egyes jelenségeit nem csak leírta, hanem széles geográfiai és mély történeti perspektívába is helyezte. Tanulmányai, könyvei az etnográfia elméletét is érintik. Mindaz, amit most elmondok róla, egy 50–70 oldalas tanulmány rövid összefoglalása.

Először elméleti felfogásáról szólok, amelyet kifejez Albániáról írt könyvének mottója: *Die fremden Eroberer kommen und gehen*. Ezek a német költő, SCHILLER szavai (*Braut von Messina*). NOPCSA FERENC ezzel azt mondta, hogy népek eltűnnek, beolvadnak, elvándorolnak, de a kultúra megmarad, túléli a népeket. A kultúrjelenségek eltűnt népekre, hagyományaik nyomára figyelmeztetnek.

NOPCSA szerint minden használati tárgy többé vagy kevésbé célszerű objektum, amely magában hordozza a sajátosságait. Ott, ahol egy *ethnographical trait* meggyökeresedett, hosszú időn át állandósult, a történetileg (időben) egymást követően megszerzett *culture traitek* idővel egymás mellett fordulnak elő. Figyelemmel kell kísérni ezért az objektumok geográfiai elterjedését, de tudnunk kell minden egyes objektum történeti múltját is. Az eredetre csak ezek után tudunk következtetni. NOPCSA szerint ez a módszer ugyanaz, mint amit az állatok és növények eredetének vizsgálatánál teszünk. Amikor a *culture traitek* geográfiai elterjedését hangsúlyozta, lényegében ROBERT H. LOWIE korábbi megállapításait fogalmazta újra. Az amerikai etnográfus ezeket írta: „When we do not know the distribution of a phenomenon, we know nothing that is theoretically significant.” NOPCSA FERENC módszertani törekvéseiben benne volt a kartografikus feldolgozások lényege is. Ő maga térképeket készített a balkáni ekeformák, kőkunyhók, szeke-
rek, jármok, cséplőszközök és mások elterjedtségéről. Azonban azt is mondta, hogy egyetlen tárgy földrajzi elterjedéséből hiba lenne különösebb következtetést levonni.

Ilyen elméleti szemlélettel készítette el az albán népi kultúráról írt könyvét, amelyben számtalanszor bizonyította azt a szellemes állítását, hogy „a legegyszerűbb tárgyak a legérdekesebbek”. NOPCSA elemzése során az albán népi kultúrában mediterrán, trák–illír–kelta, közép-európai, római, romance (neolatin) és szláv *traiteket* és *complexeket* különböztetett meg.

Lássunk elemzéseiből néhányat, amelyeket igyekszem az újabb kutatások eredményeivel kiegészíteni. Bizonyos tekintetben rokonok azok a tárgyak, amelyek illír–kelta eredete viszonylag biztosan kimutatható. Ilyenek az egyszerű tűzhelyek és azok különböző tartozékai, mint a *buzm* néven ismert kő, amely alatt gonosz szellemek húzódnak meg. Ide sorolható a *tűzikutya*. Illír–kelta eredetű több viseletdarab, így a *fustan* néven ismert szoknyaféle is, amelynek több európai változata van, mint például a skót *kilt*. Az illír–kelta elemek természetesen átlépik az albán nyelvhatárt; ezek közé tartozik a széles bőrv, amelyet a férfiak viselnek. A Balkánon a szlávok megjelenése előtt volt használatos, de pontosabban meg kellene állapítani, hogy a trákok vagy az illírek voltak-e első használói. Ez a széles bőrv a Balkánról áterjedt a Kárpátok területére, s Galíciában használják a huculok (egy lengyel etnikai csoport), *tűsző* néven pedig ismert az

erdélyi magyaroknál is. Úgy tűnik, hogy eredetileg a pásztorok viseletéhez tartozott, amit a bolgár megfigyelések is alátámasztanak. Elterjesztésében talán része volt az oszmán-törököknek is.

Elég bonyolult mindaz, amit NOPCSA FERENC az albán ekékről írt. Mielőtt erre a problémára térnék, meg kell említenem, hogy NOPCSA a Zeitschrift für Ethnologie-ban (1919) írt egy tanulmányt az ekék fejlődéstörténetéről. Ebben az ekéket két ősi formából származtatta: az egyik a boteke (*Stabpflug*), a másik a horogeke (*Hakenpflug*). A boteke ősi formája Ó-Egyiptomból ismeretes, a horogeke pedig az etruszkok, a rómaiak ekéje volt. A legrégebb albán eketípus – NOPCSA szerint – a hajlított gerendelyű eke, amelynél az eketalpat és az ekeszarvat egyetlen darab fából készítik. Ez kétségtávolan antik örökség az albán mezőgazdaságban. Egyébként NOPCSA a Balkánon négy eketípust különböztetett meg. Ezeknek csak az egyik típusát említem meg, amelyet ő maga szaloniki ekének nevezett, mivel csak Szaloniki városától északra ismerik. Korábban erről az ekéről az volt a véleménye, hogy a szír ekékkel van kapcsolatban s a keresztes hadjáratok idején terjedt el a Balkánon. Később ezt a véleményét gyökeresen megváltoztatta s a következőket mondta. Szalonikiben nagyon sok üldözött zsidó telepedett le. Ezek főleg Spanyolországból jöttek s magukkal hozták ezt az eketípust, amely egy variációja a hajlított gerendelyű ekéknek. A későbbi ekeutatók (a bolgár HRISZTO VAKARELSZKI, a lengyel JOSEPH OBREBSKI) szerint a *plough of Saloniki* az antik kultúrák maradványa, s a római kolonizáció idején került a Balkánra. NOPCSA szerint a *plough of Saloniki* transzgressziót idézett elő a Balkán mezőgazdaságában. Hangsúlyoznom kell, hogy NOPCSA a modern ekeutatók megalapítója volt. Sajnálatos azonban, hogy a Glasnik Geografskog Društva folyóiratban (Beograd, 1922) megjelent tanulmányát (*On the Primitive Wooden Ploughs of the Balkan Peninsula*) az ekék eredetével foglalkozó kutatók nem vették figyelembe.

NOPCSA sokat foglalkozott a cséplőeszközökkel. A cséplőszán (*tribulum, dikan* stb.) albán használatáról nem tudott, csak Dobrudzásból és Bulgáriából említette. Helyette a hajlított cséplőbotot használják, amely Közép-Itáliából került át Albániába, s végső soron római eredetű. GEORGES HENRI LUQUET és PAUL RIVET terjedelmes tanulmányából kiderül, hogy a cséplőszánt a Balkán nyugati részén is használták s korábban nem volt ismeretlen Albániában sem. NOPCSA csak igen röviden említette az állatokkal való nyomtatást, ellenben részletesebben szólt a *trine* néven ismert cséplőeszközzel, amely lábakra helyezett sövényfonadék. Erre teszik a kukorica-csőveket s bottal verik le róluk a szemet. A *trine* különböző variánsai Portugáliától a Kaukázusig ismertek, használják a Kárpátokban a románok és a magyarok. Nyilvánvaló, hogy ez a cséplőeszköz a kukoricatermesztés elterjedésével függ össze.

NOPCSA az ősi mediterrán kultúrák emlékének tartotta a Balkánon ismert kerek, kupolatetős kunyhókat. A geológus szemével vette észre, hogy ahol szabálytalanul hasad a kőzet, ott kerek, ahol szabályosan hasad, szögletes kunyhót épít a pásztor. Ilyen finom ökológiai megfigyelésekben bővelkednek NOPCSA munkái. Elmondta, hogy Albániában a magas hegységekben az erdős, déli lejtőkön télen-nyáron lakottak a pásztorok, mert napot kapnak. Nem úgy, mint az árnyékos, szűk völgyekben. A napos, erdős lejtőkön téli takarmánynak lombot gyűjtenek a pásztorok, ezzel a völgyekbe való nehéz jászáglehajtást elkerülik. A magas hegységekben az építkezéshez szükséges fa beszerzése, különösen a szállítása nehézségekbe ütközik, s ezért a pásztorokhoz hozott faanyag elrablását szigorú, hagyományos törvények büntetik.

Mindezek csak kiragadott példák NOPCSA FERENC Albániáról írt munkájából. Illusztrálni kívántam velük az albán népi kultúra különböző rétegeit, amelyeket évezredek óta összekapcsol az albán nyelv.

Hasonlóan gazdagok néprajzi eredményekben NOPCSA FERENC más munkái is. *Das katholische Nordalbanien* (1907) és *Aus Šala und Klementi* (1910) című munkái útbeszámolók, a néprajz kiemelkedő útleírásai közé tartoznak. Bátran állíthatók ERLAND NORDENSKIÖLD útleírásai mellé. A svéd etnográfus Dél-Amerika indiánjai között kutatott. Csupán néhány megfigyelést emelhetek ki a két munkából, részletesen is a vérbosszú szokásáról, amely azonban nem vonatkozik az asszonyokra. El lehet kerülni a vérbosszút bocsánatkéréssel, vérdíj lefizetésével, de ellene véd a *kullë* (*kulla*), a toronszerű épület is. Az albán társadalomban azonban a vérbosszúnál is jelentősebb a vendégszeretet, elterjedt a testvérré fogadás szokása. A szertartás abból áll, hogy egymás véreből megizlelnék egy-egy cseppcsekét. Mindkét szokás preindoeurópai–indoeurópai s nem valószínű, hogy ezeket az albánok a szlávoktól vették át.

NOPCSA nem sokat írt az albán ételekről, inkább az étkezés szokásai érdekelték. Úgy tűnik, hogy minden ételt jó étvágygal fogyasztott el, amit az albán parasztok elébe tettek. Feltűnő részletességgel írt egy *kelkazë* (*Aruncus silvester*) nevű gyökérről, amelyet az albánok kenyér helyett fogyasztanak. Az egyik családnál a következő ételekkel vendégelték meg: sajt, sült máj, pálinka, húslevesbe főzött kukoricaliszt, főzött fiatal kecske, sűrűre főzött tej sóval ízesítve, joghurt és végül vörös bor. Ez volt az ebéd. *Aus Šala und Klementi* című kötetében NOPCSA mint kitűnő folklorista is bemutatkozott. Több mondát közölt a földbe rejtett kincsekről, a mitológus alakokról (*orë, kulshedër, dragua* stb.), foglalkozott a Polüphemosz-mondával, amelyről nagyobb tanulmányt is szeretett volna publikálni. Közölt NOPCSA egy napjainkig rejtélyes szokást is. Észrevette, hogy a hegyekben gyakran látni a faágak közé elhelyezett köveket. Egyik magyarázat szerint ezeken a helyeken az elhunytak lelkei vándorlásuk során nyugóhelyet találnak.

JOHANNES HUBSCHMID néhány évvel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a pásztorok terelészavai között vannak olyanok, amelyek preindoeurópai eredetűek (Balkán-félsziget, Kaukázus, Alpések). Erről a pásztor-terminológiáról már NOPCSA is írt, de közlése elkerülte a nyelvészek figyelmét.

NOPCSA részletesen foglalkozott az albán jogszokásokkal, amelyek az élet számtalan területét érintik (nők helyzete, nagycsalád, vérbosszú stb.). Valószínű, hogy a jogszokások egy jelentékeny része az albánok őstörténetében gyökerezik. Ezt NOPCSA nem is tagadta. De valószínűsíthető az a véleménye is, hogy a jogszokásokat kb. a 12. században a DUKAGJINI család valamelyik tagja longobárd–itáliai minta után foglalta össze. Természetesen később szláv és török hatások is alakították a jogi hagyományokat. A jogszokásokkal kapcsolatban emlitem meg, hogy többször foglalkozott NOPCSA a törzrendszerrel, s ennek tanulmányozásához fontosnak tartotta a család-fák összeállítását.

Feltétlenül ki kell emelnünk NOPCSA FERENCnek a hely- és családnevekkel foglalkozó tanulmányait. Az egyikben azt írta, hogy 2000 albán helynevet gyűjtött össze. Ezeknek a neveknek a legősibb rétege trák eredetű. A magyar helynév- és személynévvizsgálatok igen magas szinten állnak. Sajnálatos azonban, hogy a magyar szakemberek eddig nem vettek tudomást NOPCSA idevágó kutatásairól.

Csupán megemlítem, hogy igen lényegesek NOPCSA archeológiai és fizikai antropológiai kutatásai is. Ezek részletezése azonban már nem fér bele egy 20 perces előadás keretébe.

Összefoglalásul azt mondhatom, hogy NOPCSA FERENC szerint az albánok trák eredetűek. Európába való bevándorlásuk már Kr. e. 2000 évvel megtörtént. Ennek több etnográfiai, nyelvészeti és más bizonyítéka van. Az illír etnikai és etnográfiai komplexum az albánoknál későbbi. Természetesen az albánok is szoros kapcsolatban voltak a rómaiakkal, s később más népekkel is.

Nem ennek a konferenciának a feladata, hogy megoldjuk az albánok eredetének kérdését, választ adjunk azoknak, akik az illír kapcsolatokat hangsúlyozzák. Mi csak zászlót hajtunk NOPCSA FERENC előtt, aki nem csak kutatta, hanem tisztelte és szerette is ezt a kis népet. Remélem, lesz alkalom arra, hogy végigmenjünk az albán etnográfusokkal azokon az ösvényeken, amelyeken NOPCSA FERENC járt.

GUNDA BÉLA

Albán néprajzi útikalauz

Területi, nemzetiségi, népi, vallási csoportok és törzsi maradványok Albániában

A kicsiny Albánia és a maroknyi albán nemzet bizonyos szempontból egységesnek mondható: a mai ország négyötöde hegység és dombság, a lakosság 93%-a albán nemzetiségű, a legutóbbi évtizedekig 80%-ban paraszt volt, és jó 70%-uk mohamedán. E tág kereteken belül azonban feltűnően nagy a tagoltság: a folyók szabdalta hegyek közötti völgyek, medencék és a keskeny tengerparti síkság 25 közigazgatási körzetre volt osztva, az egész országot legalább 18 nagyobb és több tucat kisebb albán néprajzi csoport (népcsoport) lakta. A szakemberek szerint a megkülönböztethető népviseletek száma 70 körüli volt. Az áttekinthetőséget nehezíti, hogy az állandó táji kereteken belül a lakosság évezredekén át folytonos mozgásban volt: a szűkebb körű belső vándorlást egyrészt az övezetekhez igazodó társadalmi munkamegosztás, másrészt a transzhumálás váltotta ki. Eközben egymást követték a külső hódítók, akik kihasználták a törzsek közötti ellentéteket, átadták vallásukat és újra meg újra átrendezték az országot: Kr. e. 168-tól a rómaiak, Kr. u. 395-től a bizánciak, a 10. és a 15. század között pedig egymást váltották a szomszédos hatalmak, míg végül a győztes törökök majd fél évezreden át, 1468–1912 között ültek az albánok nyakán. A kérészéletű függetlenséget 1939-ben olasz, 1943-ban pedig német megszállás szakította meg. Minden hódító nyomot hagyott, legmaradandóbbat a török, ám az őslakosság fennmaradását, hagyományai folytonosságát egyik sem tudta igazán veszélyeztetni. E kis ország szakadatlan háborúskodások színtere, ugyanakkor népek és kultúrák visszavonulási területe és időnként menedéke is volt. Valóságos természetvédelmi terület és szabadtéri néprajzi múzeum volt egészen a közelmúltig.

Az egységes néppé-nemzetté válás soha nem volt zavartalan, a feudalizálódás, majd a polgárosodás megkésett, felemás módon és meglehetősen táji eltérésekkel „zajlott”, így az állandó belső mozgás és külső beavatkozás miatti kitérők, megtorpanások következtében sok a helycsere, az átmeneti forma és szinte minden néprajzi határ átfedéssel. E váltásokat és változásokat sem a kül-, sem pedig a belföldi kutatók nem tudták nyomon követni, legjobb esetben is egy-egy időszakra vagy országrészre vonatkozólag adtak hiteles összképet, ám társadalmi-etnikai fogalmaik pontatlanok és nehezen egyeztethetők, ráadásul sok esetben el is térnek az albánok által használtaktól.

Az alábbi vázlatos összkép az 1912–1944 közötti időszakra vonatkozik, utalással a változásokra. A nagyobb nemzeti, népi, vallási egységek bemutatása után következik a tájak szerinti bontás. Mivel semmiféle részletezésnek nincs helye, a felsorolt főbb nemzeti, népi, vallási, táji és egyéb támpontok országos dimenziójukkal a tájékozódó indulást és a kellő súlypontozást szeretnék elősegíteni. Albánia néprajzi „felzárkóztatása” fontos és előttünk álló feladat, és ha van ország és nép, melynek bemutatására elsősorban tudományunk hivatott, akkor az Albánia és az albán nemzet-nép.

Az albán kutatók egyre kevésbé tartják népüket a Görögországot és közvetlen környékét benépesítő ókori pelaszok leszármazottainak, elfogadottabb a trák–illír eredeztetés, de ez esetben is 3–4 évezredes etnikai folyamatosságról van szó. (Egyébként mindkét nép az indoeurópai nyelvcsalád tagja volt.) Talán e kettősség maradványa az északi *geg* (*gege*) és a déli *toszk*

(*toskë*) nyelvjárás, ill. nemzetrészt, határfolyó köztük az egész országot majdnem két egyenlő félre osztó Shkumbini folyó. (Elbasani város pontosan középpont van, nyelvjárása is átmeneti.) E két nagyobb dialektus-területen belül természetesen vannak kisebb nyelvjárási alegységek is, melyek nagyjából egybeesnek a néprajzi csoportokkal. Ez az országot derékban kettészelő határ régi és tartós, pl. a Konstantinápoly felé vezető római kori Via Egnatia első szakasza is ezt követte. A két nagyobb országrésznek külön neve is volt: egyes korábbi szerzők említik a Gegéria nevet, ez időközben kiszorult a nyelvi használatból, de a déli Toskëria máig ismert.

A két említett országrész egységes államkeretek között is külön fejlődött, és az eltérések máig észlelhetők. Bár északon a nyelvjárás egységesebb, mint délen, kevesebb a nemzetiség, kisebb fokú a vallási megoszlás is, mégis a 18 nagyobb albán néprajzi csoportból 14 északra esik; igaz, a mindkét helyen megtalálható több tucat alcsoport között már nincs ekkora számbeli eltérés. Északon tovább éltek a törzsi-nemzeti és egyéb társadalmi alakzatok, mint délen, tovább tartott a feudalizmus, dél viszont előbb és gyökeresebben polgárosodott. Északon nagyobb a város és a falu közötti különbség, mint délen, ahol viszont kisebb a városok lélekszáma. Mindez a legapróbb részletekig, a népköltészeti műfajok arányáig, a népzenei stílusokig stb. követhető, és egyáltalán nem véletlen, hogy a geg és a toszk néprészek állandóan gúnyolják egymást – természetesen a geg a „butább”, a műveletlenebb –, és hogy a hivatalos és az irodalmi nyelv egyaránt a toszk nyelvjáráson alapul.

Albániában mintegy fél tucatnyi nemzetiség él, arányuk együttesen sem éri el a 7%-ot, csak a görög és a cigány 2,5%-os, a többi legfeljebb 1%-nyi. Többségük szórványban él és az albánosodás különböző fokozatai figyelhetők meg rajtuk. Délen két nagyobb falu görög, ortodoxok és beszélik a nyelvüket, de albán falvak ékelődnek közéjük, a görögök egybeült szórványt alkotnak. A cigányok (*jevq*) a török hódoltság idején szivárogtak be, valamennyien mohamedánok, így részleges beolvadásuk felgyorsulhat. Két nagyobb csoportjuk van: 1. az ún. sátoros vándorcigányok lókereskedők, zenészek, illetve szitát kötnek, gyékényt és vesszőt fonnak; 2. a letelepült (*magjyp*) cigányok kovácsok, zenészek, illetve vályogvetők, ők már elalbánosodtak. Az ugyan-csak szórványban élő vlahok (*vllah, valah*; aromun, cincár), saját nevükön *romunok* (albánul *rëmër* vagy *çoban*), egy része transzhumál, ezek kisebb területi csoportokra oszlanak (*goblar, kolonjar, medxedjar* stb.), kultúrájuk még az albánokénál is régiesebb. A városiak viszont mesterek, polgárok, központjuk Voskopoja, nevük *voskopojar*. Vagyonosságuk és ortodox vallásuk miatt az albánok részéről zaklatásnak voltak kitéve; sokan albánlakta helységekbe költöztek s ott elalbánosodtak.

A macedónok három helyen laknak: Lumában, Dibrában és Toskëriában, s ez egyszermind az albánosodás három fokozatát is jelenti; kisebb részük mohamedán, ők olvadnak be leggyorsabban, a többség ortodox. Életmódjuk nem tér el jelentősebben az albánokétól.

A török alatt afrikai feketék leszármazottai is betelepültek, valamennyien mohamedánok, központjuk Berati város és környéke, nagyjából a cigányokéhoz hasonló foglalkozásokat űznek, maguk között házasodnak, legfeljebb még a cigányokkal vegyülnek, az albánokkal azonban nem.

Shkodra (Szkutari) mellett, egy Vraka nevű faluban montenegrói szerbek élnek, kb. másfél évszázada települtek le; a mintegy száz család továbbra is tartja nyelvét és görögkeleti vallását.

Újabb jövevények a törökkel együtt menekült mohamedán bosnyákok, akik néhány százan Tirana és Durrësi (Durazzo) között élnek szétszórtan, és már csak a legidősebbek beszélik szláv anyanyelvüket.

Vlach telep Qafa e Qarritnál, Erseka és Korça között (Dél-Albánia)
(Fotó: KATONA IMRE, 1959)

A nemzetiség és a vallás Albániában is nagyjából fedi egymást, és mindkét csoportra jellemző a szigorú endogámia, mely területi, foglalkozási és egyéb kisebb zárványokat is magába foglalhat. Albánia lakosságának mintegy 70%-a mohamedán, 20% görögkeleti és 10% katolikus. A mohamedánok – a néhány százaléknyi cigányt, egy kevés macedónt és elalbánosodott feketét leszámítva – mind albánok, és a szunnita (*syni*) irányzat hívei. (Kisebb csoportjaik a meglehetősen liberális bektásik, a városlakó halvetik és a legtöbb dervist és különféle mutatványosokat adó, szintén városi rufaik.) Ezek szerint az eredetileg keresztény albánok több évszázados török elnyomásnak voltak kitéve, a térítések elől még Itáliába is menekültek, mire győzött a *cuius regio, eius religio* ('akié a vidék, azé a vallás') elve. A törökök főként a transzhumálást használták fel térítésre, de egyáltalán nem szűkölködtek a különféle ötletekben. A többnyire csak fokozatos áttérésnek máig maradtak nyomai: esetenként a tartósan hegyekben élő rokonok keresztények, a síkságiak pedig mohamedánok, sőt olyan élelmes ortodoxok is vannak Sapatiban, akik falun saját keresztnevüket használják, a közeli mohamedán Elbasani városában viszont muszlim utónévvel mutatkoznak be.

A katolikus (*katolik*) kisebbség minden térítést átvészelt albán; ők régi és már csak halvány nyomokban (pl. a kettős kereszt szórványos használatában) kimutatható bizánci hatást őriznek. A katolikusok egy tömbben laknak a törökök által soha tartósan meg nem szállt északon és a déli Vlora (Valona) kikötővárosában. Természetesen minden téren a mohamedánok a hangadók s egyúttal a polgárosodottabbak is, és mindkét felekezet a függetlenség híve: végső soron a mohamedánok is küzdöttek a török, a katolikusok pedig az olasz megszállók ellen.

Ortodoxok (északon *shkja* – 'szláv' a nevük) a görögök, macedónok, vlachok és szerbek, a déli Labériában mintegy tucatnyi albán falu alkot összefüggő görögkeleti tömböt; róluk alább esik majd szó.

Az ún. szocialista Albánia hivatalosan ateistának nyilvánította magát, válogatás nélkül minden vallást üldözött, de az újabban kiszivárgott hírek szerint vajmi csekély eredménnyel.

Az albán népcsoportok bemutatása előtt néhány társadalmi alakzat fogalmát tisztáznunk kellene, de ennek még nincs itt az ideje. Mindenesetre az átfogóbb és máig is emlegetett társadalomnéprajzi vonatkozásúakat, ha nem is lehet pontosan meghatározni, de legalább viszonyrendszerbe lehet illeszteni. A fontosabbak a következők:

1. a *bajrak* ('zászló') török eredetű közigazgatási-katonai fogalom, illetve egység; mivel a hódítók a vérségi-területi elvet is figyelembe vették, egybe is eshetett a népesebb *fis* vagy a kisebb létszámú *vllazen* kategóriájával, de pl. a feltűnően népes *mirditasok* esetében a *fis* tagolódott *bajrakokra*, ez azonban szoros kivétel;

2 a *fis* albán fogalom, az idők folyamán és létszámától függően lehetett törzs vagy inkább frátria, leggyakrabban talán (vérségi-területi) nemzetség és végső formájában ágazat; a *fis* tagjai közös őstől származtatják magukat, kötelezi őket a szigorú exogámia;

3. ahol már megszűnt az önigazgató *fis*, átveszi helyét a *vllazen*, mely jelenthet ágazatot, területi nemzetséget – 30–40 rokon családot –, vérségi atyafiságot stb., ha felszaporodik, kiegészülhet *fi*sszé, sőt frátriává is, a múltban kiadhatott egy *bajrakot*, a közelmúltban pedig egy mezőgazdasági kollektívát is;

4. ha az előző alakzatok hiányoznak, helyükbe lép a *shpi* (*shtepi*), az egy telken élő, több nemzedékes nagycsalád; ez összetartozó vagy akár ún. szétválakozott (független) kiscsaládokból (albán nevük *ty*m vagy *zjarm*, *zjarr*) is állhat.

Természetesen még vannak az atyafisági-sógorsági fogalmak, de ezek kevésbé intézményes jellegűek és a mohamedán többnejűség miatt nehezebben is követhetők.

Az albán néprajzi csoportok ismertetését érdemesebb a feltűnően tagolt északon kezdeni, és az állandó táji keretek szerint haladni. Megjegyzendő, hogy a városok majdnem mindig interetnikus jellegűek.

Albánia északi felének 14 nagyobb tája, néprajzi csoportja közül a magas hegyi Malesia e Madhë (Nagy-hegység) a legészakibb; a Thatë-pataktól (Përroi i Thathë) Montenegróig terül el, illetve át is nyúlik oda. Míg azonban Kosovóban az albánság előrenyomul, Montenegróban századok óta teret veszít, s itt az etnikai határ is folyton változott. Egyébként szinte ahány völgy, annyi törzs, összefoglaló nevükön *malësorok* (*malcor*, *malisor*); gondosan számon tartják törzsi-nemzetségi származásukat. Itt fent északon soha nem tudott megszilárdulni a török hatalom, de akik a transzhumálás miatt időről időre délen legeltettek, kényszerűen áttértek a mohamedán hitre, különösen a síksági telepések és a városlakók. Shkodra lakóinak zöme pl. muzulmán, míg a környező hegyi falvak katolikusok. Egyébként az utóbbi évtizedekig hangsúlyosabb volt a pásztorkodás, fafaragás, erdőlés, mint a földművelés, így e táj a hagyományos népi kultúra őrzője. Törzsenként máig felismerhetők a különbségek. A félnomád Kelmendi (Klementi) néprajzi csoport ritka szabályossággal 4 törzsrre, azaz 4 *bajrakra* tagolódott. A részben a határon túl is lakó Hoti csoportbeli *hotjanok* szétszórtan élnek, és hiába az egyik legnépesebb csoport, mindössze 3 *bajrakra* tagolódnak. Saját hagyományaik szerint ők itt nem őslakosok, messze északról érkeztek, eredeti nevük nem Hoti, hanem Osetti, és állítólag fehér ló volt a kultikus állatuk. A részben a határon túl lakó Gruda néprajzi csoport egységes *bajrakot* alkotott, hasonló a helyzet a transzhumáló Shkreli törzsszel is; Kastrati és Koplíku viszont veyges összetételű.

Malësia e Vogel (Kis-hegység) ismertebb népi neve Dukagjini, lakói a *dukagjinások*. Valamikor külön fejedelemség volt, saját ún. törzsi kánonnal, vagyis szóbeliségben hagyományozott rendtartással, melyet utóbb írásba is foglaltak. Dukagjininek két altája van: 1. Lugina e Kirit (más néven Pulti), lakói a *pulatik*, vegyes összetételűek, a törzs már rég felbomlott, de fennmaradt a nemzetség; 2. Lugina e Shalëson belül két törzs található: a névadó Shala és Shoshi, lakói: *shaljanok* és *shoshjanok*. Valamikor a mirditas csoport e kettővel együtt harmadikként alkotta a dukagjinásokat, de az utóbbi annyira felszaporodott és megerősödött, hogy önálló egységként kell kezelnünk. Egyébként Dukagjini lakói hegyi legeltetést folytattak, nem jártak le török legelőkre, nem is kötöttek velük szerződést. Mind a hegyi legelő, mind pedig a kevéske szántó közös tulajdonban maradt; a szántók közelében épültek ki a szórványtelepek. Szintén híres faragók, s különféle termékekkel kereskedtek. Kultúrájuk régies, itt csak a lakótornyot, a *kullë*-ot (*kulla*) említem és a férfiak által énekelt siratókat.

Malësia e Gjakovës (a jugoszláviai Đakovica város környéke) a Fehér-Drini és a Fekete-Drinivel egyesült Drini folyók között terül el; nem csoport-, hanem tájnév és eléggé tagolt, hasonlóképp közvetlen szomszédsága is. A lakosság többsége már mohamedán, de nem tagadják eredeti katolikus vallásukat. A földművelés fontosabb a transzhumáló pásztorkodásnál, ám a kenyérgabonát Kosovóból szerzik be. Szórványtelepeken élnek; a pásztorok között fennmaradt a törzs és a nemzetség, a nevek többsége azonban már helynévből ered: Krasniqi (Krasniçja: Valbona-völgy), Bytyçi (lakói a *bytyçások*), Gashi és a vegyes összetételű Hasi. Ez utóbbit központja Jugoszláviában lévén, többnyire a Nahija e Prizrenithez (a Prizreni járáshoz) sorolják.

Zadrima (szláv eredetű albán tájnév, jelentése: 'a Drinin túl') a Shkodra és Lezha (Alessio) közötti síkság, lakói a paraszti *zadrimorok*, idővel részben az említett városokba költöztek, és most a hegyek lábánál a mirditasok és a tengerparti malësorok veszik közre őket, illetve költöztek helyükre. Valamikor a török és Shkodra város jobbágysai is voltak, utóbb iparosok, kereskedők, közigazgatási tisztviselők lettek. A síkságiaknál megmaradt a nagycsalád és a színes női viselet.

Az átmeneti és részben a nagyobb szomszédhoz, részben egymáshoz hasonult kisebb tájak közül Puka lakói, a *pukjanok* vagy *pukasok* többsége katolikus maradt, a délen lakók közeli rokonai a mirditasoknak, illetve egyik törzsük a dukagjinásoknak. A Luginában és Lumában lakó *lumjanok* pedig közeli rokonai a Dibra-beli *dibranoknak*. Puka központja természetesen maga a névadó városka, Lugináé pedig a határ menti Peshkopia. Annyira átmeneti jellegű csoportok, hogy nem is szokták őket megkülönböztetni.

Annál ismertebbek a Kis- és a Nagy-Lugina folyó menti középhegységben lakó mirditasok (*mirdita*, *miredit*, *mirdit*, *miredita*, *merdita*), központjuk Oroshi. E legnépesebb törzs katolikus; az egész környéken vezető szerepre tett szert. A töröknek csak részlegesen hódolt be, a 4–6 faluból álló bajrak itt kivételesen kisebb volt a rendkívül egységes törzsnél. Majdnem minden családnak volt földje, rajta faháza, a szórványfalvak szeres településekhez hasonlók. Állattartás, égetéses irtásos földművelés és falvanként kézműipari ágazatok a gazdaság jellemzői. Egy részük áttelepült az említett Zadrimába, de kivételesen ott is megtartották vallásukat, bár a török az 1800-as években a Shkodrába összehívott nemzetségszűket álnokul lemészárolta. Mindvégig kemény ellenzékben maradtak, időnként függetlenségre is törtek. A 17. századtól említik őket, régies hagyományaik jellemzők; és bár katolikusok, megtartották a két szín alatti áldozást, a kettős keresztet, szentképeik is ikonstilusúak.

*Kullë (lakótorony) az észak-albán havasok lábánál
(Fotó: KATONA IMRE, 1959)*

*Berati város egyik utcája (Közép-Albánia)
(Fotó: KATONA IMRE, 1959)*

Észak-albán asszonyok ünnepi viseletben
(Fotó: KATONA IMRE, 1959)

Észak-albán népviselet: középpütt két asszony, szélről leányok, köztük férfiak
(Fotó: KATONA IMRE, 1959)

Dél felé haladva, a folyók által szinte szétszabdalt hegységi és a tenger felé síksággá simuló tájon nincs már markánsabb néprajzi csoport. A Mati folyó völgyében lakó *matjanok* és *martaneshasok* három városközpont felé is igazodnak, a hegylakók alföldi, a Tirana–Durrësi közötti síkfelvidiek pedig hegyi eredetűeknek mondják magukat. A hegyekből Tirana felé közeledve terül el Kurbini, katolikus lakói, a *kurbinasok* szinte teljesen mirditizálódtak. A Malësia e Tiranës (Tirana környéki hegység) nem népi eredetű tájnév, lakói mohamedánok, kik szintén az alföldről származtatják magukat. Fusha e Krujës sem népi eredetű síksági tájnév, lakói a legdélibb katolikusok, kik szintén mirditizálódtak. Ura e Zezë a Shkumbini folyóig terjedő síkság földrajzi neve, lakói hegyi eredetűeknek vallják magukat; mohamedán parasztnok, és az ő körükben volt legerőteljesebb a török hatás. Észak–dél határának mentén, a Shkumbini jobb partján terül el Çermenika; e tájra jellemző ugyan a nagy népmozgás, lakosságcsere, lakói érdekes módon saját névvel: a *çermenikasszal* különböztetik meg magukat. Tipikus átmeneti csoport: nyelvük geg, kultúrájuk pedig már toszk. Az északi városok néprajzi csoportokhoz nem sorolhatók, legfeljebb kiegyenlítő központokként szerepelnek, mint pl. Shkodra, Lezha, Durrësi, továbbá Kruja, Tirana és a többiek. Egyébként Shkodra a kadarka szülővárosa, hozzánk szerb közvetítéssel került.

A toszk Dél-Albániában mindössze 4 nagyobb táj, illetve néprajzi csoport található, ezeken belül azonban talán még nagyobb a tagoltság, vagy inkább a keveredés, mint északon. A síksági-dombsági Myzeqeja (Muzakia, Musacchia) az ország észak–déli tengelyének középvonalában terül el, a tengerpart mentén Kavaja és Vlora, attól távolodva az említett Shkumbini és Vjosa (Vijosa, Voiussa) folyók határolják és derékban kettéosztja a Semani folyócska. Több kisebb tájegységre (Çerma, Karatopraka, Divjaka, Semani, Dheri i Butë, Darsia, Predhi stb.) oszlik ugyan, de ezek nem feltétlenül jelentenek kisebb néprajzi csoportokat is. Fővárosa Berati, északi alközpontja Lushnja, a déli pedig Fieri városka. A vegyes összetételű lakosság összefoglaló neve *myzeqar*, a részben elvándorolt, részben pedig elkeveredett valamikori őslakosok *lalë* elnevezése idővel gúnynévvé vált. E szegény jobbágyparasztnok egy része a városokba menekült, helyükbe a távolabbi környékből három hullámban (a balkáni háború idején, 1912 és 1944 után) érkeztek telepések: a *labok* Görögországból, a *kosovarak* Kosovóból, más toszkok Jugoszláviából és a *çamok* Albánia legdélibb csücskéből. A részben elmocharasodott tájon kevés volt az állandó falutelepülés. Az albánokon kívül éltek itt a nyelvüket még beszélő cigányok és vlahok is.

Dél felé haladva az említett Vjosa folyó és az országnak majdnem a csücskében található Delvina város között terül el a tengerpartot követő, erősen tagolt hegyvidék: Labëria, elnevezése az említett lab népnévből van képezve. A táj központja Gjirokastra (Argyrokastró) városka. Az itt őslakos labok a török hódoltság idején másfél-két évszázad alatt fokozatosan iszlamizálódtak, mivel azonban a magasabb hegységekben nem volt teljes a török uralom, itt is van kétféle vallású rokonság, mint északon. Himara városka környékén pedig tucatnyi faluban ortodox albánok is élnek. A rászhumálás kényszere miatt a labok hegyi, eródszerű kőházaikból részben leköltöztek, a pásztori életformát paraszttal cserélték fel, Rrezoma és Vurgu lakói pedig Itáliába menekültek, helyükre újabb telepések, köztük görögök is érkeztek. Itt a kisebb tájegységek általában néprajzi alcsoportok is: a középtűt elterülő Kurveleshinek pl. éppúgy volt saját törzsi kánonja, mint északon Dukagjininek, külön kis körzeti központja Kardhiqi városka. Északon a hegyek lábánál fekvő Rrëzomat mohamedán labok, a déli Vurgut pedig ortodox görögök lakják. A Drino folyócska völgyében (Dropulli) kisebb részben muzulmán labok, zömmel pedig ortodox görögök laknak. A tengerparti Bregdeti központja az említett Himara városka, melynek környékén orto-

dox albánok élnek. Labëria egészében véve hagyományos jellegű, többek közt szőnyegiparáról is híres és a tengerparti sávban mediterrán gyümölcsök: füge, narancs, citrom stb. teremnek, foltookban velencei telepítésű olajfaligetek is találhatók.

Kiterjedését tekintve talán a legnagyobb táj az említett Shkumbini és Vjosa folyók felső szakasza és a Gramozi hegylánc által határolt hegységi Toskëria (Toskri), egyáltalán nem véletlen, hogy idővel egész Dél-Albánia neve is ez lett. Itt a városokra és az iparosfalvakra támaszkodó török közigazgatás kényszerű alkalmazkodásra bírta a majdnem teljesen mohamedán albánságot: és talán itt a legkopottabb a hagyomány, legerősebb a polgárosodás, legkisebb a falu-város közötti különbség is, mely azonos vallás esetén nem volt akadálya az összeházasodásnak, mint a konzervatívabb északon. A pásztorokodás maradványai mellett virágzott a földművelés, gyümölcs- és szőlőtermesztés, fejlett volt a borkultúra. A falvak-városok – elsősorban Permeti város és környékének – vándoriparosai Albánián kívül is dolgoztak, keresményüket hazavitték. Kevés az ortodox albán és görög, valamivel több a szintén görögkeleti vlach és itt élnek a már említett mohamedán macedónok. Az azonos nyelvű, de eltérő vallású etnikumok nem házasodtak egymással. (Érdekes „szocialista” kísérletről hallottunk: egy bográcsban főtt juh- és sertéshúsból az elsőt a mohamedánok, a másikat az ortodoxok kanalazták ki.) A kisebb tájegységek mozaikszerű képet mutatnak: Dangëllia erősen polgárosodott, Kolonjában élnek pásztorok, parasztek és polgárok; Oparit jellemzi a pásztorokodás és földművelés mellett a vándorközművesség; Skrapari a legelöváltó juhászat és a szőlőtermesztés hazája; Gorában első helyen van a földművelés és a kertészet, Vërçában inkább pásztorok és parasztek élnek; Shpati az ortodoxok szűkebb hazája, központja a mohamedán Elbasani; a talán legismertebb Pogradeci környékén élnek a legpolgárosultabb lakosok, hagyományos a vándormozgalom. Egyébként Berati, Leskoviku és Korça városok is részben táji központi, részben pedig határszerepet töltenek be.

Albánia legdélibb csücskében van Çamëria, mely átnyúlik Görögországba, Saranda és Delvina városától délre terül el a görög Ártáig; fő helye Albániában Konispoli, Görögországban pedig Janina (Joánina). Lakói a névadó albán çamok. A két ország politikai határa nem esik egybe az etnikaival, mindkét nép többször is átlépte: az albánok kivándoroltak Görögországba, majd vissza, a görögök viszont az egységes mohamedán çam-tömböt mintegy átugorva, Dél-Albánia imént említett helyeire települtek. (Érdekes, hogy a telepes görögök nagyobb hatással voltak a környezetükben lakó albánokra, mint saját hazájukbeliekre, bár idővel azért a legdélebbre lakó albánok is elgörögösödtek.) A çamok állandó mozgásban voltak határaikon belül is: feltelepültek pl. Myzeqejába és szét is szóródtak. A çamok tipikus parasztek, és mivel terményeikkel kereskednek is, meglehetősen jómódra tettek szert, pl. kőházakban laknak. A tartós török hatás sokat módosított kultúrájukon, s „természetesen” kivétel nélkül mohamedánok. A két ország határának közelében mindmáig nagy a népmozgás, és időnként kiéleződnek az ellentétek.

*

ANDRÁSFALVY BERTALANNAL egy hónapot töltöttünk 1959-ben Albániában. Kísérőnk a tiranai RROK ZOJZI volt, akinek segítsége nélkül e dolgozat nem készülhetett volna el. Utólag is köszönet érte!

KATONA IMRE

Irodalom

- ANDRÁSFALVY BERTALAN (1957): *A vörösbőr Magyarországon. Szölművelésünk balkáni kapcsolatai.* — Néprajzi Értesítő, 39.: 49–69.
- BECKER, COLONEL (1880): *L'Albanie et les albanais.* — Ex contemporain. Paris
- BERNATZIK, HUGO ADOLF [1930]: *Europas vergessenes Land. Albanien das Land der Skipetaren.* — Wien
- BOROSS M.[ARIETTA] (1956): *Néprajzi kiállítások.* — Ethnographia, 67. 1–2.: 648–653.
- BUSCHAN, GEORG (1909): *Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart.* — Stuttgart
- DEGRAND, A. (1901): *Souvenirs de la Haute-Albanie.* — Paris
- DIEFENBACH, LORENZ (1880): *Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemoshalbinsel und der unteren Donaugebiete. I.* — Darmstadt
- DURHAM, N. (é.n.): *High Albania and its Custom.* — Journal Royal Anthropological Institut for Great Britain and Ireland, 40.
- ERŐDI BÉLA (1892): *A Balkán-félszigeti népek költészetéből.* — Olcsó könyvtár, 844–845. Budapest
- GÁBORJÁN ALICE [1956]: *Albánia.* — Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum füzetei. [Budapest]
- GEORGEVITCH, VLADAN (1913): *Die Albanesen und die Grossmächte.* — Leipzig
- GERSTNER, OTTO (1913): *Albanien.* — Wien – Leipzig
- GOPČEVIĆ, SPIRIDON (1881): *Oberalbanien und seine Liga.* — Leipzig
- GOPČEVIĆ, SPIRIDON (1914): *Das Fürstentum Albanien.* — Berlin
- GROTHER, HUGO (1913): *Durch Albanien und Montenegro.* — München
- GUNDA BÉLA (1938): *Albánia.* — *A föld és lakói.* Budapest, 526–529.
- HABERLANDT, ARTHUR (1916–1917): *Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde vom Montenegro, Albanien und Serbien.* — Ergänzungsband der Zeitschrift für österreichische Volkskunde, 12. Wien
- HAHN, J.[JOHANN] G.[GEORG VON] (1868): *Reise von Belgrad nach Salonik.* — Wien
- HAXHIHASANI, Q.[EMAL] (red.) (1955): *Këngë popullore legjendare.* — Tiranë
- HAXHIHASANI, Q.[EMAL] – SAKO, Z.[IHNI] (red.) (1956): *Këngë popullore historike.* — Tiranë
- HORVÁTH ÖDÖN (1902): *Albánia. [I–II.]* — Budapesti Szemle, 111. 307.: 1–30, 308.: 177–214
- ILLÉS BÉLA [1946]: *Szkipetárok.* — Budapest
- ISLAMI, SELIM (1955): *A tiranai Régészeti és Néprajzi Múzeum tevékenysége.* — Ethnographia, 66. 1–4.: 564–574.
- ISZLJAMI, SZ.[ELIM] (1952): *Szemejnaja obscsina albancev v period jejo raszpada.* — Szovjet-szkaja Etnografija, 1952. 3.: 119–132.
- JÓKAI MÓR (1854): *Janicsárok végnapjai. Regény.* — Pest
- KATONA, IMRE (1973): *Albanische Epik. Lieder und Spielleute – Vortrag und Zuhörer.* — Acta Ethnographica, 22. (1–2.): 319–346.
- KATONA IMRE (1975): *Az albán epika. (Énekek és énekmondók, előadás és hallgatóság).* — Népi Kultúra – Népi Társadalom, 8.: 339–366.
- LAMBERTZ, MAXIMILIAN (1950): *Die Volksepik der Albaner.* — Halle
- LIEBERT, ERICH (1909): *Aus dem nordalbanischen Hochgebirge.* — Zur Kunde der Balkanhalbinsel – Reisen und Beobachtungen, 10. Sarajevo

- LOUIS-JARAY, GABRIEL (1913): *L'Albanie inconnue*. — Paris
- MULLER, MAX (1916): *Albanische Zukunft*. — München
- NOPCSA, FRANZ (1907): *Das katholische Nord-Albanien. Eine Skizze*. — Wien
- NOPCSA, FRANZ (1912): *Haus und Hausrat im katholischen Nordalbanien*. — Zur Kunde der Balkanhalbinsel – Reisen und Beobachtungen, 16. Sarajevo
- NOPCSA, FRANZ (1925): *Albanien. Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens*. — Berlin – Leipzig
- OLEJÁK KÁROLY (1925): *Utazás Középalbániában*. — Budapest
- ROBERT, M. CYPRIEN (1844): *Les slaves de Turquie. II*. — Paris
- SAKO, Z.[IHNI] (red.) (1967): *Chansonnier des Preux Albanais*. — Paris
- SCHUTZ ISTVÁN (szerk.) (1968): *Virágzik a pomagránát. Albán históriás énekek, balladák és népdalok*. — Budapest
- SELIGER, KURT (1959): *Albánia – a sasfiak országa. Útleírás szóban és képen*. — Budapest
- SIEBERTZ, PAUL (1910): *Albanien und die Albanesen*. — Wien
- SOMLYÓ GYÖRGY – TAMÁS LAJOS (szerk.) (1952): *Albán költők antológiája*. — Budapest
- SOMOGYI SÁNDOR (1955): *Albánia természeti földrajza*. — Földrajzi Közlemények, 79. 2.: 167–188.
- STEINMETZ, KARL (1904): *Eine Reise durch die Hochländergaue Oberalbaniens*. — Zur Kunde der Balkanhalbinsel – Reisen und Beobachtungen, 1. Wien – Leipzig
- STOCKMANN, D.[ORIS] – FIEDLER, W.[ILFRIED] – STOCKMANN, E.[RICH] (1965): *Albanische Volksmusik. I. Gesänge der Çamen*. — Berlin
- STOCKMANN, ERICH (1958): *Volkskundliche Bibliographie Albaniens von 1945–56*. — Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, 4.: 203–209.
- STRAUSZ ADOLF (1888): *A Balkan [!] félsziget. I. Macedonia, Észak-Albánia és Montenegró*. — Budapest
- SZAMATOLSKI, LUDWIG (1910): *Albanien im Lichte neuerer Forschung*. — Berlin
- TEMESZ GYÖZŐ [1939]: *Sasok országában*. — A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest
- THALLÓCZY, LUDWIG (1916): *Das problem der Einrichtung Albaniens*. — Budapest
- URBAN, MARTIN (1938): *Die Siedlungen Südalbaniens*. — Öhringen
- WALLISCH, FRIEDRICH (1931): *Neuland Albanien*. — Stuttgart
- Albánia (1950): *Albánia*. — Nemzetközi kérdések, 8. Budapest
- Ethnographia (1951): *Tudományos munka az Albán Népköztársaságban*. — Ethnographia, 62. 1–2.: 230–234.

Üszkübi (ma Skopje) utcacézéslet
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Gjakova (ma Đakovica) vidéki mohamedánok a Krasniqi törzsből Szkutariban (ma Shkodra)
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Kthella vidéki vadászok Nopcsa Ferenc lakásánál
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Úszkūbi (ma Skopje) albánok
(Fotó: NOPCSA FERENC)

MAGYAR KUTATÓK AZ ALBÁNOK KÖZÖTT

Magyarok néprajzi megfigyelései az albánok körében

„E közlemény oly eredeti népfajjal ismerteti meg az olvasót, mely bár országunk déli határaitól nem nagyon távol lakik, mégis oly ismeretlen előttünk, mint akár a Tüzföld lakói” – írta a Fővárosi Lapok egykori szerkesztője, TÓTH KÁLMÁN 1865-ben egy albániai útirajzfordítás elé. Valóban, a két nép – albánok és magyarok – egymáshoz való közelsége sokáig csak földrajzi értelemben volt érvényes, a szkipetárok tudományos-kulturális megismerésének vágya jóformán csak a 19. század utolsó harmadában támadt fel.

Pedig az albán és a magyar történelmi múlt több szálon is egymásba fut. IV. BÉLA és NAGY LAJOS geopolitikai törekvéseik során kerültek intenzív kapcsolatba az albán földdel és népével, jól ismert SZKENDERBÉG és HUNYADI JÁNOS török elleni szövetsége, sőt négy budai pasa – köztük az utolsó: ARNAUT ABDUR-RAHMÁN is – albán nemzetiségű volt (az albánokat a közép- és újkorban *orbonász*, később *arnauta* vagy *arnót* néven ismertük; újabb keletű *szkipetár* szavunk önelnevezésükre, a *shqiptar* szóra vezethető vissza). Ennek ellenére a magyar köztudat albánságképe a 18–19., és jórészt a 20. században is kimerült az elmaradottsággal, a barbársággal való rokonításban: az albán fegyverekkel övében járja a hegyi ösvényeket, kirabolja és lemészárolja az útjába kerülőket, vitás ügyei rendezésekor a vérbosszúhoz nyúl, s ráadásul akár több felesége is lehet. Ezt a szélsőséges, tudatlanságból fakadó elgondolást sajnálatosan tovább táplálták a múlt század során megjelenő különböző, a vadromantikából táplálkozó közlemények, sőt századunk elején az oly népszerű KARL MAY négy magyar kiadást is megért bestsellere, a *Szkipetárok földjén* című fiktív útikaland is.

Az utóbbi 150 évben azonban történeti, tudományos és kommunikációs okokból szerencsésen – bár nem gyökeresen – megváltozott az albánok kedvezőtlen megítélése. A kis nép a 19. század második felétől egyre többet hallatott magáról, történeti-politikai törekvéseik okán Európa egyre érdeklődőbb tekintettel fordult feléjük és korábbi előítéleteit sutba dobva mind többet akart megtudni róluk. Ugyanakkor tudományos alapokra helyeződött egy új diszciplína, a néprajz, amely születése pillanatától szinte napjainkig a „huszonnegyedik óra utolsó percét” hirdette, s ennek szellemében keresve sem találhatott a karnyújtásnyira levő Albániánál megfelelőbb helyszínt a „huszonharmadik óra” értékeinek felmérésére és megmentésére. Felkerekedett hát a világ, benne hazánk tudósai és érdeklődő utazói, hogy ösvényt vágjanak az albániai rengetegbe. Számosan megfordultak és megfordulnak ma is a Balkán délnyugati vidékén, s áldásos tevékenységüknek köszönhetően az albánokra vonatkozó – egyebek között történeti, nyelvészeti, néprajzi és művelődéstörténeti – ismereteink egyre szélesebb alapokon állnak. A lépésről lépésre való megismerés hosszú folyamat, és bár az elmúlt másfél évszázad során a magyar néprajz és munkásai egyre többet tártak fel a szkipetárok kultúrájáról, az még ma is csak részleteiben bontakozik ki előttünk, az átfogó kép megrajzolása a jövő kutatóira vár.

Mint mindennek, a magyar albanológiai kutatásoknak is megvan a maga fordulatos története, melyben aktív időszakok és passzív „kivárások”, sűrűn visszatérő, már-már állandósuló témák és tudomásul nem vett területek egyaránt megfigyelhetők. Szándékaink szerint a továbbiakban ennek vázát, a magyar néprajzi Albánia-kutatások történetét körvonalazzuk. A kérdés egésze azonban túlnőne terjedelmi kereteinken, ezért témaszűkítésre kényszerülünk, s pusztán az albá-

nok körében tett néprajzi gyűjtőutakról adunk számot. Dolgozatunkból így kimaradnak, s csak a csatolt bibliográfiába kerülnek be tudományágunk azon illusztris alakjai, akik maguk nem jártak ugyan Albániában, de munkáikkal gazdagították a hazai albanológiai irodalmat. Ugyanezen okból nincs módunkban akár csak vázlat szintjén is megjeleníteni a nemzetközi kutatásokat és eredményeket, holott egy nemzet munkálkodása csak nemzetközi alapokra fektetve, széles rendszerbe illesztve nyeri el méltó helyét. Másrésről pedig hazai kutatóink is gyakran merítettek a szélesebb körű szakirodalomból, részben annak támogatásával dolgozták ki saját eredményeiket vagy esetleg saját okfejtésükből kiindulva cáfolták azokat, s vitába szálltak a kontinens Albánia-kutatóival.

Az albánok körében tett néprajzi kutatóutakról szólva emellett helyenként ki kell lépnünk a szigorúan vett tudományosság köréből, hiszen ismertek olyan leírások, útbeszámolók, amelyeknek a népismereti bemutatás csupán másodlagos célja, sőt akár elszórt megfigyelések szintjén is megjelenhet. Szerzőik természettudósok, utazgató bohémek, újságírók, haditudósítók, akik más irányú megbízásokkal érkeztek ugyan a szkipetérok földjére, de érdeklődésük a helyi népélet jelenségeire is kiterjedt.

A két nép történeti kapcsolatairól esett már szó, ez azonban hosszú évszázadokon át sem járt együtt egymás országainak felfedezésével. Azok a 16–19. századi utazók, nagy földrajzi felfedezők – BORSOS TAMÁS, SEBESI FERENC, ROZSNYAI DÁVID, BATHYÁNY VINCE, FRIVALDSZKY IMRE, SZÉCHENYI ISTVÁN, KANITZ FULÓP FÉLIX és mások –, akiket az utókor balkáni és törökországi utazásaikról is ismer, messze elkerülték a Balkán-félsziget délnyugati partvidékét. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen a magas hegyvidékek között élő albán törzseknek meglehetősen rossz hírük volt akkoriban, gyakorlatilag a Porta sem tudta akaratát és politikai fennhatóságát a saját törvényeik szerint élő albánokra erőltetni, s ez főleg az észak-albániai gegekre volt igaz. Ilyenformán a hazai tudományos közélet egészen a 19. század derekáig, amikor már gyakorlatilag a Balkán majd minden népéről leírások egész sora állott rendelkezésére, az albánokról még mindig nem kapott első kézből származó információt. A művelt közönség ismereteinek hiányát többé-kevésbé pótolták a nyugat-európai utazók írásai, mint pl. az angol WILLIAM MARTIN LEAKE, JOHN HOBHOUSE, GEORGE BYRON, CYPRIEN ROBERT, a német JOHANN GEORG VON HAHN, a horvát SPIRIDON GOPČEVIĆ könyvei. A magyar lapok igyekeztek ezekből az útleírásokból szemelvényeket közölni, s ezek némelyike méltán tarthat néprajzi érdeklődésre számot: beszámolnak az albánok nyelvéről, vallásaikról, szokásaikról, népköltészetükről, sőt esetekben az albánok korabeli, meglehetősen bizonytalan lábon álló szláv vagy éppen pelaszg etnogenezis-elméletét is boncolgatják. A közlések nagyobb része azonban még a kor vadromantikáját tükrözi, s túlzásokkal jeleníti meg a hegyekbe zárt nép életét. Kellő forrás és háttéranyag hiányában ma már nehéz eldönteni, hogy e cikkek többnyire ismeretlen szerzői mennyiben egészítették ki fordításaikat a maguk tapasztalataival, egyszóval jártak-e Albániában, s így esetleg bennük tisztelhetjük első – ha szabad a kifejezéssel élnünk: műkedvelő – Albánia-kutatóinkat.

A névtelen és bizonytalan eredetű közlések korszaka után nem kellett sokáig várnunk, hogy egy tudományos érdeklődésű fiatalember, ERŐDI BÉLA személyében immáron magyar kutató végezzen „népismereti” megfigyeléseket Albániában. ERŐDI az orientalista VÁMBÉRY ÁRMIN buzdítására utazott 1868-ban Törökországba, hogy annak népével megismerkedjen. Több éven át tartó útja során 1869 tavaszán járta be Macedóniát és Albániát, ahol főként népköltészeti gyűjtést végzett, de figyelme a népélet számos más területére is kiterjedt. Ezt követően vélhetően több ízben is

járt Albániában – bár erről biztosat nem tudunk –, mert 1876-tól kezdve egy egyszeri kutatóút eredményein jóval túlmutató történeti, néprajzi és nyelvészeti tanulmányokat tett közzé a fővárosi lapokban. Albanológiai munkásságára jóval később, 1892-ben tette fel a koronát, amikor közreadta gyűjteményes kötetét a Balkán-félszigeti népek költészetéről. Ebben helyet kaptak albán népdalok és népballadák is, és kísérő tanulmányában néprajzi leírásokon túlmenően gyakorlatilag elsőként tárgyalja korához mérten szakszerű módon az albán nyelv megosztottságát, s a népköltészeti alkotásokat aszerint osztja fel, hogy azokat a Shkumbi (Shkumbini)* folyótól északra élő geg, a déli vidékeket benépesítő *toszk*, avagy az itáliai *arbëresh* közösség énekelte-e.

Az 1870–80-as években aktuálpolitikai okok miatt megnőtt a Balkán iránti érdeklődés 1875-től felkelések lángoltak fel a széthulló Török Birodalom fennhatósága alatt álló országrészekben (Bulgária, Szerbia, Bosznia, Montenegró), s Oroszországgal oldalukon hadat üzentek a Portának. Az albánokat kihagyták a szövetségből, sőt a sorozatos győzelmek után egymás közt kívánták felosztani az országot. A nemzeti öntudatra ébredt albánok azonban válaszlépésként 1878-ban létrehozták a Prizreni Ligát, s kiharcolták területi egységük sérthetetlenségét. Európa országai, köztük Ausztria–Magyarország egy csapásra felfigyelt az addig méltánytalanul mellőzött kis népre. Utazók, újságírók egész sora indult útnak, s Albánia ezzel a kontinens geopolitikai és tudományos vérkeringésébe egyaránt bekapcsolódott. A budapesti lapok ontották az albánok történelméről és népeletéről szóló útibeszámolókat, többnyire névtelenül. Szerzőik közül néprajzi szempontból is kiemelkedik beszámolóival a kalandvágyó dzsidáskapitány és újságíró, SZEKRÉNYESSY KÁLMÁN, aki 1880 nyarán elsőként – és gyakorlatilag utolsóként is – járta be az epiruszi Albániát (Çamëria), Prevezától (Préveza) Janinán (Joánina) át Nikopoliig (Nikopoja). Számottevő megfigyeléseket végzett az építkezés témakörében, és nagy valószínűséggel több név nélkül megjelent, e tárgyhoz és vidékhez kapcsolódó cikket is neki kell tulajdonítanunk. Útibeszámolóinak sajnos nem tudott a végére érni, mert hazatérését követően heves vérmérséklete újabb kalandra ösztökélte: hónapokon keresztül minden mást félretéve Balaton-átúszási tervével tartotta izgalomban a közvéleményt. SZEKRÉNYESSY mellett feltétlenül meg kell említenünk a magyar–horvát újságíró, későbbi országgyűlési képviselő GYURKOVICS GYÖRGY (másként ĐURAD ĐURKOVIC) nevét is, aki 1881-ben közreadta az első, Albánia történetét és néprajzát nagy vonalakban tárgyaló magyar könyvet – németül. Műve – kiterjedt szakirodalmi tájékozottsága mellett – jórészt saját tapasztalatokra épül: a korábbi évek valamelyikében bejárta Kosovót, az északi hegláncokat (Malesia), Dukagjini vidékét és Gegériát. Külön néprajzi érdeme, hogy részletesebben tudósít az addig gyakorlatilag ismeretlen, Albániában is élő *macedorománokról* (egyéb elnevezéseik: *aromun*, *cincâr*, *kucóoláh*), de részletezés nélkül tárgyalja az albán nyelv és népköltészet ismérveit és kitér Dukagjini lakói, a *dukagjinások* életmódjára is.

A tudóstársadalom sem sokáig váratt magára Albánia néprajzi megismerésével és kutatásával. A fiatal történész, THALLÓCZY LAJOS azzal a bevallott életcélal, hogy a Balkán nagy ismerője kíván lenni, 1881 őszén „előrsi portyázás” keretében ellátogatott Albániába. Beutazta a Szkutari (Shkodra) és Durazzo (Durrësi) közötti partvidéket, s a népelet számos területén végzett megfigyeléseket. A későbbiekben ugyan jelentős néprajzi kutatások nem fűződtek a nevéhez, de a nemzetközi szakirodalom nagyfokú ismeretével, jobbára velencei, vatikáni és nápolyi

* A továbbiakban a földrajzi eligazodás megkönnyítésére zárójelben közöljük a ma használatos albán, szerb, macedón vagy görög neveket.

levéltárakban végzett történeti forrásfeltárásaival múlhatatlan érdemeket szerzett a hazai Albánia-kutatás területén. Az illír–albán kontinuitás-elmélet vallója és tudósa, az albán történelem és nyelvtörténet szakavatott ismerője volt, s főleg az 1910-es években hozta meg gyümölcsét bámulatra méltó felkészültsége az albanológia gyakorlatilag valamennyi területén. A cseh KONSTANTIN JIREČEK és a horvát MILAN SUFFLAY oldalán ekkor alakították meg „albanológiai kutatócsoportjukat”, amelynek tevékenységét és eredményeit számtalan értékes kiadványban hagyták örökül az utókornak.

Röviddel THALLÓCZY útja után STRAUZ ADOLF közgazdasági minőségében kapott minisztériumi megbízást, amelynek szellemében a Balkánon kellett tanulmányokat végeznie, feltérképezendő az állami remények szerint hamarosan felszabaduló területek gazdasági és kereskedelmi lehetőségeit. STRAUZ ennek során 1885-ben bejárta Dalmáciát, Montenegrót, Macedóniát, Bulgáriát és Albánia északnyugati partvidékét Szkutari–Durazzo között, s a gazdasági megfigyeléseken túl az etnográfus szemével is fürkészte a vidéket. Földrajzi és néprajzi tapasztalatait összegezve hazatérte után könyvet is írt, amely helyenként átcsap ugyan a regényességbe, de elvitathatatlan, hogy STRAUZ az albánok néprajzáról átfogó, kultúrtörténeti adalékokkal is átszőtt munkát nyújtott át a tudományos közéletnek. Ebben részletesebben is foglalkozott az albánok pelaszg etnogenezis-elméletével, s külön érdeme, hogy kategorikusan szakított az albán törzsi társadalom korábban divó megítélésével. A vérbosszút (*gjakmarrje*) nem mint az önbíráskodás egy barbár formáját mutatta be, hanem az egyes észak-albán törzsek, nemzetségek körében szájhagyomány útján terjedő szokásjogi kódex, a *Kanuni i Lekë Dukagjinit* által szabályozott társadalmi-közösségi élet keretébe illesztette, s a vének tanácsával, a népgyűléssel, a leány-szöktetéssel stb. egy rendszerben tárgyalta.

A következő évtizedekben gyakorlatilag egyedül THALLÓCZY kutatásai tárták szélesebbre az Albániára nyíló ablakot, illetve 1901-ben az utazgató jogász, HORVÁTH ÖDÖN a Budapesti Szemlében röviden közzétette albániai útján tett megfigyeléseit, egyebek között a társadalom-néprajz, a nyelv, a gazdálkodás és az építkezés témaköréből.

A 20. század elején azonban új fejezet vette kezdetét a hazai albanológia történetében. Az elsősorban geológiai, és főként paleontológiai munkássága okán világhíressé vált báró NOPCSA FERENC „földtani világrjárása” során 1903-ban eljutott Észak-Albániába is. Noha első útján még alapvetően természettudományos célkitűzés vezérelte, hamarosan maga a nép is felkeltette érdeklődését és arra sarkallta, hogy minél többet megtudjon „Európa indiánjai”-ról. Az elkövetkezendő 13 évben lankadatlan lendülettel járta a Malesia vidékét, nemegyszer több hónapon keresztül barangolt a hegyvidéken albán vendéglátóival, s a helybeliekkel kialakított szoros kapcsolat jóvoltából a népelet számtalan rejtekébe betekintést nyerhetett, megfigyelt olyan jelenségeket, amelyeket előtte „európai” szem nem látott. Megfigyelései, kutatási eredményei nagy részét munkáiban is összefoglalta: mintegy 6 kiadványban és több mint egy tucatnyi tanulmányban számolt be az albánok történelmi, régészeti és néprajzi hagyományairól. Ezek némelyike műfaját tekintve kalandos útinapló, jó része pedig valóságos tájmonográfia; tárgyuk széles skálán mozog – ezek részletezésére nem is kívánunk e helyütt kitérni –, az észak-albán népi kultúra bármely szeletét megismerni kívánó kutató kiindulásként bátran NOPCSÁRA bízhatja magát. Munkái szellemiségét erősen jellemzi a természeti és az emberi világ egyazon egységben való láttatása, újszerű gondolatokkal tárta fel az ökológiai környezet és a benne élő ember szoros kapcsolatrendszerét. NOPCSA nem volt „hivatásos” néprajzkutató – amit ő minden egyes alkalommal ki is hangsúlyozott –, de széles alapokon fekvő ismeretei Albánia tekintetében etnográfá-

fussá avatták. A szakmán kívüliség alkotói függetlenséget és védelmet biztosított számára, eredeti néprajzi meglátásait nem is rejtette véka alá; és bár ezek egy része nem minden vonatkozásban állja meg a helyét (gondoljunk az esetekben merész kartográfikus ábrázolásokra, párhuzamokra), nagy részük friss gondolatiságával megnyitotta az utat a kulturális jelenségek problematikájának kezelésére és ezek ma is zsinórmértékül szolgálhatnak a néprajzkutatók számára. NOPCSA albanológiai munkássága túl sokrétű és összetett ahhoz, hogy kereteinken belül maradvak akárcsak nagy vonalaiban is bemutatthassuk, hiszen személyében nem csak a hazai, hanem a nemzetközi albanológia egyik legkiemelkedőbb alakját tisztelhetjük. Jelentőségének megfelelő hangsúlyt ad az a tény is, hogy ő az egyetlen magyar tudós, akit az albán néprajz – FRANC NOPÇA néven – úttörői között tisztel és „sajátjának” tekint.

NOPCSA báró tevékenysége alatt az Albánia iránti érdeklődés újabb hulláma csapott fel. Az ifjútörökök mozgalmával párhuzamosan a kis ország a függetlenségéért harcolt, amit 1912-ben ki is vívott. A függetlenségi harcok színteréről, a hőiesen küzdő maroknyi népről számos magyar újságíró tudósított (pl. CZIRBUSZ GÉZA, HERCZEG FERENC, SZEGH DEZSŐ), akiknek az országot járva módjuk nyílt néprajzi érdekességek megfigyelésére is, s ezekről lapjukat tudósították.

A későbbiekben Albánia függetlensége újabb geopolitikai problémákat vetett fel. A balkáni hegemonia iránti vetélkedésben az 1913. évi londoni nagykövetségi konferencia az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá helyezte az országot. A császári és királyi katonák pár évvel később megszállták a területet, s az első világháború során végig ellenőrzésük alatt is tartották. Ily módon Albánia gyakorlatilag a monarchia része lett, s ezzel mód nyílt a kevésbé ismert vidék módszeres, tudományos feltérképezésére is.

Az akadémia magára vállalta ezt a munkát, s 1913–18 között előbb Adria-, majd Balkán-kutató expedíciókat szervezett. Az Adria-kutatás kifejezetten természettudományos célkitűzéssel indult meg, s feladata az Adriai-tenger keleti partvonalának és szigeteinek felmérése volt. Az első, 1913 őszén sorra kerülő úton vett részt HANKÓ BÉLA zoológus, aki a néprajztudomány történetébe is beírta nevét háziállataink történeti kérdéseinek tárgyalásával – és albániai néprajzi kutatásaival. A közép-albániai partokon, a Semani és Shkumbini folyók torkolata között elterülő karavastai mocsárvidék vízi életéről, halászatáról, vadfogásáról végzett kiváló néprajzi megfigyeléseket, de emellett egy Muzakia (Myzeqeja) vidéki lakodalmat is megörökített (a partvidék későbbi lecsapolását követően a mocsár lagúnává szelődött, a mai térképeken Laguna e Karavastase néven tűnik fel). A Balkán-kutató expedíciókon a természettudományok mellett már más szakágak képviselői is részt vettek. Így az 1917. évi, második út tagja volt a néprajzkutató ERNYEI JÓZSEF és az Erdélyi Múzeum régiség-tárának tisztviselője, BUDAY ÁRPÁD is. A féléves expedíció során megfordultak Albániában is, de különös módon ERNYEI esetleges kutatási eredményeit nem publikálta, ezzel szemben BUDAY részletesen leírta és közreadta Metohia (Metohija, néprajzi tájként Rrafshi i Dukagjinit) vidékének római és török kori építészeti, valamint gazdálkodási archeológiai emlékeit. Az expedíciókkal egy időben végzett önerőből kutatásokat a Balkán-félszigeten a földrajztudós HAVASS REZSŐ, aki 1916-ban Shkodrától Valonáig (Vlora) bejárta az albán partokat, s néprajzi megfigyeléseket is tartalmazó útbeszámolót, történeti-földrajzi bemutatást adott közre tapasztalataiból.

A kutatókon kívül számos megszálló magyar katona is megfordult Albániában, s közülük a tudományos érdeklődésűek kimerészkedtek a garnizonok falain túlra is, hogy megismerkedjenek a sasfiókok életével (egyes értelmezések szerint a shqiptar népnév jelentése 'sasfiók', s ennek eredetét még az illír időkig, Pyrrhus epiróta királlyal kapcsolatos történelmi anekdotáig is visz-

szavezetik). Az első világháború éveiben Albániában állomásozó, földrajzi érdeklődésű TEMESY GYÖZÖ rendkívül figyelemreméltó könyvet írt élményeiből, csaknem 20 évvel később. Munkáját nemzetközi szakirodalommal is megtámogatta, de pusztán önnön néprajzi megfigyelései számontartásra érdemessé teszik a könyvet. Shkodrai parancsnokaitól minduntalan engedélyt kért a környék bebarangolására. Ennek során albán kísérőivel az ott töltött másfél év során bejárta a Malesia vidékét, a Shkodrai-medencét (Ultesira se Mbishkodrës, néprajzi tájként Bregu i Bunës és Bregu i Drinit) és Zadrimát, valamint egy ízben Lezhán és Durrësin át Beratiig is eljutott, s mindvégig nyitott szemmel és nyitott jegyzetfüzettel járta útjait. Könyve minden lapján talál az etnográfus a népelet, néphagyomány jelenségeit megörökítő megfigyelést, de a kötet végén TEMESY a szélesebb társadalmi rendszerbe helyezett vérbosszúról hosszabban is értekezik. Néprajzi szempontból kevésbé jelentős, inkább szépirodalmi és riporttértekkel bíró munka az ekkor szintén az országban – és a monarchia mundérjában – tartózkodó ILLÉS BÉLA visszaemlékezése.

A két világháború közötti időszakban gyakorlatilag szünet állott be az albániai magyar néprajzi kutatások terén. Igaz ugyan, hogy az országban különböző körök megbízását teljesítő magyarok – pl. a kereskedelmi lehetőségeket felmérő OLEJÁK KÁROLY, a Korçában misszionáriusként tartózkodó PARRAGH LAJOS, az újságíró SOMOGYI JÓZSEF – írtak útjaikról néprajzi adalékokat is tartalmazó beszámolókat, ezek azonban a korábbiakhoz mérten nem sok újabb adattal egészítették ki Albániára vonatkozó ismereteinket.

A második világháborút követően, az ENVER HOXHA-éra beköszöntével újabb lehetőségek nyíltak meg a két ország tudományos-kulturális együttműködésében. A testvéri országba eleinte csupán „vonalas” újságírók utaztak – pl. FEKETE SÁNDOR, BARABÁS TIBOR –, s úgynevezett néprajzi, szociográfiai megfigyeléseket végeztek a „tito- és monarcho-fasiszták gyűrűjébe zárt” albán nép körében. Ezek a megfigyelések inkább romboló hatásúak voltak, hiszen úgy állították be Albániát, mint ahol szakítottak mindennel, ami a múltat, az elnyomást idézi, jelenük dicsfényben ragyog és még a falusi életforma is fourier-i falanszter szintjén jelenik meg. Ehhez ráadásul segédkezet nyújtottak azok az ekkor magyarul megjelenő könyvek, útbeszámolók, amelyek hasonló szellemben ábrázolták Albániát – szerzőik KURT SELIGER és ILJA KROPOTKIN. (Kis fenntartással mellettük említhető, bár helyenként jó néprajzi képet ad az albánokról és az albániai nemzetiségekről PIERRE COURTADE könyve.)

Az új éra első, néprajzi szempontból is feltétlenül tudományos jelentőséggel bíró albániai útjára 1952 nyarán került sor, amikor az albán szótár kidolgozásán munkálkodó TAMÁS LAJOS két hónapot albán nyelvész kollégákkal töltött, s beutazta az országot. Ennek során a balkáni filológiában jártas nyelvészprofesszor a nyelvjárásokkal is foglalkozott, s a két alapvető albán dialektus (máig vita tárgya, hogy egyáltalán dialektusok-e), a geg és a toszk történetét, nyelvi eltéréseit és ismérveit tanulmányjaiban is lefektette. Később albán vonatkozású néprajzi irodalmunkat tovább bővítette a munkásfolklor terén is: a társszerkesztésében megjelent albán költészeti antológiában helyet kapott három ENVER HOXHÁRÓL szóló munkásdal (persze amennyiben feltételezzük, hogy ezek nem műköltészeti alkotások). Vele egy időben járt Albániában, s azóta is rendszeresen visszatér az albánok közé, szakmai kapcsolatait ápolja fiatalabb pályatársa, SCHÜTZ ISTVÁN. Ő maga nyelvészként két kötetnyi albán népköltészeti alkotást – népmeséket, históriás énekeket, balladákat és népdalokat – is sajtó alá rendezett, főként a már klasszikus albán népköltési gyűjtemény, a *Visaret e kombit* ('A nemzet kincsesládája', 1937–44) tizenöt kötetes anyagából válogatva. Emellett az 1980-as években Kosovóban végzett gyűjtőútjai nyo-

mán, többnyire nyelvészeti és történeti megközelítéssel, értékes népköltészeti tárgyú elemzéseket adott közre.

A magyar néprajzi albanológia gyakorlatilag máig ható lendületet vett 1959 nyarán, KATONA IMRE és ANDRÁSFALVY BERTALAN gyűjtőútjával. Ha ma etnográfuskörökben szóba kerül Albánia-kutatásunk múltja és az arra vonatkozó jövőbeni tervek, THALLÓCZY és NOPCSA kiemelkedő munkásságán túlmenően nem mehetünk el e két kutató – remélhetően hagyományteremtő – eredményei mellett sem. 1959-ben másfél hónapot töltöttek az országban, albán kollégák kíséretében bejárták a Malesia e Madhë és a déli Labëria közötti területet, de gyűjtőútjuk alapján véve Észak-Albániára összpontosult. Az országban töltött 6 hét alatt sokretű kutatásra nyílt lehetőségük – KATONA a törzsi és nagycsaládi társadalm szerkezet és a népköltészet, ANDRÁSFALVY pedig a szőlőtermelés tanulmányozására koncentrált –, s ezek eredményeinek egy részét tanulmányaikban is közreadták. KATONA IMRE kiváló írásában az albán epika rétegeit és jelenségeit tárja fel, kitérve az énekmondás alkalmaira, az énekmondók személyére és az albán nép hangszereire is; széles alappal szolgált ehhez saját albániai énekgyűjtése. Különösen érdeklődésre tarthat számot munkája abban az esetben, ha elgondoljuk: az albánok körében a legutóbbi időkig csak epikus énekek és alkalmi-szertartásos dalok éltek, a személyi líra kialakulása és fejlődése kis túlzással az emberi emlékezettel elérhető múltba megy vissza, s napjainkra is csupán egyes déli vidékeken vált elsődleges jelentőségűvé. ANDRÁSFALVY BERTALAN már kiutazásuk előtt tárgyalta a magyar vörös bor-kultúra egyes elemeinek (jellemzően a kádárka) balkáni eredetét, s albániai útján jórészt elmélete további igazolásának szentelte idejét – meggyőző sikerrel. Ennek során megfelelő alapot teremtett ahhoz is, hogy hazatérte után írt tanulmányaiban mély történeti kitekintéssel rendszerezze az albán szőlőművelési formákat, s nagy részletességgel dokumentált két koplíkui táncot is (*valle e shpatave* – 'kardok tánca'; *valle e logut* – 'réti tánc').*

Sajnos az ígéretes kutatások további lendületét drámai hirtelenséggel megakasztotta a történelem. ENVER HOXHA országa nem vette ki a részét az egész térségben mindinkább kibontakozó desztalinizálásból és inkább a keményre taposott sztálini-enveri ösvényen maradt. 1961-ig gyakorlatilag a KGST valamennyi tagországával megszakította kapcsolatait, s a nagy testvér, Kína gondoskodására bízta magát. Nem lehet eléggé sajnálni ezt a fordulatot, amely három évtizedre elszigetelt és konzervált egy országot, értékeitől megfosztott egy népet, s a politikai mellett a rendszer természetéből fakadóan elszakított minden tudományos és kulturális szálát Albánia és a térség között. Annyi más mellett így a magyar néprajz is Albánia hatalmas ciklopszfalain kívül rekedt egy emberöltőre.

Kötőanyag híján azonban a fal, ha sokára is (1991), de összeomlott. Ismét nyitva áll a lehetőség szakmánk előtt, hogy a régi-új hagyományait ízlelgető balkáni nép életét fürkéssze. Széles alap áll rendelkezésünkre – hála ERŐDI, STRAUZ, THALLÓCZY, NOPCSA, KATONA, ANDRÁSFALVY és mások erőfeszítéseinek –, amelyre lehet és kell is építkeznünk.

Értesüléseink szerint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Kulturális Antropológia Tanszékének egyik fiatal hallgatója, KORMOS ÉVA végzett a közelmúltban terepmunkát, nevezetesen szokásvizsgálatokat Észak-Albániában, s eredményeit napjainkban közzé is tette (sajnos a munka a beszerzés nehézségei okán még nem ismeretes előttünk). Csak remélni tudjuk, hogy a

* ANDRÁSFALVY tanulmányában határozott alakjukban közli a táncok nevét: *vallja* – 'a tánc'.

fecske ezúttal valóban nyarat csinál, s a közeljövőben további néprajzi kutatóutak vizik tudományukat közelebb a maroknyi albán nép alaposabb megismeréséhez.

Albániát megjárt kutatóink útvonalait képzeletbeli térképünkre felvázolva világossá válhat, hogy a magyar Albánia-kutatások immár hagyományosan az északi vidékekre koncentrálnak (Malësia, Dukagjini, kevésbé Gegeria – ez többi esetünkben néprajzi, nem nyelvi tájkategóriaként értendő!), s gyakorlatilag a déli toszkokról, *labokról* és *çamokról* meglehetősen keveset tudunk. Jobbára igaz ez nemzetközi szinten is, kizárólagos terepválasztásukat indokolva a kutatók inumár egy évszázada a zárt törzsi szervezetben élő, magas hegységi közösségek archaikus értékeire és értékrendjére, tradicionális életformájára hivatkoznak. Ennek bizonyítására gyakran utalnak az „egyedülálló”, több mint fél évezrede jobbára szájhagyomány útján terjedő szokásjogi kánon, a már említett Kanuni i Lekë Dukagjinit társadalomszervező erejére. Az érvelés azonban ezen a ponton nem állja meg a helyét. Mert bár való igaz, hogy az északi vidék népének tanulmányozása „régébbi múltba” viszi a kutatót, mint a délebbi tájak polgárosultabb közösségei, ám Albánia területének egésze meglepetésekkel szolgálhat a néprajzkutató számára. Szokásjogi szempontoknál maradva – és erről az Albánián kívüli néprajzi irodalom vajmi kevésbé vesz tudomást – az ország egészét át- meg átszövik a LEK DUKAGJININEK tulajdonított kánonhoz hasonlóan egész közösségek életét szervező és irányító jogszabályok, előírások, s jelentőségükben semmivel sem állnak a dukagjinas kánon mögött (Nyugat-Gegeriában Kruja központtal ismert a *Kanuni i Skënderbeut*, a déli Labëriában a *Kanuni i Labërisë*, sőt északon sem egyeduralkodóak DUKAGJINI törvényei: a Shkreli, Hoti, Kelmendi, Gruda, Trepshi és Kuçi törzsbeliek a *Kanuni i Maleve* előírásai szerint élnek). Terjedelmi okokból a részletezés nem áll módunkban, csupán akár egyetlen aspektusában is rá kívántunk világitani arra, hogy a jövőbeni néprajzi kutatások alkalmával kívánatos ugyan százados hagyományainkat követve a *malësorok* (Malësia lakói) és Dukagjini vidékiek további vizsgálata, de mindenképp üdvözlendő lehet a hazai néprajz látóterét tágitanunk a dél-albániai közösségeknek a néprajzi kutatásba való bevonásával.

A téma lezárásaként – minthogy magyar néprajzi albanológiáról van szó – nem mehetünk el szó nélkül a történelmi Magyarország területén élt albánok kutatástörténete mellett. Az összefüggő albán nyelvterület határait átlépve – mintegy 6 millió albániai, montenegrói, kosovói, macedóniai és görögországi albánról van szó –, Európában másutt is találkozhatunk albán népességgel, kisebb-nagyobb közösségeik diaszpórában élnek a térség számos más részén. Az albán nyelv egészen sajátosan külön kifejezést használ ezekre a diaszpórában élő nemzettársaira: *arbëresh*, illetve többes számban *arbëreshët*. Dalmáciában 120 ezer (*arbëreshët e Dalmacisë*), Olaszországban mintegy 100 ezer (*arbëreshët e Italisë*), Közép- és Dél-Görögországban ismeretlen lélekszámú (*arbëreshët e Greqisë*), Törökországban pedig 10 ezer (*arbëreshët e Turqisë*) albán él. Ismerünk ezentúl albánlakta településeket a tartományok nélküli Szerbiában, Bulgáriában, Romániában, Ukrajnában, Európán kívül Egyiptomban, az Egyesült Államokban, Latin-Amerikában és Ausztráliában is – nem is beszélve az utóbbi évtizedek Nyugat-Európát, főleg Németországot, Belgiumot és Svédországot megcélzó *kosovar* emigrációjáról.

A magyar szakirodalom ezek nem mindegyikéről vesz tudomást, jobbára három diaszpóraterrületükről szokás beszélni: a szicíliai és calabriai arbëreshokról, a Zára (Zadar) közelében élő, Borgo Erizzo-i (Borgo Erico vagy Arbëneshi) és a szerémségi albánokról. Különösen érdekesek lehetnek számunkra ez utóbbiak, a *kelemencek* (valószínűleg THALLÓCZY szóalkotása). A Rumai járás két községét – Hrtkovci és Nikinci; az albán szakirodalomban Hertkovce és Nikine – az 1730-as években alapította a török elleni állandó hadakozásokat megeléglő, hazáját elhagyó

Kelmendi törzs mintegy kétezres lélekszámú csoportja. Csupán mellékesen jegyezzük meg, hogy egyes források szerint a közeli Jarak is albánlakta falu, de erről maga az albániai néprajzi irodalom sem tud. THALLÓCZY LAJOS 1912-ben össze is foglalta a fent említett három albán közösségre vonatkozó ismereteinket, majd PALÓCZI EDGÁR külön is foglalkozott a kelemencek történetével, nyelvével, szőlőtermesztésével és juhtartásával. Felbecsülhetetlen értéket képvisel azonban velük kapcsolatosan tudománytörténetünkben WINDISCH KÁROLY GOTTLIEB 1782-es (!) munkája, amelynek köszönhetően szélesebb történeti megvilágításban is mód nyílik a szerémségi albánok vizsgálatára. WINDISCH gyakorlatilag még a betelepültek generációjával is találkozott, s írásában részletesen leírja eredetüket, történelmüket, nyelvüket és életmódjukat. S a legfontosabb, ami dolgozatának legbecsesebb része: a történetíró CORNIDES DÁNIEL segítségével összeállította a helyiek nyelvének rövidebb szótárát.

Sajnálatos, hogy albánjaink kutatása területén immár 80 éve néma csönd honol – de reméljük, hogy „csupán” nem értesültünk újabb eredményekről –, s így ma azt sem tudjuk, hogy a történelem viharai azóta elsodorták-e őket, elvesztették-e nyelvüket és identitásukat, vagy soknemzetiségű térségünk napjainkban is velük együtt színesebb és teljesebb.

TERBÓCS ATTILA

Válogatás a magyar albanológia irodalmából
(Néprajzi írások, útibeszámolók)*

- ANDRÁSFALVY, BERTALAN (1962): *Formen des albanischen Weinbaues*. — Acta Ethnographica, 11. 1–2.: 293–373.
- ANDRÁSFALVY BERTALAN (1963): *Párbajszerű táncainkról*. — Ethnographia, 74. 1.: 55–83.
- ANDRÁSFALVY, BERTALAN (1993): *Changes in Albanian culture as reflected in viticulture*. — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts*. Budapest, 49–51.
- BALCANICUS [NÉMETH JÓZSEF] (1914): *Albánok és macedonok*. — Magyar Figyelő, 4. 4.: 188–196.
- BARABÁS TIBOR (1948): *Albániai jegyzetek*. — Csillag, 2. 7.: 28–33.
- BUDAY ÁRPÁD (1918): *Régészeti kutatás Albániában [!]. Recherches archéologiques en Albanie*. — Kolozsvár
- CZIRBUSZ GÉZA (1915): *Albánia és az albán kérdés*. — Budapest
- ERÓDI BÉLA (1876): *Albánia és az albánok*. — Földrajzi Közlemények, 4. [6.]: 201–218.
- ERÓDI BÉLA (1878): *Az albánok*. — Fővárosi Lapok, 15. 210.: 1020–1021.
- ERÓDI BÉLA (1880): *Az albánok*. — Vasárnapi Ujság, 27. 8.: 119–120.
- ERÓDI BÉLA (1880): *Angela. (Albán ballada.)* — Vasárnapi Ujság, 27. 40.: 654–655.
- ERÓDI BÉLA (1880): *Az albánok költészete*. — Koszorú, 2. [12.]: 523–541.
- ERÓDI BÉLA (1880): *Albán nők otthon és házon kívül*. — Vasárnapi Ujság, 27. 50.: 820, 821.
- ERÓDI BÉLA (1892): *A Balkán-félszigeti népek költészetéből*. — Olcsó könyvtár, 844–845. Budapest

* NOPCSA FERENC albanológiai bibliográfiája e folyóirat egy korábbi fejezetében nagy részletességgel megtalálható, így az ő írásai nem kerültek be irodalomjegyzékünkbe.

- FEKETE SÁNDOR (1948): *Albánia, az ifjúság országa. Egy delegátus naplójegyzetei.* — Valóság, 4. 1.: 20–30.
- FILEP ANTAL (1980): [*Kelemencek*]. — ORTUTAY GYULA (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon. III. K–Né.* Budapest, 121.
- GÁBORJÁN ALICE [1956]: *Albánia.* — Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum füzetei. [Budapest]
- GUNDA BÉLA (1938): *Albánia.* — *A föld és lakói.* Budapest, 526–529.
- GYURKOVICS, GEORG VON (1881): *Albanien. Schilderungen von Land und Leuten.* — Hölder's geographische Jugend- und Volksbibliothek, 12. Wien
- HANKÓ BÉLA (1931, 1932): *Albán pákásztanyán. [I–II.]* — Debreceni Szemle, 5. 10.: 405–425., 6. 2.: 50–60.
- HANKÓ BÉLA [1933]: *Albán pákásztanyán.* — HANKÓ BÉLA: *Vizen és vizparton.* Könyvbarátok kis könyve. Budapest, 7–77.
- HAVASS REZSŐ (1916): *A Lovcsen és Valona. A Bocche di Cattaro – Montenegro – Albánia.* — A Tenger, 6.: 97–120.
- H[ERCZE]G F. [ERENC] (1909): *Albánia.* — Az Ujság, 7. 32.: 1–3.
- HERCZEG FERENC (1913): *Albániából. Pillanatnyi fölvételek.* — Magyar Figyelő, 3. 2.: 263–271.
- HORVÁTH ÖDÖN (1902): *Albánia. [I–II.]* — Budapesti Szemle, 111. 307.: 1–30, 308.: 177–214.
- HUNFALVY JÁNOS (1884): *Albánia földalukulata, partvidéke, hegyei, folyói, lakosai, helységei, az új politikai határ Görögország felé.* — HUNFALVY JÁNOS: *Dél-Európa, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra.* Budapest, 291–308.
- IHNÁTKÓ GYÖRGY (1865): *Az albánok és montenegróiakról. (Uti rajz, új görögöl.). [I–III.]* — Fővárosi Lapok, 2. 154.: 584–585, 155.: 588–589, 156.: 592–593.
- ILLÉS BÉLA [1946]: *Szkipetárok.* — Budapest
- KATONA, IMRE (1973): *Albanische Epik. Lieder und Spielleute – Vortrag und Zuhörer.* — Acta Ethnographica, 22. [1–2.]: 319–346.
- KATONA IMRE (1975): *Az albán epika. (Énekek és énekmondók, előadás és hallgatóság).* — Népi Kultúra – Népi Társadalom, 8.: 339–366.
- KATONA, IMRE (1993): *Tribal remnants, regional, ethnic and religious groups in Albania.* — DUDICH, ENDRE – HÁLA, JÓZSEF (eds.): *International Conference on Ferenc Nopcsa and Albania, 13–14 October 1993. Abstracts.* Budapest, 45–48.
- KÉRI PÁL (1912): *Szerbek és albánok.* — Magyar Figyelő, 2. 4.: 338–344.
- KORMOS ÉVA (1996): *Albánia. Az emberélet fordulói. Halál, vallás, esküvő: átmeneti rítusok a balkáni társadalomban.* — Budapest
- KOVÁCS ÁGNES (szerk.) (1960): *Tündér Ilona.* — Népek meséi, 5. Budapest
- KÓRÓSI MÁRIA (1994): *Két nyár Albániában. Naplólevél Anyámnak.* — Durrës – Tirana – Budapest
- M. A. (1870): *Az albániai háremekből. Dora d'Istria (Koltzoff-Massalsky hercegnő) után.* — A „Magyar Polgár” Nagy Naptára, 2.: 115–118.
- M. B. (1865): *Az albánok.* — Családi Kör, 6. 20.: 458–459.
- OLEJÁK KÁROLY (1925): *Utazás Középalbániában.* — Budapest
- PALÓCZI EDGÁR (1914): *Albán telepek Magyarországon.* — Pesti Hírlap, 36. 132.: 65–66.
- PARRAGH LAJOS (1938): *Sasok országa.* — Missziói füzetek, 78. Budapest
- PARRAGH LAJOS [1939]: *Áldott megbízás.* — Albán misszió, 1. [Budapest]

- PARRAGH LAJOS [1939]: *Szent szolgálát*. — Albán misszió, 2. [Budapest]
- S. Á. (1879): *Az arnauták közt*. (*Saját munkatársunktól.*) — Pesti Napló, 30. 251. reggeli kiadás: 1.
- S. Á. (1879): *Utazás Albániában*. (*Saját munkatársunktól.*) — Pesti Napló. 30. 255. reggeli kiadás: 1–2.
- S. [ÁMI] L. [AJOS] (1877): *A miriditák népe Albániában*. — Vasárnapi Ujság, 24. 11.: 169–170.
- SCHÜTZ ISTVÁN (szerk.) (1957): *A föld szépe. Albán népmesék*. — Népek meséi, 1. Budapest
- SCHÜTZ ISTVÁN (szerk.) (1968): *Virágzik a pomagránát. Albán históriás énekek, balladák és népdalok*. — Budapest
- SCHÜTZ ISTVÁN (1985): *Des „Comans noirs” dans la poésie populaire albanaise*. — Acta Orientalia, 39. 2–3.: 193–208.
- SCHÜTZ ISTVÁN (1986): *Les contacts médiévaux albano-comans reflétés par l'onomastique de Kosovo*. — Acta Orientalia, 40. 2–3.: 293–300.
- SOMLYÓ GYÖRGY – TAMÁS LAJOS (szerk.) (1952): *Albán költők antológiája*. — Budapest
- SOMOGYI JÓZSEF (1939): *Albánia*. — A Földgömb, 10. 8.: 281–288.
- STRAUSZ ADOLF (1888): *A Balkan [!] félsziget. I. Macedonia, Észak-Albánia és Montenegró*. — Budapest
- SZEGH DEZSÓ (1910): *Az albánok*. — Vasárnapi Ujság, 57. 22.: 466–468.
- SZEGH DEZSÓ (1914): *Az albán föld és az albán nép*. — Uránia, 15. 6–8.: 275–286.
- SZEKRÉNYESSY KÁLMÁN (1880): *Utazás Délalbániában. (Úti-naplóból).* [I–II.] — Fővárosi Lapok, 17. 172.: 858–859, 174.: 868–869.
- SZENTKIRÁLYI JÁNOS (1953): *Albániai útinapló*. [I–III.] — Művelt Nép, 4. 2.: 6–7, 3.: 10–11, 4.: 22–23.
- TAMÁS LAJOS (1953): *Albániai tanulmányutam. Az albán nemzeti és irodalmi nyelv kérdése*. — A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 3. 3.: 265–293.
- TEMESY GYÖZÖ [1939]: *Sasok országában*. — A Magyar Földrajzi Társaság könyvtára. Budapest
- THALLÓCZY LAJOS (1882): *Albániából*. — THALLÓCZY LAJOS: *Utazás a Levantében. A keleti kereskedelem története Magyarországon*. Budapest, 54–68.
- THALLÓCZY LAJOS (1901): *Tanulmányok a Balkán-félsziget telepedési története köréből. I.* — Budapesti Szemle, 107. 297.: 321–352.
- THALLÓCZY LAJOS (1912): *Albán diaspora*. — Történeti Szemle, 1. 1–39.
- THALLÓCZY, LUDOVICUS DE – JIREČEK, CONSTANTINUS – SUFFLAY, EMILIANUS DE (1913, 1918): *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. I–II.* — Vindobona
- THALLÓCZY, LUDWIG VON (Hrsg.) (1916): *Illyrisch-albanische Forschungen. I–II.* — München–Leipzig
- WINDISCH, O. [WINDISCH KÁROLY GOTTLIEB] (1782): *Von den Klementinem in Syrmien. Mit einem Kupfer*. — Ungrisches Magazin, 2. 1.: 77–89.
- x [PÉTERFY JENŐ?] (1880): *A miriditák*. — Vasárnapi Ujság, 27. 38.: 625, 630.
- ZURÁNYI ISTVÁN (1901): *Albánia*. — Ethnographia, 12. 9.: 404–409.
- Albánia [1988]: *Néprajz*. — *Albánia*. Nagel útienciklopédiák. [Pécs], 46–55.

- Bucsánszky Naptára (1856): *Egy albánia [!] nemzeti öltönyében.* — Bucsánszky Alajos Nagy Képes Naptára, 9.: 41.
- Ethnographia (1951): *Tudományos munka az Albán Népköztársaságban.* — Ethnographia, 62. 1–2.: 230–234.
- Fillértár (1835): *Albani [!] lakodalom.* — Fillértár, 2. 1835–1836. 46.: 365–366.
- Képes Vasárnap (1939): *Albánia.* — Képes Vasárnap, [3.] 17.: 3–4.
- Nemzeti Társalkodó (1844): *Az Albánok Törökországban.* — Nemzeti Társalkodó, [15.] 27.: 211–215.
- Regélő (1837): *Kelemeniek tót országban. (Képpel együtt).* — Regélő, 5. 51.: 401–402, 52.: 415.
- Vasárnapi Ujság (1876): *Skutari.* — Vasárnapi Ujság, 23. 31.: 485–486.
- Vasárnapi Ujság (1879): *Albán nő.* — Vasárnapi Ujság, 26. 1.: 8.
- Vasárnapi Ujság (1879): *Az albánok.* — Vasárnapi Ujság, 26. 40.: 642.
- Vasárnapi Ujság (1880): *Skutáriból.* — Vasárnapi Ujság, 27. 22.: 356.
- Vasárnapi Ujság (1880): *Az új görög határról.* — Vasárnapi Ujság, 27. 37.: 608–609, 611.
- Vasárnapi Ujság (1880): *A Szent-Keresztről nevezett kolostor a csodatevő kuttal Albániában. Zveřina rajzához.* — Vasárnapi Ujság, 27. 48.: 788–790.
- Vasárnapi Ujság (1882): *A mohamedán temetők.* — Vasárnapi Ujság, 29. 50.: 793, 797–798

Vándorlásaim Albániában

Augusztus elején Cattarón át Albániába mentem. Ezúttal titokban akartam átjutni a határon. Cattaróba menet az Ungaro-Croata egyik gőzösen megismerkedtem az albán Mark Gjekuval. Megkérdezte, hova utazom és mikor azt válaszoltam, hogy Montenegróba, érdeklődött, vajon elmegyek-e Albániába is.

– Nem – feleltem –, mert nálatok sok a veszély. Ti albánok egytől egyig rablók vagytok és megölitek az idegent.

Mark tiltakozott, én nevettem és kifejtettem, hogy útlevelem nem érvényes Törökországba, különben is, fegyveresen nem engednék át a montenegrói és török határon.

Mark vendégbarátságát bántotta az idegenek életveszélyére vonatkozó megjegyzésem, s hogy meggyőzőn az ellenkezőjéről, meghívott magához és megígérte, hogy fegyverestül átcsempész a határon, csak hogy meglátogassam.

Tetszett az ötlet, de egy ideig ellenkeztem, mintha félnék és csak később fogadtam el a meghívást. Minden pompásan ment. Ha azonban már beszélgetésünk elején arra kértem volna, csempésszen át a határon, gyanút fogott volna: látva azt, hogy hasznot akarok belőle húzni, pénzt kért volna, esetleg nem bizva tervemben, el is árult volna. Így azonban örült, hogy elfogadtam meghívását. Eltekintve attól, hogy fogalmam sem volt Mark kilétéről, azt sem tudtam, mit tart-sak intelligenciája felől, és így meg tudom-e vele értetni, hogy Szkutariba ugyan szabad az utam, de a Prokletijébe aligha juthatok be.

A hőmérő árnyékban 37 C°-ot mutatott, amikor 1907. augusztus 8-án elhagytam Podgoricát, hogy tervem értelmében másodízben nyomuljak be a montenegrói és albán hegyes vadonba, ahol az utazók az „Elátkozott Hegyek” európai ember nem járta vidékén sejtették az Észak-Albán-Alpok legmagasabb orrát.

Markon kívül a Gruda törzs tagjai csatlakoztak ahhoz a kis csapathoz, amellyel a török határ felé közeledtem. A grudaiak a podgoricai vásárról voltak éppen hazatérőben. Velünk volt még egy tucat grudai, akik, mint Mark is, Budapest közelében, a tótmegyeri téglavetőben dolgoztak, s megtakarított pénzükkel vidám hangulatban tértek vissza hazájukba.

Mark Gjeku, új barátaim legtekintélyesebbike, holmim szállítására egy csontos, durva szőrű albán hegyi lovat hajtott fel. Útitáskáimon kívül kukoricát és sót, ágyterítőket, köcsögöket, egy mécesest és egyéb házi szerszámot málháztunk fel lovamra. Egy hatalmas sütőlapát már nem fért föl a toronymagas málhára, úgyhogy boldog tulajdonosa, a Martini fegyverrel vétezett, szép szál marcona albán általános derűtséget keltve napernyőt rögtönzött a sütőlapátból. Többi kísérőm valódi, kék és piros csikú ernyővel büszkélkedett. Európa valamennyi luxustárgya közül a legnépszerűbb Albániában kétségkívül a napernyő. Majdnem népszerűbb a szappannál.

A könnyű déli szél kissé lehűtötte a dél tűrhetetlen forróságát. A gyalogló társaság, élén Mark Gjekuval boldogan masírozott hazafelé, otthon maradt törzstestvéreik, akikkel Podgoricában találkoztak, örültek a viszontlátásnak, engem pedig a számomra új helyzet érdekelt. Albániát és rokonszenves, bár némileg civilizálatlan lakosságát már megelőző útjaimról ismertem. Eleddig rendszerint Szkutari felől nyomultam be hazájukba és utazásaim inkább csak parókiáról parókiára való vándorlások voltak. Ezúttal azonban hirtelen hagytam el „Európát” és közvetlenül a hegyi lakossággal kerültem össze. Egyéb okom is volt azonban az örömrre: kilátásom volt rá, hogy Észak-Albánia legmagasabb, szűzi orrait megmászhatom.

A síkság az albán kereskedésekkel túltömött Podgorica és Tuzi, illetve a legközelebbi török határállomás: Dinosha között kopár, mészktörmelékkal borított vidék. Helyenként bevetett gabonatóblái átvonulásunk idején már le voltak aratva. A tarlón kívül az utolsó hetek szárazsága és a barna, mindenfelé heverő mészktörmelék nem valami barátságos szint kölcsönöztek a tájnak. A keleten emelkedő, mérsékelt magasságú kerek mészhegyek egyhangú alakjai világos, fehéresszürke színben ragyogtak.

Diluvialis törmelékkel borított síkság, sem geográfiaileg, sem geológiailag nem különösen figyelemreméltó, úgyhogy minden figyelmemet új barátaim beszélgetésére összpontosíthattam. A legtöbb grudai azokról a benyomásairól számolt be, amelyeket Budapesten szerzett. Érdekesen hasonlították össze a magyar fővárost Szkutarival. Az otthoniak azt kérdezték többek között világlátott honfitársaiktól, vajon a budapesti bazar nagyobb-e a szkutarinál, ami eléggé jellemző azoknak a gondolkodásmódjára, akik sohasem jártak saját határukon túl. A hallgatóságra meglehetősen hatottak a budapesti és általában európai úton szerzett tapasztalatok és láthatólag tági-tották az autochton lakosság látókörét.

Dinosha előtt egy kicsiny, a katonai térképen (1:200 000) fel nem tüntetett vízerre haladtunk keresztül, amely nyilván azonos az E. Schulz által említett patakmal. Vízszintesen fekvő, különböző szilárd konglomerátpadokból álló partjai – az időszakos áradás folytonos aláaknázó munkája következtében – a víz színe fölé boruló falak. Ha hűs menedéket nem nyújtottak is számunkra, mindenesetre árnyékos enyhelyet találtunk alattuk. Nem is mulasztottuk volna el, hogy egy cigarettát ne élvezzünk a rég nélkülözött árnyékban. Nagy sietve megbújtunk a parti sziklafalak alatt és előkerültek a hatalmas, félliteres bőr dohányzacskók, az ottomán dohányjövedéknek alá nem vetett tartalmukkal. A kíséretünkben levő asszonyoknak be kellett érniük egy kevésbé árnyékos hellyel, de cigarettá az ő számukra is jutott.

Engem azzal leptek meg barátaim, hogy jókora üveg tejet ajánlottak fel, amelyet titokban Podgoricából hoztak magukkal számomra. Az egész úton gondosan ügyeltek, nehogy a tej kicsurogjon az üvegből. Ez a meglepetés is egyike volt azoknak a tolakodás nélküli, csöndes figyelmekeknek, amely sok apróságban megnyilatkozik. Ez a természetes vonás Észak-Albánia hegyaljánál nagyon gyakori jelenség, Európában azonban gyökeresen kiveszett.

Felfrissülve, délután 2 óra tájt eljutottunk a török–montenegrói határ közelébe. A határt Omerbozha közelében léptük át. Az átkelés helyét mi sem árulja el, legfeljebb a sok vad gránát-cserje és a mediterrán flóra egyéb, többé-kevésbé tüskés bokrai vallanak arra, hogy lakott hely közelében járunk.

Dinosha közelében felhívták figyelmemet egy állítólag nagyon régi templomra. Feliratos vagy díszített kövek hiányában sajnos semmiből sem lehetett a rom korára következtetnem. Dinoshában a császári ottomán hatóságot egy vámtiszt és néhány jól öltözött katona, nizam képviseli.

Megérkezésünkkor a rendőrség egész személyzete mélyszéles álomban szendergett. Mi ugyanis, tudva azt, hogy a török hivatalnokok a déli hőséget átalusszák, szándékosan éppen déltájt keltünk útra Podgoricából. Egyetlen kolxhit, egy vámőrt találtunk ébren, aki a dinoshai hanban kávéját szűrte. Természetesen át akarta vizsgálni lóhátra hevederezett poggyászatunkat, amelybe puskám is el volt csomagolva. Mark azonban rávette, hogy igyon velünk előbb egy pohár málnaszörpöt. A kolxhi hajlott a szóra. Az első szörpöt egy kávé követte, azután újra szirupot, majd kávé ittunk, s mikor végre jó egy óra múltán a kolxhi lement a lépcsőkön, hogy megvizsgálja a teherhordó lovat, a lent tartózkodó albánok azzal fogadták, hogy ennyi ideig

mégsem várhattak a vámvizsgálatra, miért is az állítólag sánta lovat – hogy még napnyugta előtt elérhessék Selishtát – az asszonyokkal előreküldték. Bizonyos, vitatták a derék albánok, hogy a beteg állat a homályban nem csak eltévedt volna, de még el is törte volna sánta lábát a rossz úton. A fait accompli elé állított kolxhi bizonykodott, hogy legközelebb annál behatóbban meg fogja vizsgálni poggyászunkat, elbűcsűzött, s ezzel a dolog el volt intézve. Eszébe sem jutott természetesen, miután nem tartozott hivatali teendői közé, hogy érdeklődjön útlevelem után. Útlevelem ugyan láttamozva volt Szkutariba, amit Mark Gjeku sem tudott, úgyhogy semmi különösebb bajom nem eshetett volna még abban az esetben sem, ha a határőr feltartóztat, de tartottam tőle, hogy ha be kell mennem Szkutariba, ott akadékoskodni találnak és esetleg nem engednek tovább, miért is abból indultam ki, hogy legokosabb el sem menni Szkutariba. Mark Gjeku előtt azért titkoltam el, hogy útlevelem van Szkutariba, nehogy a határ átlépésekor bármit is elmulasszon a kívánatos gondosságból, de meg különben is eleinte úgy tettem, mintha Albániába való behatolás nem is lett volna szándékomban, úgyhogy következetesnek kellett maradnom Markkal szemben. Mivel a török–montenegrói határt észrevétlenül sikerült átlépnem, jó ideig zavartalanul járhattam–kelhettem Albánia magas hegyvidékén. A török hatóságok utóbb természetesen megtudták, hogy arra jártam.

Hála Mark elővigyázatosságának, Dinoshát baj nélkül jártam meg. Dinoshán túl azonban lényegesen megváltozott a környezetünk: bejutottunk a Cemi-völgybe és békés kísérorimból egyszerre látszólag veszélyes cimborák lettek. Innár hazai földön járva, valamennyi albán sorra, rendre magához vette barátainál hagyott Martini és Wernld puskáját. Máskülönbön azonban a hazatérő grudaiak úgy vonultak be törzsük területére, mintha diadalútról jönnének. Valamennyi magaslatról és a Cemi túlsó partjáról üdvkiáltásokkal és ünnepi lövöldözéssel fogadták őket és hamar híre ment, hogy a Gruda törzs pionirjai, akik elsől vállalkoztak arra, hogy idegenbe mennek pénzt keresni, sikerrel és jó egészségben, teljes számban tértek vissza. Az a 25 Napoleon-arany, amelyet Mark Gjeku mutogatott, minden szónál ékeesebben bizonyította a vállalkozás anyagi eredményét. Egyik-másik kíváncsit meglepte a hazatérő férfiak dagadt keze, mert a kemény munka nem kedvenc foglalkozása a malésoroknak.

Mindenki, akivel találkoztunk, „Hos gjelden”-nel, a grudai köszöntéssel üdvözölt és nyomban érdeklődött a hazatérők után és budapesti tartózkodásuk után, úgyhogy minden telep mellett meg kellett innunk vagy egy pohár tejet, vagy egy csésze kávé, néhol legalább egy korty vizet, ami meglehetősen meglágyította utunkat.

Dinoshától Selishtáig a Cemi völgyében haladtunk, amelyet ősrégi eredetű, de még mindig használatban levő barlanglakásai tesznek érdekessé. Mint a Dinoshá előtti vízfolyásban, úgy itt is keményebb, esővíz megszilárdította diluviális rétegek állanak ki a vízparton és a kimosott rétegek fölött. Kisebb-nagyobb üregek képződtek ilyenformán, amelyeket vagy rőzsével, vagy alacsony száraz fallal kell csak elzárni, hogy lakásul szolgáljanak. A nyári hónapok alatt juhászok húzódnak meg bennük, lakóik zömét azonban a helyszüke arra kényszeríti, hogy a nap jó részét a szabadban töltsék. Különösen ezek a modern, de rosszindulatúnak nem mondható, civilizálatlan trogloditák üdvözöltek és vendégeltek meg bennünket szívélyesen.

A Cemi völgyének pásztorszállásam kívül azonban egyéb jóindulatú akadályokat is le kellett küzdenünk. Mindenütt, ahol a folyóparton egyetlen foltnyi sík föld akad, kullák vagy házak állnak, és ahol több a hely, ott dohánnyal, kukoricával és gabonával bevetett szántóföld terül el. A kerítéseken sok helyütt szőlő terem, amely, noha korántsem gazdátlan, mégis úgy látszik

mindenki számára nő, mert senki sem veszi rossz néven, sőt természetesnek tartja, hogy az arra járó vándor lecsip belőle néhány szemet.

A pásztorok, kullák, házak és az izletes szőlő alaposan megnyújtották utunkat, úgyhogy meglehetősen későn jutottunk csak el Selishtára. Mark Gjeku háza közvetlen közelében át kellett egy életveszélyes, pusztán vesszőből font hidacsán kelnünk a Cemin.

A nap hevét este a Cemi hűvös habjaiban hűtöttem le, amit mindenki érthetőnek talált, csak vendéglátó gazdám nem, aki attól tartott, hogy látat találok összeszedni. A szünyogoktól hemzsegő parton nyilván ezért nem szeretnek albánjaim fürödni.

Augusztus 9-én Mark Gjeku vendégszerető hajlékából átköltöztem a 320 m t. sz. f. magasságban fekvő grudai plébániára, majd a kastrati vidéken fekvő Troboiniba. Grudában éppen épült az új lelkészlak, a régít pedig már felhagyták, úgyhogy tartózkodásom nem volt éppenséggel kellemes, a kisebb nehézségeken azonban átsegített a lelkész szívessége. Troboiniben régi ismerősre és figyelmes házigazdára bukkantam don Luigj Bushati, vagy ahogyan nikaji nyája nevezi: Pater Nou személyében.

Troboini lakossága nyomban igénybe vette geológiai ismereteimet, mert karszterületének egyetlen forrása kiapadt. A dolog nem volt egyszerű, mert csakhamar kitűnt, hogy a forrás mindössze egyetlen vékony vízer volt, amely új föld alatti bűvöhelyet talált. Mivel a nyári szárazságban a troboini templomtól északra, háromnegyed órányi távolságban bugyogó Kroni i Zi forrás is kiapadt, azt ajánlottam embereimnek, vizsgálják meg vízre az északi irányban még valamivel messzebb eső Shpella Prengut barlangot, Grudáról Troboini felé gyalogolva ugyanis a barlang lefelé vezető torkolatában nagyobb nyirkos területeket és szinterképződményeket láttam. Hogy tanácsomat megfogadták-e, máig sem tudom.

Visszatérve eredménytelen geológiai szakvéleményemről a templomhoz, találkoztam egy Albániára jellemző amazonnal, vergjineshával, akikről újabban E. Schulz, régebben Hahn és Steinmetz emlékeztek meg írásaikban. A vergjin, akivel találkoztam, egy fiatal leány volt, aki, nehogy el kelljen szakadnia atyjától, lemondott nőiségéről és férfiruhát öltött. A festőien szép, fégyveres ifjún, aki dohányozva ült a férfiak között, mi sem árulta el, hogy idegen nemet képvisel a társaságban.

Másnap, augusztus 10-én a Hoti területére eső Brigjjába mentem. Éppen jókor érkeztem, hogy még részt vehessek a misén és a pap ebédjén. A lelkész kerített számomra egy, a helyi viszonyokat jól ismerő kíséret, akivel azután a már ismert Fushë-Rapshán át a Veleçik területén fekvő Gropa Ahit kunyhócsoporthoz gyalogoltam. Itt töltöttem első éjszakámat az albán magas hegység juhászai között. Víz helyet havat (firnhavat), feketekávét helyett hó és juhtej keverékét ittuk és ebből tudtam meg, hogy nem faluban, hanem csak ideiglenes telepen vagyunk. A falvak szegényes viskója ugyanis nem sokban különbözik a havasi pásztorkunyhótól, úgyhogy hajlékom ideiglenes voltát a táplálkozási viszonyokból kellett kiolvasnom.

Két napig élveztem a Hoti és Kastrati törzsek vendégharáságát. Harmadnap Bogára mentem, ahol már megelőző útjaim során megfordultam. Okoli e Bogesban Mark Gjekuval, aki idáig kísért, Zef Martini vesszőkből font nyári kunyhójában szálltam meg. Nyájas házigazdánk albán fogalmak szerint nagyon bőséges vacsorával vendégtelt meg, másnap reggel pedig megváltam eddigi kísérőimtől, Mark Gjekutól, aki visszatért Grudába és továbbmentem Thethi felé.

Bunit i Thorës havasi kunyhói csaknem pontosan a fele úton fekszenek Okoli i Bogës és Thethi között, mintha csak azért épültek volna, hogy déli pihenőt tartsunk. Nehéz volt eldönteni, melyik kunyhót válasszuk ki, mert mindenki meg akart vendégléni. A döntést kísérőimre biz-

tam. Rendkívül melegen, barátságosan fogadtak bennünket. A kukoricakenyérből, erjesztett tejből és maze-nak nevezett, túróból, sajtból és kukoricalisztből kevert ételből álló ebéd után embereim lepihentek, magam pedig körülnéztem a hegység e zugában, amerre „európai” ember még nem járt. A tornyosuló viharfelhők csakhamar visszakergettek a kunyhókhoz. A vihar hamarosan elvonult, újra kimehettünk a szabadba és mivel a havasi pástorkunyhók tisztátlan volta nem volt valami hívogató, elhatároztam, hogy még aznap Thethibe megyek, amelynek lakható lelkészháza különben is főhadiszállása volt további kirándulásaimnak. Thethi mellett szót kellemes lakásán kívül a hely központi fekvése is, valamint az a körülmény, hogy megelőző útjaimról több ismerősöm lakott falai között. Csak a lakosság kapzsisága érintett újra kellemetlenül.

További terveim számára az jelentett nagyobb akadályt, hogy ottlétem alatt a Shala törzs, amelyhez a thethiek is tartoznak, nem csak keleti szomszédaival, a Nikaj törzssel állott régóta viszályban, hanem pillanatnyilag a Shkreliekkel is harcban állott, mert mindkét törzs igénybe vette a Troshani-hegy legeltetési jogát. Ez a tényállás lényegesen megnehezítette a Kakinjahegy-tömb bejárását, a Troshani-hegy megmászását pedig teljesen lehetetlenné tette.

Első utam a 780 m t. sz. f. magasságban fekvő thethi templomtól Zog Sokoli és Lek Curri kíséretében a Maja e Boshithoz vezetett. Geológiaiag nagyon érdekes volt ez a kirándulásom, mert nagy áttolási felületen jártam ismételten. Tájéképileg azonban kevés szépséget találtam és földrajzilag sem elégitette ki ez az út várakozásomat.

Amikor betértünk Kurthi e Dudvet 1230 m magasán fekvő, tisztán rőzséből font havasi kunyhójába, a pástora számára betegen hevert, amit az összes bennszülöttek rossz ómennek tartottak. „Ha tudtuk volna – így mentegetőztek láthatólag levert kísérőim a levert pástora előtt –, hogy szamarad beteg, be sem tértünk volna”. A jóslat csaknem valóra is vált. Alig közeledtünk a mintegy 2000 m magasságban fekvő Qafa e Dnelithez, egy öreg shalai pástora kóborló nikajiaknak nézett bennünket és mivel attól tartott, hogy meg találjuk támadni, jobbnak látta a támadást és ránk akart löni. A „besa çobanit”, vagyis a fegyverszűnet, amelynek a pástorok részesei, akkoriban nem állott fenn. Alig tudtuk meggyőzni az embert, hogy téved, csak az segített, hogy tüntetően nyugodtak maradtunk. Dod Prela és Prel Marashit utóbb bevallotta, hogy bátorsága annyira az mába szállt, hogy jó ideig nem tért magához. Embereim, akik önkéntelenül okozták ijedségét, nem tehettek egyebet, mint hogy jóindulatúan cirógatták az öregot.

Dod Prelának éppen elég oka, néhány elintézetlen vérbosszúügye volt a félelemre.

A Maja e Dreniten tisztán láttam, hogy Nikaj vidékét Shala felől sajnos nem lehet bejárni, fel kellett tehát adnom a tervet, hogy Shalán és Currajon át jussak el a Valbona-szorozhoz. Shalában megtudtam, hogy a shoshi bajraktar a török hatóságok kérésére két társával három napig lesett engem Shalában. Megbízatusuk értelmében meg kellett volna gyilkolniuk, amiről nem is értesültem idejekorán. Tervük csak azért nem sikerült, mert véletlenül négy órával a bajraktar távozása után érkeztem meg Shalába, ahol azután a lelkész figyelmeztetett, milyen veszedelemben forogtam.

Shalai tartózkodásomat arra használtam fel, hogy az ottani törzs múltjára vonatkozólag derítsek ki egyet-mást. Feljegyeztem egy sereg, a törzs múltjára vonatkozó nagyon érdekes hagyományt, majd visszatértem Thethibe. Innen augusztus 19-én megmásztam a mindössze 1630 méter magas Maja e Praçát és benéztem a Nerlymza-völgyben meghúzódó, eladdig ismeretlen Kapra faluba. Zog Sokoli és Lek Curri kíséretében előnyomultam, ezúttal első ízben, Gusinje felé. Egész sereg tolokodó kísérőt kellett leráznom a nyakamról, míg végre útra kelhettünk.

Tervem az volt, hogy mivel a Rropojani–Vruja-völgy a maga kevéssé áttekinthető voltában keveset ígért, felkeresem a Buni i Jezercës havasi kunyhóit, ahol állítólag néhány eleddig ismeretlen alpesi tónak kellett lennie. Utunk nem volt ugyan életveszélyes, de éppen eléggé fárasztó. Ismételtlen kézzel kellett felkapaszkodnunk egyes sziklákra. Ilyen utakon jól használhatók a gumicipők és opangák (bocskorok), amely utóbbiakat Steinmetz használt merész túrái során. Eltekintve egy kicsiny folttól a Qafa e Pejës közelében, hőmezőket csak a Mali i Thorës északnyugati lejtőjén találtunk 1820 m magasságban. Ez a hegy határolja a Qafa e Jezercëst dél felől. Az utóbbin újra csodálatos világítási effektusban gyönyörködtem. A nap már lenyugodott, valamennyi magasabb csúcs leírhatatlanul szép rózsás pírban izzott, a völgy mélyéből pedig sötétkék és ibolyás árnyékok borultak a hegyek lankáira. Későre járt már az idő, úgyhogy nem sokáig élvezhettem az előttem elterülő, a maga dermedtségében impozáns, vad, fa- és virágmentes, hóborította sziklavadon szépségeit.

Amint bealkonyodott, kiáltásokkal és puskalövésekkel hirt adtunk közeledésünkről a mélyen alattunk fekvő jezercai havasi pástorkunyhóknak. Csakhamar üdvözlő lövések dördültek el az éj sötétjéből, amiből megtudtuk, hogy a kunyhók lakói, Mark Kola és Zef Toma várnak bennünket az egyik kunyhóban.

Előbb azonban még egy vadászskalandon estünk át. Csaknem koromsötét homályban haladtunk éppen át 1880 m magasságban egy hőmezőn, amikor néhány kecskére emlékeztető állat riadtan lábra kapott és vágta zva elszárgult. Első pillanatban zergékre gondoltam. Naplómát ledobva töltött puskámat ösztönszerűleg arcomhoz kaptam és kísérőim sem maradtak tétlenek. Egy másodpercen múlt csak, hogy le nem adtunk egy salvét a szárguló állatokra, amikor észrevettük, őszinte bosszúságunkra, hogy hosszú szőrű házikecskékre vadászunk, amelyek elmaradtak a nyájtól. Tévedésünk kellemetlen lett volna, mert kétségkívül bajba keveredtünk volna a „zergék” tulajdonosával. Egyre azonban mégis jó volt ez a csütörtököt mondott vadászskaland. Tekintélyem kísérőim előtt, amint utólag megtudtam, tetemesen megnövekedett, mert látták, hogy a döntő pillanatban nem felejtettem el, hogy puská van a hátamon. A malesorok szemében különben is csak az férfi, aki hasznát tudja venni puskájának. „Tamam shqiptar”, azaz „mint egy albán”; ez a legnagyobb dicséret, amit az ember ezen a tájon elnyerhet.

Jó későre járt már az idő, amikor megérkeztünk az 1710 m magasságban fekvő Buni i Jezercësre.

A Klementi törzsnek ezen a vidékén európai ember előttem még nem járt, úgyhogy megérkezésem meglehetősen feltűnést keltett. Személyemen és ruháimon kívül főleg két tárgy kötötte le az érdeklődést: vadászpuskám távcsőve és vastag gumitalpam. Mindkettőt 1914 előtt melegen ajánlhattam követőim figyelmébe: roppantul emelik tulajdonosuk tekintélyét.

Első jezercai vacsorámon házigazdám hússal, maza-zal, kukoricakenyérrel, tejjel, sajttal, kosszal (aludttej) és hagymával kedveskedtek. Mondhatom, izletes vacsora volt. Egész ott-tartózkodásom alatt dűskáltunk a felsorolt ételekben. Csak a vízzel volt baj. Az albánok azt állították, mereven és ellentmondást nem tűrve, hogy minden havasi pástorkunyhó közelében elterülő tavacska vize egészségtelen, úgyhogy mit volt mit tenni: követnem kellett az ott dívó szokást és a nem valami csábító hólét kellett innom. Klementi és Kastrati havasi pástorkunyhóiban úgy nyerik a hó levét, hogy az olvadóban levő hótömb vizét favödörben fogják fel. Mivel a kunyhókon nincs kémény, érthető, hogy a hótömb is, meg az ebből kiolvadó víz is tele volt füsttel, korommal és hamuval. A havat mindig az asszonyok hordták a favödörbe.

Első este, az említett bőséges vacsora után vendéglátó gazdáim a nap politikai és egyéb eseményeit vitatták meg. Helyzetükből, életük módjából következik, hogy egyik-másik juh étvágytalansága minden más kérdésnél fontosabb a szemükben. Török időszámítás szerint 4 óraker (ami nyáron a mi időszámításunk szerint 11 órának felel meg) tértünk pihenőre. Számomra egy takarót terítettek le, takaróul a köpenyem szolgált. Sokáig nem jött álom a szememre, amiben az érezhető hidegen kívül része volt helyzetem újszerűségének is. Hiszen a vademberek hírében álló klementiek kellő közepében voltam.

Első éjszakámat a jezercai havasi kunyhóban tarka gondolatok, szemlélődések és álmok foglalták el. Alig akartam elhinni, hogy magam is mélyen aludtam, amikor hajnalpirkadáskor a kunyhó lakói talpra ugrottak és engem is felébresztettek.

Érdeemes volt elmennem Buni i Jezercésbe. Amerre csak néztem, mindenütt új topográfiai vonások, csupa új vonás a térkép számára.

Augusztus 22-én tartós eső akadályozott meg minden munkámban. Buni i Jezercésben kellett a napot töltenem, ahol megismerkedtem néhány Krasniqi törzsbeli emberrel, akik kunyhónkat éjjeli szállásul vették igénybe. Ez a mohamedán törzs birtokolja a Valbona-völgy jó részét. Klementi törzsbeli jóakaró barátaim olaszként mutattak be a krasniqiaknak. Sokat kellett mesélnem Róma és Itália szépségeiről, sőt a calabriai földrengésről is. Interjúvolóim politikai nézeteivel ennek révén természetesen teljesen tisztában voltam.

Éjjel a Buni i Jezercéstől délnek eső hegyeken havazott s én Zog Sokoli, Lek Curri és Zef Toma társaságában hűvös, de derült időben keltem útra a Valbona teteje felé. Lugu i Gradës teknőjében hír szerint sok a zerge, miért is zergevadászatot rögtönöztünk, jobban mondva csak terveztünk. Embereim egyike a Maja e Popllukést, másika a Maja e Alisë lejtőjét szállta meg, egy pásztorfiút kerülő utakon a Qafa e Gradësre küldtem, magam pedig nyugat felől hatoltam be a Lugu i Gradësbe. Zergét ugyan láttunk, de lőtávokra nem sikerült megközelítenünk. Albániának ezen a vidékén a zergék számát alaposan megtizedelte a jó puskákkal bőven felszerelt lakosság, úgyhogy a nemes vad ma már kihalóban van. Nem telik bele néhány év, és a kopár Prokletijében már csak hallomásból fogják ismerni. A Cukali és a Munella erdő borította táján még nem ritkultak ennyire meg.

A Qafa e Gradës hőmezőiről a Maja e Jezerces lejtőjén át a Maja e Roganit jellegzetes, kicsiny kettős kúpja felé tartottunk.

Augusztus 23–24. éjjelét a 2550 m magasán fekvő Buni i Valbonésben, a Valbona forrásánál töltöttem. Másnap a közeli Nrekaj területére léptem. Zog Sokolit eddigi utunk láthatóan kimerítette. Megjutalmaztam tehát fáradozásait és utamat a vidám, törhetetlen energiájú Lek Curri kíséretében folytattam. Hozzám szegődött még Sadri Luka, akit Okoliban nagyon eszes és rettenthetetlen embernek ismertek. Jó ajánlólevél volt a számára, hogy sok ismerőse volt a Klementi törzsből, amire éppen szükségem volt.

Két emberem, Zog Sokoli és Sadri Luka egymás iránti kölcsönös ambíciója gyűlöletté fajult, hogy [...] egy évvel ezelőtt életveszélybe sodorta Steinmetz albánkutatót. Nekem tehát nagyon óvatosan kellett eljárnom, mert éppen elbocsátani készültem Zog Sokolit, Sadri Lukát pedig kísérőműl fogadtam. Vigyáznom kellett, nehogy Zog Sokolit törzsbeli társai előtt kompromittáljam és nehogy indulatba hozzam. Megfelelő borraival minden pompásan sikerült, úgyhogy augusztus 26-án megkezdhattuk a Maja e Radohinés, a nyugati Prokletije legmagasabb pontjának megmászását.

Okoli felől keltünk útra, meglehetősen nehézségek között. Mintegy 1750 m magasságban keresztettem a Qafa e Pejësrről a Qafa e Shtegut të Dhenvetre vezető ösvényt, melyet már Steinmetz és Lievers emlegettek. A hegykolosszus déli lejtőjének utolsó szakaszát csak komoly életveszéllyel kísérelhettük meg, mert itt csaknem merőleges, párhuzamos vízcatornák szabdalta sziklafal meredt elénk. Lek Curri bámulatos lélekjelenléttel győzte le a nehézségeket. Úgy tapadt meg a sziklákön, mint valami óriás légy. A legsíkosabb pontokon előrekúszott és egymás után húzta föl maga után poggyászsunkat, engem és Sadri Lukát. Amikor azután végre késő délután szerencsésen magunk alatt hagytuk a sima, borzalmas sziklafalat, nem magam voltam, aki örült, társaim is ujjongtak. Fáradtan, éhesen érkeztünk fel a hosszú, keskeny gerincre.

Rövid pihenőnket kísérőim kukoricakenyérrel és juhtúróval édesítették meg; igaz, hogy kevés volt a reggel óta egyre kevesbedő adag, de ezt is mohón fogyasztottuk el. Szomjunktat egy lapos sziklateknőben meggyült vízzel csillapítottuk. Azután hozzáálltam a naplóíráshoz.

A hőmérő árnyékban 10 C°-ot mutatott; az aneroid, meglepetve olvastam le, 2430 méter magasságot jelzett. 1906-ban 2800 m magasra becsültem és Észak-Albánia legmagasabb pontjának tekintettem. Most kitűnt, hogy alacsonyabb a Maja e Jezercésnél. Nagyon sajnáltam, hogy az utóbbit, amelynek csúcától néhány napja alig pár száz méter választott csak el, nem másztam meg. Hiszen ha sejtettem volna, hogy ez a kulminációs pont!

Lefelé egy északkeletnek néző, meredek, keskeny gerincen indultunk el; a 2310 m magas Qafa e Radohinësön meredek hómező fogadott. Lódenkabátomat szánkónak neveztük ki, mind a hárman ráültünk és valósággal végigcikáztunk a hómezőn. A Malësia e Shkodres vidékén szobában van az efféle ródliázás, de azért a hegymászóvasat és hóabroncsot is ismerik.

A Maja e Radohinës és Buni i Livadhit közé eső területet a beköszöntött estszürkület miatt nem tudtam geológiailag felvenni, másnap tehát pótolnom kellett a mulasztást, amikor is újra, ezúttal északkelet felől megmásztam a Radohina-csúcsot. Ugyane napon, augusztus 27-én megvizsgáltam a jura–krétakori mészkövekből álló Gropa e Livadhitot.

Buni i Livadhit të Bogësiből újra észak felé mentem, hogy a Rropojani-völgy nyugati lejtőjén előnyomuljak Gusinje felé, már amennyire tanácsosnak látszik. Magába a városba már csak azért sem akartam bemenni, hogy elejét vegyem mindenemű, az ottani mohamedánokkal való esetleges összeütközésnek, úgy az ottani ottomán kormány, mint konzulátusunk és a magam érdekében egyaránt.

Az éjszakát Rrethi i Vukoçesben töltöttük. Mint mindenütt, itt is az obligát frissítőkkel: hóval vegyített tejjel fogadtak, aminek azonban ezúttal olyan hatása volt, hogy néhány napra alaposan megkeserítette a kirándulásokat. A szokásos vacsora: mazë, kos, kukoricakenyér és fekete-kávé csak rontottak a helyzeten. Hogy tehát orvosság hiányában félig-meddig rendbe jöjjenek, másnap csak meleg tejeskávét kértem. Szívesen adták, de az – ezen a vidéken – új ital elkészítése meglehetősen nehézségekbe ütközött. Nem volt ugyanis megfelelő edény, amelyben nagyobb mennyiségű tejet melegíthettünk volna. Házigazdáim a máskülönben mazë-készítéshez használt kívül-belül kormos, zsírtól csöpögő serpenyőt léptették elő tejeslábossá. Így is bajosan ment a kávé és tej összekeverése, ami felkeltette, de egyúttal derűre is hangolta a malësorokat.

Buni i Rrethit të Vukoçesből néhány pásztor kíséretében mentem el Buni i Kodërs se Niçetre, a legközelebbi nyári pásztor szállásra. Hogy a két „helységet” összekötő vonalat „útnak” nevezik, ez olyan eufemizmus, amelyet életünkkel fizethetünk meg. Keskeny, alig jártányi ösvény vezet a meredek sziklafal és a több száz méteres szakadék között, minden lépés mozgékony méisztörmeléket görget a mélységbe, mintha csak próbára akarná tenni az ember idegeit. Az

1700 méter magasan fekvő Shkalla Danitnál még barátságatlanabb lesz az út. A keskeny ösvény egyre szűkebbre szorul és a két sziklafal, a felső és az alsó már-már egy síkba esik. A meredeken emelkedő ösvény végül egy, a szakadék felé nyitott mélyedésen vezet át, amely ugyan 1,5 m mély, de olyan alacsony, hogy az ember csak hason csúszva jut keresztül rajta. Kodra e Niçet havasi pásztorkunyhó egy 60 m magas, sima sziklafal kiálló peremére van fecskéfészek módjára tapasztva, úgyhogy csak ép idegű ember látogathatja meg, aki nem szédül.

Nyomorúságos kunyhónk rozzant tetején bekukkantott az égbolt, a mohával teletömködött hitvány fal nyílásain úgy be-betört a szél, hogy minden zug tele volt füsttel, szikrákkal. Vacsoránk sem volt valami fényes. Alighogy befejeztük, a pásztorok prémes zekébe és xhuridinba bújtak, fölcsatolták töltényövüket és töltött Martini puskájukat vállukra vették, hogy a kunyhón kívül, a juhok mellett térjenek nyugovóra. A benn maradtak alá bőrdarabokat teregettek, nekünk vendégeknek még ruhát és takarót is kínáltak. Nehány perc és mindenki mély álomba szenderült. Csak az izzó szén fénye világította meg a különös csoportokat.

Alig pirkadt, minden zug megmozdult. Megtöztük a kávé és csakhamar betoppantak a fagyos, harmattól csillogó pásztorok, hogy a tűz és egy csésze párolgó kávé mellett melengessék gémberedett tagjaikat.

Röviden megtanácskoztuk, melyik úton juthatnék a legkönnyebben Gusinje közelébe. A Vushajin át vezető rendes völgyi út helyett egy, a lejtőn magasan végighúzódó ösvényt választottunk. Minden simán is ment és csakhamar el is jutottunk a Maja e Potkoisra, amelynek egyik sziklaormáról elértük Gusinje, idillikusan békés, termékeny tájkép keretében. Kísérőim az esetleg közeledő mohamedánokat lesték, magam pedig fél óra alatt elkészültem jegyzeteimmel. Vushaji felől a kutyaugatás letompítva hallatszott föl a sziklaormra.

Buni i Kodërs së Niçetből, ahova visszatértünk, egyenesen Nikçire akartam menni, hogy alaposabban szemügyre vehessem a Gusinjét határoló kerületeket, kísérőim azonban, különösen Preng Plumi, Buni i Rrethit të Vukoçës tulajdonosa, hosszú vita során annyi érvet sorakoztattak fel tervem ellen, hogy augusztus 20-án visszagyalogoltam Bum i Rrethit të Vukoçësre, másnap pedig negyedmagammal útra keltem Qafa e Koprstit felé. Kőzetmintákkal meglehetősen megterhelt táskáimat egy asszony vitte a hágóig (2190 m), a férfiak könnyebb végéről vették a dolgot: puskával a vállukon parádézta. Délben elértük a kopristi pásztorkunyhókat, ebéd után pedig egy viszonylag alacsony, de még mindig 1900 méteres gerincen át a Maja e Rropunesre és onnan Jama felé mentünk.

Napokig kopár, kemény mészközetben járva, szemünknek is, lábunknak is, de meg kedélyünknek is jólesett, amikor a Maja e Rropunésről végre réteket pillantottunk meg és puhább, palaborította talajra léptünk. Amint Jama irányában leereszkedtünk, érdekes krétakori kőületeket vettem észre. Eleinte kettesben gyűjtöttem Lek Curri-val, csakhamar azonban valamennyi kísérőmet elfogta a gyűjtőszenvedély. Lerakták puskáikat és szorgalmasan zúzták szét a mészkőtömböket, hogy őslénytani tanulmányaik első termékeivel megörvendeztethessenek. Bárcsak láthatta volna ezt a sok írástudó egyike, akik oly kéjjel mesélnek rémregéket az albánokról!

Jamáról lépcsőzetes lejtőn Nikçire, onnan Vukliba jutottunk. Vukli öreg Ferenc-rendi papja, akit már régebről ismertem, nagyon szívesen fogadott rozoga paplakában. Másnapra szerzett egy embert, aki Osonján át Selcára kísért. Innen szeptember 2-án Budacára mentem és kora délután már Hani i Turkut fenyőfa rönkökből ácsolt viskójában szürcsöltem a kávé és barátokoztam embereimmel, akiknél öt napot akartam tölteni. A ház tulajdonosa, a nikçi bajraktar nem volt odahaza és helyette fivére vette át a házigazda szerepét. Albánia hegyvidékén itt töl-

töttem a legkellemesebb napokat. A közbiztonság – az emberek mozgékonyaságából következtetve – sehol sem oly nagy Albánia havasaiban, mint itt. Az emberek tiszták és eléggé műveltek; ételük bátran versenyezhet bármelyik albán paplakéval. Este, anélkül, hogy észrevettem volna, megöltek egy bárányt és többfogásos, izletes vacsorával vendégeltek meg. Öt nap telt el Budacában evéssel, ivással, alvással – és három kirándulással. Megnéztem Leshnicát, a Qafa e Godijst és szeptember 5-én megmásztam a Trojanit. Itt egy kis delejtűt találtam, amelyet – utóbb tudtam meg – Steinmetz veszített volt el néhány héttel előbb. Sajnos nem adhattam vissza tulajdonosának, mert néhány nap múlva, amikor Paja felől sebtiben útra keltem, magam is elvezítettem.

A Trojani ormán havazás és metsző keleti szél fogadott, úgyhogy sietve elhagytuk. Nehogy két ízben tegyük meg ugyanazt az utat, az éjszakát Pajában töltöttük.

Itt érdekes ősi szokást volt módunkban megfigyelni: a lapockajöslást. A vacsora végén ugyanis embereim a jövőt vizsgálták. Az elfogyasztott bárányok lapockacsontját a tűz felé tartották és az áteső fényben szemügyre vették a csont világos és sötét foltjait. Egy ominózus ponton sok apró, haragospiros folt sorakozott egymás mellé. Fegyveresek közelednek – szólt a jöslat. Rablók, vagy katonák? – merült fel a kérdés. A baljöslatot úgy értelmezték, hogy montenegrói rablók támadását jelzi és mivel mérget vettek volna a jöslat hitelességére, meglehetősen ránehezedett a kedélyekre.

Paja annyira megnyerte tetszésemet, hogy – noha öszre fordult már az idő – innen akartam bejárni Dolja és Berisha e Doljë ismeretlen vidékét. Egy váratlan esemény azonban keresztülhúzta minden tervemet.

A török hatóságok ugyanis 300 katonát rendeltek ki Budacába elfogatásomra. Mivel én ekkor történetesen Pajában voltam, kísérletük nem sikerült. Helyettem három túszt fogtak el a törökök, köztük a Shkreli törzsbeli Gjok Dodát, akit a hatóság már amúgy is keresett, hogy száműzhesse.

A megelőző este elfogyasztott bárányok lapockacsontja tehát mégsem hazudott: a jöslat beavált.

A török katonák remélték, hogy a három tússzal rákényszeríthetik a Klementi és Shkreli törzseket kiadatásomra. Gjok Doda fivére ugyanis, Shymri Doda, akit ekkor még alig ismertem, véletlenül egyik kísérőm volt. Kínos helyzetbe kerültem. Hogy kipuhatoljam, nem hajlandó-e Shymri – fivére kiszabadítása érdekében – esetleg arra, hogy kiszolgáltasson a török hatóságoknak, azt mondtam: negyedórát aludnom kell, hogy rendkívüli helyzetemben összeszedjem idegeimet. Az albánok ezt természetesnek találták, úgyhogy most már ki tudtam hallgatni tervüket.

Alvást színlelve meghallottam, amint Shymri így szólt társaihoz:

– Gjokot nem látom többé, de inkább ő vesszen oda, mint a vendégünk.

Tisztában voltam a helyzettel. Tudtam, hogy albánjaim nem szolgáltatnak ki. De azzal is tisztában voltam, hogy Gjokot mindenáron ki kell szabadítanom. Írásban tiltakoztam a konzulátusunknál a mód ellen, amellyel a török hatóságok üldöztek; megírtam, hogy súlyos sértésnek tekintem, hogy nem a konzulátus útján szólítottak fel, mennék Szkutariba, hanem társadalmi helyzetem dacára gonosztevéként üldöztek, elégtételt követeltem és leveletem futárral még az éjszaka folyamán eljuttattam Szkutariba. Másnap Nikçiből a Qafa e Brojëson át a shkreli párókiára, onnan a következő napon Szkutari felé siettem és Kral segítségével elkerülve egy elem küldött rendőrjáratot, amelynek naplómát kellett volna megszereznie, az utolsó pillanatban megkerülve több csendőrörszemet, szerencsésen be is jutottam a városba. Szkutari konzulunk

kisérétében felkerestem a válit, hogy előszóval és személyesen elégtételt kérjek. A válinak, útlevelém és Ahmed Fevzi követ 1905-ös ajánlólevele láttára, természetesen bocsánatot kellett kérnie. Megjegyezte ugyan, hogy ajánlólevelem másfél év előtt kelt, mire én azt feleltem, hogy elődje, akinek 1905 nyarán bemutattam Ahmed Fevzi követ levelét, olyan gorombán fogadott, hogy ugyanazon év őszén lehetetlen volt új ajánlólevéllel felkeresnem, miért is a levél tárcám-ban maradt. Csak most vehetem – mondottam – hasznát, anélkül hogy gorombáskodásoknak tenném ki magam.

A váli azzal próbált engesztelni, hogy nem tudta, ki vagyok, mert kerülő úton léptem át a há-tárt, amit én erélyesen megcáfoltam, hiszen Dinoshánál léptem át, mégpedig fényes nappal, délben, ha tehát a török hatóságok nem tudták, ki vagyok, ennek kizárólagos oka a török kor-mány, illetve a délben alvó dinoshai rendőrség.

A túsokat természetesen nyomban szabadlábra helyezték, a török kormány szervei szeren-csésen újra deféráltak és én folytathattam utamat. Kral főkonzul pompásan szekundált szócsa-támban.

NOPCSA FERENC

Jegyzet

NOPCSA FERENC az 1920-as években LAMBRECHT KÁLMÁN közreműködésével terjedelmes önéletrajzot írt, amelyet 1928 karácsonyára tervezett megjelentetni (*Beszélgetés Fatia Negra unokájával...*, A Reggel, 1928. júl. 2. 6.), de várakozott a kiadással. A halogatás okát TELEKI JENŐNEK 1934. január 31-én kelt, LAMBRECHT KÁLMÁNHOZ írt leveléből tudjuk: „Mi történt Feri kézírataival? Neki nagyon sok dolga volt, a hogy tudom – előkészületben azonkívül teljesen komplett meg voltak a memoárjai – a melyeket még nem akart kiadni – mert több – még ma élő ember – nem épen keztyüs [!] kézzel van benne kezelve.” (Teleki Jenő levelei Lambrecht Kál-mánhoz, Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény). Azután mégis meggondolta magát, amiről a fent említett gyűjteményben őrzött, sajnos nem teljes korrektúra-példány tanúskodik. A kiadásban valószínűleg halála akadályozta meg. Ugyanott őrzik tervezett könyve kéziratának közel száz oldalát is. Ebből tesszük közzé az 1907-es albániai utazásának egy hónapjáról szóló részt. Bár a fentiekben közöltek egyes részletei NOPCSA más munkáiban (pl. *Aus Šala und Klementi*, Sarajevo, 1910) is olvashatók és a történeteket a kézirat alapján TASNADI-KUBACSKA ANDRÁS is összefoglalta könyvében (*Báró Nopcsa Ferenc kalandos élete*, Bp., [1937] 58–63.) saját megfogalmazásában, a megjelentetést mégis fontosnak gondoltuk, mert a kiragadott rész az eddig közzétettekhez képest újabb adatokat is tartalmaz NOPCSA albá-niai utazásairól, olyan momentumokat, amelyek kutatási módszereit és kalandjainak egy részét egyaránt bemutatják. Az általunk adott címen, a mai magyar helyesírási szabályok betartásával közzétett önéletrajzi részletben szereplő albán személy- és földrajzi neveket, valamint közneve-ket a mai albán helyesírási gyakorlatot követve korszerűsítettük. Kívételt képeznek azok a sza-vak, amelyek hagyományos írásmódja a századelőn – tehát NOPCSA utazásával egy időben – rögzült a szakirodalomban (ezek: Cattaro – ma Kotor, Klementi – helyesen Kelmendi, kulla – helyesen kullë, Szkutari – ma Shkodra).

Kutatóúton Észak-Albániában

A szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke 1996. július 1–11. között BARNÁ GÁBOR egyetemi docens vezetésével tanulmányutat szervezett Albániába. A kutatócsoport 8 főből, egy oktatóból, egy filmesből és hat hallgatóból állt (FERENCZ IRÉN, KÁRMÁN KATALIN, MÓD LÁSZLÓ, SIMON ANDRÁS, ZAJZON GABRIELLA, KUPÓ JENŐ), akik jelenleg valamennyien a JATE harmadéves néprajz szakos hallgatói.

A terepgyakorlat jelentőségét több tényező is növelte. Ez volt tanszékünk első, Kárpát-medencén kívüli kutatóútja és egyben az első találkozás közép-európaítól eltérő típusú kultúrával. Nagy feladatot jelentett ennek a számunkra jórészt ismeretlen világnak az értelmezése. A kultúrák eltéréseinek okait alapvetően a hosszan tartó török uralomból, az ENVER HOXHA-rendszerből, valamint a természetföldrajzi különbségekből eredeztethetjük. Célul tűztük ki Shkodra, valamint a Shkodrai-tó környékének, illetve az Albán-Alpok térségének néprajzi és földrajzi tárgyú vizsgálatát. A terepkutatás ideje alatt a közös kutatás révén szerettünk volna személyes kapcsolatot kialakítani a shkodrai és a tiranai néprajzos kollégákkal, egyetemi hallgatókkal.

Az út szervezése hallgatói kezdeményezés nyomán indult meg, amelyhez a JATE vezetése, elsősorban MÉSZÁROS REZSŐ rektor úr nyújtott segítséget. Támogatta utunk létrejöttét a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Külföldi Kapcsolatok Főosztálya (MKM), Szeged város Önkormányzata, valamint a budapesti Albán Köztársaság Nagykövetsége. Különösen sokat segített TAIP SULKO úr a követség, illetve ZÖLDI MIHÁLY úr az MKM részéről. Az ő segítségükkel sikerült a két ország között fennálló államközi szerződés nyújtotta lehetőségeket kihasználni. Költségeink jelentős részét egyéb forrásokból, elsősorban szponzori támogatásból fedeztük.

Az út anyagi feltételeinek biztosítása mellett a szakmai felkészülés jelentett nehéz feladatot. Jellemző, hogy a legjobban használható anyagot a NÓPCSA FERENC által a század első harmadában megírt munkák jelentették. Az azóta kiadott könyvek számos téves információt tartalmaznak, adataik jobbra megbízhatatlanok. Sajnos elmondható, hogy az információhiány általánosan jellemző volt még az utazási irodák részéről is. Nem rendelkezünk pontos adatokkal a közlekedést illetően sem. További gondot okozott, hogy nem sikerült terepjárót bérelni az útra, ez pedig tapasztalataink szerint nélkülözhetetlen a közlekedésben. Szükséges továbbá némi albán nyelvtudás, ezen kívül az olasz, illetve az angol nyelv használható a kommunikációhoz. Komoly gondot jelentett, hogy a szervezés időszakában gyakorlatilag nem működött a kapcsolat sem telefaxon, sem levélben Albániával. A nehézségek ellenére sikerült július 1-jén elindulni Jugoszlávián keresztül jutottunk el Shkodrába, ahol az ottani egyetem kollégiumában ütöttük fel a főhadiszállásunkat.

A Shkodrai Egyetemet 1992-ben hozták létre a már korábban itt működő pedagógiai főiskolából. Jelentős támogatást kap Ausztriából és Amerikából, így gyorsan fejlődik. Hallgatói közül a CEU keretében többen jártak Budapesten. Sajnos, mint kiderült, az egyetemen és egész Albániában nincs néprajzi tanszék, e tárgykör oktatása csak a történelem és albán nyelv szakos hallgatókra korlátozódik. A shkodrai egyetemi könyvtárban próbáltunk tájékozódni az albán népről szóló irodalom terén, majd a Muzeu Popullor (Népi Múzeum) fotógyűjteményét néztük meg. Ez utóbbit keresztül Shkodra utolsó 150 éves története ismerhető meg, a gyűjteményről rövid francia nyelvű kiadásuk is van. A fotógyűjtemény kiválóan használható történeti és néprajzi kutatásoknál. Sajnos a múzeumban található néprajzi anyag kevés ismereteket közöl a szemlélővel.

A tulajdonképpeni kutatás két fő területre irányult. Három napot időztünk az Albán-Alpok területén Thethi helység környékén, a többi időt Shkodra körzetében töltöttük. Kutatási témáink a vallási élet újjászerveződése, a hegyvidéki gazdálkodás, a népi építészet és a magas hegy-ségi formakincs vizsgálatát ölelték fel.

A vallási élet kutatása BARNÁ GÁBOR vezetésével zajlott. Több városban (Shkodra, Lezha), valamint a hegyvidéken tanulmányoztuk az egyházak újjászerveződését. Általánosan megállapítható, hogy a vallás ma reneszánszát éli, katolikus részről elsősorban az olasz, mohamedán részről az arab országok anyagi és erkölcsi támogatása meghatározó. Jelenleg folyik az ENVER HOXHA-éra során megrongálódott templomok, mecsetek helyreállítása, Shkodra katolikus templomának újjáépítése. Számos szerzetesrend visszaköltözött, s megindult nem csak a hitoktatás, hanem a helyi papnevelés is. Albániában a katolikusok főleg az északi területeken élnek, két jelentős központjuk Shkodra és Lezha.

A shkodrai Ólommecset mohamedán papjával folytatott beszélgetés során ismerkedtünk a témával, egyben megtekintettük a mecset közelében található közel 200 éves lakóházat, amely módos albán kereskedők és birtokosok háztípusát mutatja. Az épület kétszintes, alsó szintje gazdasági funkciókat lát el, a tulajdonképpeni lakás az emeleten található. A ház ma műemléki védelem alatt áll. Maga a mecset a rendszer-váltást megelőzően mintegy két méter magasságig vízben állt, így akadályozták meg, hogy a hívek látogassák a szertartásokat. Ennek felújítása jelenleg is folyamatban van.

A hegyvidéki kutatóút megszervezése kiépített út hiányában komoly gondot jelentett. Ezért terepjáró tehergépkocsit bérelve jutottunk fel Thethi helységbe. A felfelé vivő út során a Kiri folyó völgyében haladtunk, ahol jellegzetes, minden talpalatnyi művelésre alkalmas helyet kihasználó teraszos földművelést folytatnak. A fő termesztett növények a dohány, a kukorica, valamint a zöldségfélék. Utunk során talákoztunk építés alatt álló teraszokkal. Ezek öntözését gravitációs (a domborzat lejtésirányait kihasználó) öntözőrendszerrel oldják meg, alkalmazásuk több évszázados tapasztalaton alapulhat. Az öntözőrendszer csatornáit közvetlenül az út mellett vezetik. A földek öntözését vagy a csatorna oldalfalának megbontásával, vagy vízemelő kerekek segítségével oldják meg.

*Gyapjúharisnyát kötő nő
(Fotó: ZAJZON GABRIELLA)*

A hegyvidéki építkezés jellegzetességeit Thethi helységben tanulmányoztuk. Általánosan jellemző, hogy a környezetükben megtalálható valamennyi anyagot felhasználják. Lakóházaknál a terméskövet, a melléképületeknél szintén a követ, illetve a fát alkalmazzák. A tetőknél alkalmazott héjazat többnyire cserép, de megtalálható a nagyméretű deszkaszindelyből, valamint a hasított palából készült héjazat is. Vannak közösségi használatban levő alulcsapós malmok, melyek a vízfolyások energiáját használják ki. Jellegzetesek az egyes földdarabokat egymástól elválasztó kerítések. Ezek többsége hasított fából összeszőgelt vagy pedig fonott sövényből készült, de sok helyen kőkerítéseket is találtunk, amelyeknek tetejére fagallyakat erősítettek. A kerítések általában derékig érnek, néha ember magasságúak. A jószág számára lehetetlenné teszik az átjárást, az emberi közlekedést pedig a kerítések két oldalán szimmetrikusan elhelyezkedő, fából készült hágcsokkal oldják meg.

A mindennapi élet és a gazdaság eszközellátottságát is tanulmányoztuk. A lakókonyhákban szabad tűzön fellelhetők tűzikutyák, parázspiszkálók, vascsipesz, s előfordulnak sütőharangok is. Gyakori a raki- vagy pálinkafőző rézüst, valamint a hegyvidéken – az 1200 méter tengerszint feletti magasság környékén is fellelhető szőlőkultúrához kapcsolódva – a 150–160 cm magasságú taposókád, melyben a szőlőt a feldolgozás során létrán állva szív alakú, kis méretű kapával török össze. A szőlő levét egy kisebb edénnyel merik ki és teszik a pálinkafőző edénybe. A bútorok között ma már mindenütt magas lábú asztalt találunk, de megtalálható a *sofenek* nevezett alacsony asztal is, ami mellé nem székekre, hanem a földre ülve étkeztek. Minden házban van villany, de ezt a világításon kívül csak televízió működtetésére használják. Ennek, valamint a mindenütt megtalálható parabolaantennának státusszimbólum-szerepe van.

A hegyekből lefelé másik völgyön jöttünk le, Koplíku helység irányába. Ez a völgy sokkal összetettebb képet mutatott a gazdálkodás szempontjából: főként az állattartó kultúra otthona, de emellett itt is megtalálható az öntözéses földművelés. A völgy falvaiban (Boga, Ducaj, Dedaj) végig a komplex gazdálkodás szép példáit láhattuk. A földművelésben a kertészkedés kevésbé hangsúlyos, mint a Kiri völgyében, de fellelhető a gabonatermesztés és mellettük a kaszálók. Utóbbiak azért, mert az állattartás itt nagyobb hangsúlyt kap (főleg juh és kecske, kevésbé jelentős a szarvasmarha, a sertés elenyésző). A GUNDA BÉLA által Magyarországon leírt kezdetleges gazdasági épületek itt még fellelhetők, szép számmal vizsgálhatók enyhelyek, szárnyékok és különféle ólak. Fő építőanyaguk fa és más növényi eredetű anyag (lomb, szalma). Thethiben tanulmányoztuk a tejfeldolgozás formáit, melyek a lehető legegyszerűbbek. Nagy számmal fordulnak elő szamarak, melyeknek a teherhordásban van szerepük. Az út során mind sarlós, mind kaszás aratással találkoztunk. A kecskéit legeltető, s közben gyapjút feldolgozó asszonyok övében ott a bozótvágó kés a lombtakarmány gyűjtésére. A vékonyabb tűzelőt is ezzel vágják fel.

Földrajzi vonatkozású megfigyeléseket a magas hegység területén a Harapi nevű csúcs környékén végeztünk. A kőzet anyaga mészkő, illetve dolomit, melyen nagyszerű karsztformák tanulmányozhatók. Különösen szépek a karrok (a mészkő oldási formái). Jól vizsgálható a magas hegységi gazdálkodás övezetessége is, a völgyekben elsősorban a teraszos művelés kb. 1200 méter magasságig jellemző, ezt követi egy takarmánytermesztéssel jellemezhető övezet, majd a fenyőerdők, végül a magas hegyi rétek öve következik. A magasabb régiókban elsősorban az állattenyésztés biztosítja a megélhetést.

A hegyvidéki tartózkodás után visszatértünk Shkodrába, ahol elsősorban a vásár, illetve a bazar, valamint a népviseletek tanulmányozásával foglalkoztunk. A falusi asszonyok még hordják a népviseletet, a férfiak viszont már egyáltalán nem. Kivételt képez az idősebb férfiak által még

Rekesztőhalászat a Buna folyón
(Fotó: KUPÓ JENŐ)

Kőkerítés a közlekedést segítő hágcsóval
(Fotó: SIMON ANDRÁS)

hordott, gyapjúból készült sapka, a *késulë*. Gyakorlatilag azt állapíthatjuk meg, hogy napjainkban zajlik az asszonyok kivetkőzése. Az idősebb korosztály népviseletet hord, a fiatalok viszont már az európai divatot követik és van egy sajátos átmenet, amikor a gyári készítésű öltözék darabjait a népviselet ruhadarabjainak mintájára hordják (nadrág felett szoknyát). A Shkodrai-tó, valamint a Buna és a Drini folyók térségében a halászat eszközkészletét vizsgáltuk. Különösen érdekes volt a Buna folyót teljes szélességében elzárhatóvá tevő rekeszték. Ez úgy működik, hogy a tengerből ivni felúszó halakat a nyitott kapun felengedik, majd a kapu bezárásával elrekesztik a folyószakaszt és ezt követően lehalásszák. A shkodrai vár építéséhez a mi Kőműves Kelemenné balladánkkal rokon költemény kapcsolódik és a vár falán található mészkiválásokat a befalazott anya után *Rozafa könnyeinek* nevezik.

Tanulmányutunk sikeres volt, bár a váratlan nehézségek miatt a kítűzött célokat csak részben tudtuk megvalósítani, ám számos új, további kutatásra érdemes témát találtunk. Ezek további gyűjtőutakat tennének szükségessé, elsősorban a hegyvidék területén. Ezért, ha sikerül jövőre újabb kutatási támogatást szerezni, a korábban említett két völgy gazdálkodását tennénk részletes vizsgálódás tárgyává, szoros együttműködésben, közös kutatóút keretében a tiranai akadémiai intézet munkatársaival és egyetemi hallgatókkal.

*

Kutatóutunk támogatásáért ezúton is köszönetet mondunk a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Külfelkapcsolatok Főosztálya, Szeged város Önkormányzata, a szegedi Kabay-patika, a BP Oil Magyarország Kereskedelmi Kft. Kálvária úti benzinkútja (Szeged), a katonatelepi Szőlészeti és Borászati Kutatóintézet, a Prudentia Alapítvány, a József Attila Tudományegyetem Hallgatói Önkormányzata és a Nagykőrösi Konzervgyár Rt. munkatársainak.

KUPÓ JENŐ

* * *

Néprajzi gyűjtés dél-olaszországi albán közösségekben

1978 és 1986 között majdnem minden évben végeztem tanulmányutat Olaszországban. Ezt a számomra nagyon fontos kutatást az olasz–magyar kulturális csereegyezmény hátréltte. Útjaim célja az archaikus népi imádságműfaj történeti és eredetkérdéseinek tisztázása volt a külföldi, ez esetben az olasz könyvtárak nyújtotta gazdagabb forrásmunkák segítségével. Padova, Milánó, Verona, Bologna, Firenze, Forlì, majd Palermo mellett Róma nagy könyvtárai, főleg a Vatikán-könyvtár anyaga segítette feladataim teljesítését. Az első időkben az elméleti kérdések tisztázása kötötte le figyelmem és energiám. Később aztán terepre is mentem és gyűjtőmunkába kezdtem. A könyvtári munka ugyanis fölnagyította a szóbeliség és írásbeliség kapcsolatát, a magas és a népi kultúra kölcsönhatásainak követését.

Egyre jobban foglalkoztatott az írott és az orális hagyomány felülről lefelé és lentől fölfelé haladó mozgásának, a folklorizálódás, majd a következményes népi proliferáció menetének vizsgálata. Mindezen folyamaton belül hangsúlyossá vált az ún. másodlagos oralitás köztes szerepe. Másodlagos oralitásnak nevezzük az irodalom szóbeli vonulatát – nevezzük irodalom alatti szóbeli vonulatnak is –, amely a középkor tömeges írástudatlanságának következményeként a népszerű irodalmi alkotások élőszavas közvetítéséből, terjedéséből adódott. Ebből eredően közkedvelt műfajoknak, műveknek a középkor köznépi, majd az újkor népi kultúrájába való beáramlásának feltételeit, mintegy eszköztárát teremtette meg egész Európában, így nálunk is. Történeti és összehasonlító kutatásaim egyértelművé tették azt, hogy a magyar szent hagyomány imádságfunkcióban élő szövegei, vagyis az archaikus népi imádságok, a késő középkor ferences szellemisége kiváltotta és éltette érzelemhangsúlyos vallásosságában gyökereznek. Ennek is a nagyhét eseményeit, a Krisztus-halált megjelenítő műfajaiban, a passióepikában és a kötődő Mária-siralom lírában Egyes 13–14. századi olasz kódexszövegek tartalmi, formai, stílári összetevői föllelhetők a népi imádságokban. Föllelhetők a mi szövegeinkben is, sokszor egymást átfedő variánsok alakjában. Mivel a közismert történelmi események kulturális értékeink nagy részét elpusztították, mi – ellentétben több nyugat-európai néppel – csak szórványosan és töredékesen rendelkezünk nemzeti nyelvű irodalmunk emlékeivel. Ezzel nélkülözzük azokat a késő középkori dokumentatív értékű szövegeket, amelyek imádságaink eredet- és történeti kérdéseinek a megoldásához szükségesek. E korból egyetlen fogódzónk az Ómagyar Mária-siralom, amely önmagában hatalmas érték, de csak közvetve utal a Golgota-drámát idéző népszerű műfajokra. Ily módon mi a történeti ún. holt anyag és a néphagyományban még élő gyakorlat közötti direkt kontinuitást nevezett századokból eredően, ellentétben az olaszokkal, nem tudjuk bizonyítani.

Jóval későbből, a 15. század legvégéről és a 16. század elejéről származó kódexeink bizonyos tanúságával élhetünk csak. Nem csekély ez a tanúság is, tudván, hogy nevezett kódexszövegeknek is megvoltak a maguk előképei, csak elpusztultak az azokat tartalmazó korábbi írások. Talán legjobb példa erre az 1508-as Nádor-kódex egyik Mária-siralomnak jóval korábbi szöveginterpolációja, amelyet a másoló – ki tudja milyen, nyilván érzelmi indokból – áttemelt az akkor még rendelkezésére álló kódexből. Így jobb híján állításunk igazolására, miszerint a népi imádságok a középkori köznépi áhitat nagyheti ciklusához kötődő műfajokban gyökereznek, az összehasonlító kutatás irodalom- és áhitattörténeti adataira támaszkodhatunk, vagyis az indirekt kontinuitás tényét nyugtázzhatjuk. Összesse-

gében mind európai, mind Kárpát-medencei, és így magyar vonatkozásában megállapítható a nagyhét történései ihlette műfajok történeti folytonossága, mégha ez a folklorizálódás révén lassú funkcióváltással a kisközösségi, családi gyakorlatba való „menekülés”-sel ment is végbe. Másként nem is lehetett. Témája és érzelmi fűtöttsége ugyan biztosította imádságszerepét, de a reneszánsz és a protestantizmus megváltozott szemlélete és hitélete már nem nyújthatta a korábbi társadalmi és nagyközösségi háttérrel. Fenntarthatta azonban a Krisztus-halál földidézésével, átélésével járó spirituális értékeket, az *erős*, a *jó*, a *hasznos*, a *hathatós*, a *szép* tudatát, egyidejűleg e *szent haszonnal* járó szövegek átörökítési igényét. Az eredmények, amint láttuk, nem csak ez igényt, de az átadás tényét is jelzik. Egyszersmind jelzik a felmenők iránti hűséget, magatartási modelljük elfogadását, tiszteletben tartását.

Az elmondottakat olaszországi terepmunkám is igazolta. Nem pusztán az irodalomtörténet, a történeti folklór és az elmúlt száz év szakirodalmában, gyűjteményeiben előbukkanó szövegek, hanem immár 20. század végi saját gyűjtéseim is alátámasztják az említett direkt kontinuitás tényét. Elárulják továbbá, hogy milyen megtartó ereje van a szent hagyománynak még egy, a nyugat-európai ipari-társadalmi modernizációnak kitett, tehát hagyománykárosító országban is.

A történeti vizsgálatok folyamán s elsősorban az erősen konzervatív közösségek körében végzett gyűjtőmunka sok filozófómót és meglepetést tartogatott. Ilyen meglepetés volt az olaszországi albán kisebbségnek, az ún. *italo-albanesik*nek a fölfedezése. Ez a mintegy 100 000–120 000 lélekszámot kitevő albán kisebbség a török Balkán-félszigeti előrenyomulásával kezdett átszivárogni a dél-itáliai tartományokba. Nemzeti hősiük, a legendás hírű SZKENDERBÉG, alias KASZTRIÓTA GYORGY krójai fejedelem 1468-as halálával, majd Albánia 1470-es meghódításával az albánok tömegesen szálltak hajóra s a biztonságot jelentő Adrián túli vidékeken alapítottak új otthont. Munkaerő hiányában a földesurak, főpapok, főurak sokszor zord hegyi birtokaik műveléséért földet, s különböző kiváltságokat biztosítottak az újonnan érkezőknek, Zárt közösségeikben szokásaikat, hagyományaikat, s különösen görögkeleti vallásukat féltve őrizték. Elismerték a pápa főségét, de sokat szenvedtek a római egyháziak ellatinosító törekvései miatt. A pápa ugyanis eleinte olasz püspökök, érsekek joghatósága alá helyezte őket. Több száz éves heves ellenállás után XIV. BENEDEK alatt az 1742-es Etsi pasztorális egyházi jogi kódex rendezte helyzetüket, orvosolta sérelmeiket, s elismerte a *rito greco-rito bizantino* gyakorlását. XV. BENEDEK 1919-ben végre saját joghatóságú püspökséget engedélyezett a calabriai Lungróban, majd XI. PIUS 1937-ben a szicíliai Piana degli Greciben (ma Piana degli Albanesi). Stauropegnullius apátsággá emelte az 1004-ben SZENT NILUS alapította grottaferratai kolostort, amely mindvégig jelentős szerepet töltött be a bizánci rítus és egyházi kultúra védelmében, ápolásában. Az így megerősödött egyházi szervezet megreformálta és szigorította az ellatinosodást óhatatlanul elszenvető albán–görög egyházi gyakorlatot. Visszaállította a görög szertartási formákat, az eredeti papi öltözetet. Fokozott tudatossággal ápolja az albán nemzeti azonossági érzést, biztosítja az összefogó erőt még akkor is, amikor az iparosodás következtében meginduló belső migráció és a gyakori vegyes házasságok elősegítik a számcsökkenést. Nagy egyéniségű, kiválóan képzett s külföldön is tanult papjaik – „don papas” – szerepe az asszimiláció kivédésében s hitük megtartásában éppen olyan jelentős, mint 500 éves olaszországi történelmük során. Erre büszkék is.

Hogyan csöppentem közbük?

A calabriai Eianina falu részlete
(Fotó: ERDÉLYI ZSUZSANNA, 1986)

Albán férfiak a szicíliai Prana degli Albanesiben
(Fotó: ERDÉLYI ZSUZSANNA, 1984)

Gyűjtés Eianinában 1986-ban

Bal oldalon Erdélyi Zsuzsanna, jobb oldalon az adatközlők:
Anna Blaiotta in Giordano és Maria Miranda in Scutari

Anna Blaiotta in Giordano leányával és unokáival énekel
(Fotó: ERDÉLYI ZSUSZANNA, 1986)

Első calabriai gyűjtőutam során, 1982-ben említettem adatközlőimnek, hogy másnap a szomszédos Gizzeriába mennék. Csodálkozva néztek rám és közölték, ugyan miért mennék oda, amikor ott albánok laknak. Albánok? – kérdeztem döbbenetben. Nem átallok bevallani, hogy egykori olasz szakos létemre sem tudtam, hogy Dél-Olaszországban albánok is élnek. A hír ugyan fejbe kólintott, de egyszersmind örömmel is töltött el. Nagyszerű, gondoltam, akkor elmegyek közéjük is. Az anyaországuk úgyis elérhetetlen. Nem csak a nyelvi nehézség, hanem ENVER HOXHA diktatúrájának közállapotai miatt az elképesztő vallásellenesség nem engedélyezné a szakrális folklór gyűjtését. Amióta hazai nemzetiségünk görögkeleti közösségei körében gyűjtöttem, izgatott a bizánci egyház archaikus paraliturgiája, népi jámborsága. Itt Olaszországban legalább közvetítő nyelv is van: az olasz. Ráadásul sok száz éve diaszpórában élő népcsoportról van szó, amely közismerten hagyománytisztelő és keményfejű. Nem remélt lehetőségem nyílt más kultúrák mély rétegeibe is betekinteni és vizsgálódásom körét ezzel kiszélesíteni. Elkezdtem foglalkozni velük és későbbi gyűjtéseim során már albán közösségeket is fölkerestem. Munkám a papságot meghatotta, örömmel töltötte el, sőt Lungro püspöke, Mons. GIOVANNI STAMATI vendégül látott és összehozott készséges tudósokkal s egyházi személyekkel. Fölkerestem tehát Lungrot, Eianinát, Frascinétót, Piana degli Albanesit, Cassano allo Ioniót, Castrovillarit. Előjegyeztem Gizzeriát is, de felkeresése egy váratlan szakmai program miatt elmaradt. A következő évre új barátaimmal egyeztetett utamra már nem kerülhetett sor (1987). Hivatali támogatás és megértés teljes hiányában megtört minden igyekezet s a nagy ívű kutatási program befejezetlen maradt. Mindez szomorú és érthetetlen, de nem változtat azon a tényen, hogy az eladdig összeszedett albán anyag milyen történeti és szakmai értéket jelent; például az a sirató, amellyel a hiedelem szerint a hazájukat elhagyó albánok búcsúztak a szülőföldtől. Értéket jelentenek a nagyon archaikus passióénekek és Mária-síralmak, de a szent hagyománynak más emlékei is. Ha már köztük voltam, világi anyagot is gyűjtöttem, így egy középkorba visszanyúló ritka balladát, amelyből alig néhányat ismer a szakirodalom.

Mindez rendben is volna, a gond csak a nyelv. A nálam lévő jeles anyaggal nem tudok mit kezdeni. Hazai albánkutatóink nem vállalták a kemény történeti dialektus magnóról való leírását és fordítását. Még a budapesti albán követség nagyon készséges kulturális tanácsosának is fejtrést okoztak a szövegek. Számtalan archaizmusát nem is tudta megfejteni. BARNÁ GÁBOR tavalyi albánkutató útja során – ismervén gondjaimat – talált is egy tiranai kollégát, aki e dialektusnak ismerője. El kellene neki küldeni az anyagot, de ilyen egyedülálló gyűjtést az ember nem ad ki a kezéből. Egyet kiadtam éppen Tiranába, leírásra-fordításra, de lassan két éve és eleddig semmi hír róla... (Ha 1987-ben kijutok, ma nem fájna e miatt a fejem: az egész gyűjtés leírását, olaszra fordítását albán barátaim megszervezték.)

A személyemnek és a munkámnak szóló szeretetnek a népi történeti tudatban mélyen gyökerező indítéka van: a SZKENDERBÉG és HUNYADI JÁNOS szövetségének ténye. Amint megtudták, hogy magyar vagyok, először csodálkoztak, hogy kommunista országból jöve szent hagyománnyal foglalkozom. Miután meggyőződtek róla, hogy magam is vallásos vagyok, kinyílt a lelkiük és befogadtak, tudásuk, szegényes kamrájuk javával halmoztak el. „Noi siamo alleati” – „mi szövetségesek vagyunk” – mondogatták, miközben mutatóujjukat egymásba kapcsolva jelezték és számukra nagyszerű tény.

E történeti valóságnak az olasz-albánok egyszerű népe is ismerője és annyi száz év után is büszke vallója, a körükbe tévedt magyar gyűjtő meg haszonélvezője e ténynek.

ERDÉLYI ZSUZSANNA

Fierzai sërfiak csoportja
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Szcutari (ma Shkodra) sërfiak csoportja
(Fotó: NOPCSA FERENC, 1903)

A kthellai bajraktar családja
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Üszkübi (ma Skopje) férfiak
(Fotó: NOPCSA FERENC)

Üszküb (ma Skopje) vidéki mohamedán temető
(Fotó: NÓPCSA FERENC)

ABSTRACT

BÁRÓ NOPCSA FERENC (baron FRANCIS NOPCSA) born in Deva, 3 May 1877, deceased in Wien, 25 April 1933, was an outstanding Hungarian scientist of international fame and adventurous life, member of several Hungarian and other scientific societies and scientific academies. Director of the Royal Hungarian Geological Institute from 1925 through 1928, he was at the same time geologist, palaeontologist and albanologist – one of the pioneers in all three of these fields.

As a palaeontologist, he was interested first of all in dinosaurs, fossil birds, and the origin of flight. He founded and developed into independent disciplines the palaeophysiology and the palaeopathology. He is considered to have been one of the greatest palaeontologists in the world. As a geologist, he was working in Transylvania and in the Balkan Peninsula, as well as in the Appennines. His works are still alive: they are regularly cited in the international professional literature.

He travelled widely in Europe and made a trip to Egypt, too. On the Balkan Peninsula, his favourite region was Albania. During the years 1903–1916 he spent altogether 360 days in that country (at that time under Turkish occupation), travelled 4,000 km, and made 2,000 photos. He literally fell in love with Albania and her people, and has acquired their sincere friendship. In 1913, he was not far from becoming their King. NOPCSA's exploration and research work in Albania resulted in about 60 books and studies in the fields of geography, geology, history, linguistic and ethnography. These rank him among the topmost albanologists of all times.

A „rediscovery” of the results of NOPCSA's work in and on Albania occurred in 1993. In Albania, a commemoration and conference was held on 26–27 August 1993. In the town of Shkodra (Skutari) a street was named after him, a memorial tablet was unveiled, and he was elected honorary citizen of the town. In a solemn ceremony held in the Albanian National Museum in Tirana, the capital of the country, NOPCSA was „post mortem” awarded the I. grade of the Naim Frashëri Prize. A few weeks later, on 13–14 October 1993, an international (Hungarian–Austrian–Albanian) scientific conference (*Ferenc Nopcsa and Albania*) was held at the Geological Institute of Hungary in Budapest. The persisting values of NOPCSA's Albanian studies were reviewed, pointing out several ideas worth of further development. At the Budapest conference, three lectures were presented dealing with ethnographic topics. On this occasion, the Geological Institute of Hungary and the Geological Survey of Austria (Geologische Bundesanstalt, Wien) jointly published a bibliography of NOPCSA's papers on Albania, and of the writings dealing with his life and work.

Originally it was planned that in the „Néprajzi Hírek”, the periodical of the Hungarian Ethnographic Society, these ethnographic lectures of the Budapest conference will be published. Later the idea came up that it would be desirable to publish the albanistic studies and results of other Hungarian ethnographers as well. The editing of the „enlarged” Nopcsa Memorial Issue was finished in April 1997.

In the first chapter JÓZSEF HÁLA presents the life and work of FERENC NOPCSA, briefly reviewing also the events of the commemorative meetings and the scientific meeting held in 1993. A Romanian museologist, MARIA-CORALIA JIANU contributed with a short paper precisising the birthplace of FERENC NOPCSA. In the same chapter, a revised and enlarged version of the above-mentioned bibliography is also published.

The second chapter contains two lectures read at the Budapest conference. BÉLA GUNDA gives an up-to-date assessment of the ethnographic work performed by NOPCSA in Albania. IMRE KATONA discusses the regional, ethnic and religious groups and tribal remnants in Albania, on the basis of the relevant literature (including NOPCSA's papers) and of his own research done in Albania in 1959.

The third and last chapter is a review of the research work done by Hungarian ethnographers and folklorists in Albania. ATTILA TERBÓCS presents the old and the new results, adding a selected bibliography of the topic. We attribute particular value to the next paper, a fragment concerning Albania of an autobiography written by FERENC NOPCSA, of which only an uncomplete manuscript has been preserved. The chapter terminates with two research reports. JENŐ KUPÓ reports on his study tour in Albania organised by the József Attila University of Szeged in July 1996, while ZSUZSANNA ERDÉLYI on her collecting folklore among Albanians living in Italy between 1978 and 1986.

In the Collection of the History of Science of the Hungarian Museum of Natural History there are 106 Albanian slides made by FERENC NOPCSA. The pictures illustrating the present issue of the „Néprajzi Hírek” have been selected from these.

Translated by ENDRE DUDICH

* * *

PËRMBLEDHJE

Baron FERENC NOPCSA (FRANC NOPÇA; Deva, 3 maj 1877 – Vjenë, 25 prill 1933), dietar i shquar hungarez, me një jetë plot aventura, si rezultat i së cilës dha shumë në fushën e njohjes ndërkombetare, ka qenë anëtar i shumë akademive dhe shoqërive shkencore hungareze dhe të huaja, në vitet 1925–1928 ka qenë drejtor i Institutit Gjeologjik Mbretëror Hungarez. Ish pionier i tre degëve shkencore: gjeologjisë, paleontologjisë dhe albanologjisë.

Gjate jetës së tij shëtiti pothuajse të gjithë Evropën, deri në Egjipt dhe për një kohë më të gjatë Gadishullin e Ballkanit, pikësepári Shqipërinë. Në vitet 1903–1916 kaloi 360 ditë në vendet e rënështuara ndaj sundimit turk dhe në 4000 km që përshkoi bëri rreth 2000 fotografi. U dashuria me njerëzit dhe popullin (sipas fjalëve të tij: „fëmijët e mëdhenj luftëtarë të Evropës”), dhe në mes tyre u soll jo vetëm si kërkues shkencor, por edhe si mik. Në vitin 1913 shqiptarët pothuajse vendosën ta zgjedhin mbret të tyrin. Si rezultat i kërkimeve të tij shkencore krijoi 60 libra dhe artikuj të profilit gjeografik, gjeologjik, historik, gjuhësor dhe etnografik. Të gjitha këta e vendosin në madhëti e albanologëve më të shquar.

Mbi rezultatet e zbulimeve të albanologut FERENC NOPCSA u mbajt në Shqipëri, në shenjë respekti, më 26–27 gusht 1993 një konferencë përkujtimore. Në qytetin e Shkodrës një rrugë mban emrin e tij, është përruruar përkujtimorja e tij dhe është konsideruar qytetar nderi. Në një ceremoni të mbajtur në Muzeun Kombëtar të Tiranës u dekorua me urdhërin e lartë të klasit të parë „Naim Frasheri”. Po në 13–14 tetor të këtij viti ishte Instituti Gjeologjik Shtetëror Hungarez vendi ku u mbajt konferenca ndërkombëtare (hungareze–austriake–shqiptare) me temë *Ferenc Nopcsa dhe Shqipëria*. Në konferencën e mbajtur në Budapest u mbajtën 3 kumtesa etnografike nga Instituti Gjeologjik Shtetëror Hungarez dhe nga Instituti Gjeologjik Federal Austriak mbi jetën e FERENC NOPCSA dhe shkrimet e tij në lidhje me veprimtarinë në Shqipëri.

Në kapitullin e parë të numrit të fundit të revistës është JÓZSEF HÁLA, që prezanton jetën dhe veprimtarinë kërkimore shkencore të FERENC NOPCSA, duke u mbështetur shkurtimisht mbi konferencat përkujtimore të mbajtura në 1993. Kjo pasohet nga punimi i CORALIA-MARIA JIANU (muzeologe rumune), që saktëson vendlindjen e FERENC NOPCSA. Pranë kësaj qëndron e përpunuar dhe e zgjeruar bibliografia e paraqitur në konferencën e mbajtur në Budapest.

Në kapitullin e dytë do të paraqesim kumtesat e mbajtura mbi etnografinë në konferencën e Budapestit. Në njëërën nga kumtesat BÉLA GUNDA prezanton vlerësimin e sotëm të punës së FERENC NOPCSA mbi etnografinë shqiptare. Në tjetrin IMRE KATONA në një profil të zgjeruar letrar parashtron punimet e FERENC NOPCSA si dhe të tjetat, kryer në Shqipëri në vitin 1959 mbi krahinat shqiptare, grupet etnike dhe fetare si dhe diçka mbi mbeturinat e rendit fisnor.

Në kapitullin e tretë do të paraqesim punimet shkencore të etnografëve dhe folkloristëve hungarez të kryera në Shqipëri. ATTILA TERBÓCS prezanton rezultatet e punimeve të vjetra dhe reja në lidhje me këtë temë, duke u përmbytur pjesërisht bibliografisë. Mund të themi se një vlerë të veçantë paraqet edhe shkrimi i FERENC NOPCSA, i cili ende nuk është prezantuar (megjithëse fatqësisht ka mbetur në fragmente) mbi biografinë e jetës së tij në Shqipëri. Këtë kapitull kërkimor e mbyllin dhe dy referate. Njëra e mbajtur nga JENŐ KUPÓ dhe i punuar nga Katedra e Universitetit Shkencor Etnografik József Attila i Szegedit në rrugën kërkimore shkencore më korrik 1996. Ndërsa referati tjetër është mbajtur nga SZUZSANNA ERDÉLYI në

lidhje me punën e kryer nga shqiptarët e Italisë në mes viteve 1978-1986 në lidhje me përmbledhjen folkloristike arbëreshe.

Në Muzeun e Shkencave të Natyrës në Budapest, në Përmbledhjen Historike Shkencore ruajnë dhe 106 diapozitivë të kryera nga FERENC NOPCSA në Shqipëri. Në revistën „Néprajzi Hírek” krahas kapitujve kemi paraqitur edhe pjesë të ilustruara të marra nga kjo përmbledhje.

Përkthyer nga SUELA MENERI – RUDINA PERISTERI

* * *

BÁRÓ NOPCSA FERENC dr.

A LEGSÖTÉTEBB EURÓPA

(VÁNDORLÁSOK ALBÁNIÁBAN)

1 : 800,000

NÉPRAJZI HÍREK / ETHNOGRAPHISCHE NACHRICHTEN

Informationsheft der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft

Schriftleiter:

JÓZSEF HÁLA

H-1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 12.

Ungarn

Die Zeitschrift informiert Sie über das Program
der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft,
die ethnographischen Forschungen,
Forscher und Ausstellungen,
volkskundliche Dokumentationen,
angewandte Volkskunde in Ungarn.